

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1826 YILI İSTANBUL MAHKEME
KAYITLARINA GÖRE İKTİSADİ
FAALİYETLERİN SOSYAL AĞ ANALİZİ

Yavuz Selim KARABURUN

2501160295

TEZ DANIŞMANI

Doç.Dr. Yakup AKKUŞ

İSTANBUL – 2022

ÖZ

1826 YILI İSTANBUL MAHKEME KAYITLARINA GÖRE İKTİSADİ FAALİYETLERİN SOSYAL AĞ ANALİZİ

Yavuz Selim KARABURUN

Sosyal Ağ Analizi ve tarihi kayıtlarda kullanımı, arşiv kaynaklarından elde edilen geniş bir yelpazedeki kaydın tasnif edilerek değerlendirilmesini ve bu sayede çok sayıda verinin anlamlı bir bütüne dönüşebilecek grafik bilgiler haline gelmesini sağlamaktadır.

1826 yılında gerçekleşen önemli olaylar sebebiyle istisnai olarak bu yıla ait defterler bütünlük arz etmesi amacıyla ardışık bir şekilde İSAM tarafından translitere edilmiştir. Bu durum da bize tek bir yıla ait kayıtlarda sosyal ağ analizi yapma imkânı tanımıştır. İstanbul Mahkemesi'nin 1826 yılına ait 147-148-154 no'lu defterleri taranmış ve 766 farklı girdiden iktisadi faaliyetleri kapsayan kayıtlar ayıklanarak tasnif edilmiştir. Bunun sonucunda saptanan 616 aktör arasında 406 farklı iktisadi ilişki analize tabi tutulmuştur.

Çalışmada, Tanzimat'ın eşiğinde ve piyasalaşmaya zorunlu eklemlenme sürecinde, Osmanlı İstanbul'unun piyasaya özgü ilişkiler ağına ev sahipliği yaptığı gözlenmiştir. Sosyal ağ analizi sonucunda; aktörlerin dini mensubiyet, unvan varlığı ve cinsiyet açısından ayırım gözetmeksizin serbestçe ticari-iktisadi ilişkiler kurduğu tespit edilmiştir. Analize tabi bireylerin büyük bir çoğunluğunu (% 87) erkekler oluşturmaktadır. Bireyler arasındaki iktisadi ilişkilerin büyük bir kısmının borç-alacak ilişkisi (% 46) olduğu saptanmıştır. Bu ilişkiyi, bir nevi ödeme ve bireysel yatırım (tasarruf) aracına dönüşen, gediklerin devri (% 16,46) takip etmiştir. Hisse devri biçimindeki ilişkilerin (% 6,98) çoğunda hisseye konu olan mülkler de yine gedik haklarıdır. Bireyler arasında ortaklık ilişkisinin azlığı (% 6,73) ise dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağ Analizi, 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti, İstanbul, Mahkeme Kayıtları, Tanzimat, Modernleşme, Kapitalizm.

ABSTRACT

**THE SOCIAL NETWORK ANALYSIS OF ECONOMIC
ACTIVITIES BASED ON ISTANBUL COURT RECORDS OF
1826**

Yavuz Selim KARABURUN

Social Network Analysis and its use in historical records enable the classification and evaluation of a wide range of records obtained from archival sources, thus turning a large amount of data into graphical information that can turn into a meaningful whole.

Due to the important events that took place in 1826, the books belonging to this year were exceptionally transliterated by ISAM to ensure integrity. This situation gave us the opportunity to perform social network analysis on records belonging to a single year. The books of the Istanbul Court numbered 147-148-154 belonging to the year 1826 were scanned and the records covering the economic activities from 766 different entries were sorted and classified. As a result, 406 different economic relations among 616 actors were analyzed.

In the study, it was observed that Ottoman Istanbul hosted a network of relations specific to the market, on the threshold of the Tanzimat and in the process of compulsory articulation to marketization. As a result of social network analysis; It has been determined that the actors freely establish commercial-economic relations without any discrimination in terms of religious affiliation, title and gender. Most of the individuals subject to analysis (87%) are men. It has been determined that most of the economic relations between individuals are debt-credit relations (46%). This relationship was followed by the transfer of the *gediks* (16.46%), which turned into a kind of payment and personal investment instrument. In most of the transactions in the form of share transfer (6.98%), the properties subject to shares are also *gedik* transactions. The scarcity of partnership relations between individuals (6.73%) is remarkable.

Keywords: Social Network Analysis, 19th Century, Ottoman Empire, Istanbul, Court Records, Tanzimat, Modernism, Capitalism.

ÖNSÖZ

Ağ teknolojileri ve yazılımların günden güne geliştiği çağımızda, tarih ve ilgili sosyal bilimler alanlarının da bu heyecan verici imkanlardan yararlanması kaçınılmazdır. Bugün “Digital Humanities” yani dijital beşerî bilimler başlığı altında, çeşitli üniversitelerde programlar, dersler, proje ve çalışmalar hızla yürütülmektedir. Sosyal ağ analizi bu bağlamda, Osmanlı iktisat tarihi ile ilgili incelediğim araştırmalarda işlevsel ve heyecan verici bir araç olarak karşına çıkmıştır.

Tarihyazımının ne yönde değiştiğini, iktisat tarihinin ne gibi yöntem ve konular etrafında geliştiğini, Osmanlı-Türkiye iktisat tarihinin uluslararası literatürün ne yanına düştüğü ve bundan sonra nasıl şekilleneceği gibi konular merakımı cezbetmekteydi. Sosyal ağ analizi kullanılarak yapılmış birtakım çalışmalarla karşılaştım ve bu yöntemi denemek istedim. Böylece yüksek lisans tez konumu belirlerken, yöntemi uygulayabileceğim bir konu hakkında olmasına dikkat ettim.

Yöntemi uygulayabilmek için uygun bir veri tabanı sağlayabilecek arşiv kaynağı araştırırken, 1826 yılı mahkeme kayıtlarının bütüncül bir şekilde transkripsiyonunun yapılmış olması benim için 19.yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul ve Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumu araştırmaya yönelik cazip bir davetiye olmuştur. Bu sayede aynı zamanda günümüz iktisadi dünyasının temellerinin atıldığı 19.yüzyıl başlarını tez çalışmamıza konu edinme imkanını yakaladım. Tüm bunlar sonucunda yalnızca yeni bir tekniği öğrenmek ve uygulamakla kalmayarak, modern Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, Osmanlı’da oluşmaya başlamış olan temellerini, uluslararası gelişmeler ışığında daha iyi kavrama şansına sahip oldum.

Çalışma sürecim boyunca akademik anlamda bana her türlü desteği veren danışman hocam Sayın Doç.Dr. Yakup AKKUŞ’a özellikle çok teşekkür ederim. Çalışmanın son haline ulaşmasında Sayın Prof. Dr. Ömer KARAOĞLU, Sayın Doç.Dr. Kenan DEMİR ile Sayın Dr.Öğr.Üyesi Şevket Kamil AKAR hocalarıma katkılarından dolayı müteşekkirim. Son olarak sonsuz sabırları için aileme ve her daim yanımda yer alan hayat arkadaşım Seda’ya ise beni her koşulda destekledikleri için minnettarım.

Yavuz Selim KARABURUN

İSTANBUL, 2022.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR YÖNTEM OLARAK SOSYAL AĞ ANALİZİ

1.1. Sosyal ağ analizinin tarihsel gelişimi.....	6
1.2. Temel kavramlar	9
1.3. Osmanlı tarihi literatüründe sosyal ağ analizi	13
1.4. İstanbul kadı mahkemeleri ve çalışmanın temel kaynakları	25

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYIL’IN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ VE İSTANBUL

2.1. Tanzimat’ın Eşiğinde Siyasi ve Sosyoekonomik Ortam.....	29
2.1.1. Savaşlar, İsyanlar ve Ayanlar.....	33
2.1.2. İktisadi Yapı ve Faaliyet: Tarım, Ticaret ve Sanayi	37
2.1.3. Kamu Maliyesinde Yaşanan Gelişmeler.....	43
2.1.4. Yeni Toplumsal Sınıflar	47
2.2. Tanzimat’ın Eşiğinde Modernleşme Çabaları.....	51
2.2.1. III. Selim’in Askeri ve Mali Reformları: Nizam-ı Cedid Ordusu ve İrad-ı Cedid Hazinesi	52
2.2.2. Sened-i İttifak’ın Siyasi, İdari ve İktisadi Anlamı	54
2.2.3. II. Mahmud’un Merkeziyetçi ve Bürokratik Reformları.....	55
2.2.3.1. Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılması ve Asakir-i Mansure Ordusu’nun Kurulması.....	56

2.2.3.2. Mali Reformlar ve Hazineleer	59
2.3. 19. Yüzyıl İstanbul’unda İktisadi Hayat	60
2.3.1. Demografik Yapı: İstanbul’un Nüfusu.....	61
2.3.2. Doymak Bilmeyen Kent: İstanbul’un İaşe Sorunu	65
2.3.3. İstanbul’da İktisadi Kurumlar: Esnaf Loncaları ve Gedikler.....	66
2.3.4. Finans Merkezi Olarak İstanbul.....	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1826 YILI İSTANBUL MAHKEME KAYITLARINA GÖRE İKTİSADİ İLİŞKİLERİN SOSYAL AĞ ANALİZİ

3.1. 1826 Yılı İstanbul Mahkeme Kayıtları	72
3.1.1. Mahkeme Kayıtlarının Sosyal Ağ Analizi İçin Tasnifi.....	72
3.1.2. Mahkeme Kayıtlarındaki Aktörler	74
3.1.3. Mahkeme Kayıtlarındaki İlişki Türleri	77
3.2. Sosyal Ağ Analizi	78
3.2.1. Derece Merkeziliği Ölçümü.....	80
3.2.2. Arasındalık Merkeziliği ve Yakınlık Merkeziliği Ölçümleri.....	82
3.2.3. Aktörlerin Özelliklerine Göre Ağ Görünümü	85

SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA	93
EKLER.....	107

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: 1844 İstanbul Nüfus Sayımı.....	64
Tablo 2.2: İstanbul'un Erkek Nüfusu 1830.....	64
Tablo 3.1: İncelenen kayıtlardaki unvan dağılımı.....	76
Tablo 3.2: İncelenen kayıtlardaki aktörler arası ilişkilerin dağılımı.....	77
Tablo 3.3: Derece merkeziliği ölçümüne göre ağda ön plana çıkan aktörler.....	80
Tablo 3.4: Arasındalık merkeziliği ve Yakınlık merkeziliği ölçümlerinin Derece merkeziliği ölçümü ile karşılaştırmalı tablosu.....	83

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Yönsüz ve ikili bağlantı.....	10
Şekil 1.2: Yönlü ve üçlü bağlantı.....	10
Şekil 1.3: Global Ağ.....	11
Şekil 1.4: Ego Ağ.....	11
Şekil 1.5: Osman Bey'in Ego Ağı.....	16
Şekil 3.1: Grafiklerde bulunan renklendirme bilgileri.	79
Şekil 3.2: Derece merkeziliği yüksek olan iki aktörün ağdaki konumları.....	82
Şekil 3.3: 1826 Yılı İstanbul'unda İktisadi İlişkilerin Dini Mensubiyete Göre Sınıflandırılması.....	86
Şekil 3.4: 1826 Yılı İstanbul'unda İktisadi İlişkilerin Unvan Varlığına Göre Sınıflandırılması.....	87
Şekil 3.5: 1826 Yılı İstanbul'unda İktisadi İlişkilerin Cinsiyete Göre Sınıflandırılması.....	88

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	Aynı eser
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	Yayınları/yayınevi
Yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Ünlü bilimkurgu yazarı Isaac Asimov çok satan eseri Vakıf Serisi'nde Psiko-tarih isimli kurgusal bir bilimden bahseder.¹ Bu kurgusal bilime göre büyük ölçekteki kayıtlar kullanılarak istatistiksel metotlar uygulandığı takdirde, geleceğe yönelik tutarlı tahminler elde edilebilmektedir. Niceliksel metotları uygulayan sosyal bilimlerde benzer şekilde geleceğe yönelik, kesinliğe yakın bilgiler edinme gayesi her zaman çekici olmuştur. Elbette geçmişi inceleyen disiplinler için de bu durum geçerlidir. Çeşitli kayıt ve belgelerle geçmişin anlamlı bilgisine erişilmeye çalışılmaktadır. Sayıca çok olan veriyi kategorize edip işleyerek analiz etmeye yarayan bilgisayar programları bu anlamda bize gitgide daha fazla yardımcı olmaktadır.

Sosyal Ağ Analizinin tarihi kayıtlara uygulanması, arşiv kaynaklarındaki kayıtların uygun biçimde tasnif edilmesini gerektirir. Sonrasında bu kayıtlar analize tâbi tutularak çok sayıdaki verinin bir bütün görünüm (grafik) sunması sağlanır. Böylece ilişkiler toplamının sağladığı örüntülerin daha iyi kavranmasının yolu açılır.

Mahkeme kayıtları ise toplumsal hayata yönelik içerdiği değerli arşiv bilgileri açısından, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve iktisadi hayatını anlamak için çokça başvurulmuş arşiv kaynakları arasındadır. Osmanlı Devleti'nin muazzam arşivi, tarih ve ilgili bilimlerle uğraşan araştırmacıları için çok değerli olsa dahi bu belgelerin devlet tarafından oluşturulmuş oldukları unutulmamalıdır. Mahkeme kayıtlarında ise toplumsal ilişkilerin arşiv belgelerine nispeten tarafsız yansıması, toplumsal gerçekliği anlamlandırmak açısından bir adım daha öndedir.

Sosyal Ağ Analizinin, birey veya kurumlardan ziyade, bu yapıların aralarındaki ilişkileri incelemesinden ötürü, mahkeme kayıtlarına uygulanması; bu kayıtların değerlendirilmesiyle yapılmış birçok araştırmaya hem bir alternatif bakış açısı oluşturması hem de literatüre katkı açısından değer taşımaktadır.

Bu bağlamda, tez konusu olarak “1826 Yılı İstanbul Mahkeme Kayıtlarına Göre İktisadi Faaliyetlerin Sosyal Ağ Analizi”nin seçilmesiyle, sınırlı bir mekân ve sınırlı bir zaman ait ilişkiyel arşiv kayıtlarının sosyal ağ analizi yöntemiyle

¹ Isaac Asimov, **Foundation**, New York, Bantam, 1991.

değerlendirilmesi sağlanacaktır. Böylece bu yöntemin iktisat tarihi perspektifinden kullanımı sınanacaktır.

Mahkeme kayıtlarında sosyal ağ analizi uygulanmasının örnekleri bulunmakla birlikte tek bir yıla ait kayıtların bu teknikle incelenmesi ilk defa bu tez çalışmasıyla gerçekleştirilecektir.

Çalışmada 1826 yılının seçilmesinde, on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki iktisadi ve sosyal görünümün dinamik yapısına ait statik bir gözlem yapmak; bu yıla ait iktisadi ilişkilerin bir fotoğrafını çekmek gayesi yatmaktadır.

İstanbul Mahkeme kayıtlarının, İSAM tarafından sondaj usulü ile transliterasyonu yapılmıştır.² 1826 yılında gerçekleşen önemli olaylar sebebi ile istisnai olarak bu yıla ait defterlerin bütünlük arz etmesi amacıyla ardışık bir şekilde transkripsiyonlarının yapılmış olması, bize tek bir yıla ait kayıtlarda sosyal ağ analizi yapma olanağını tanımış olmaktadır.

Bu bağlamda miladi takvim yılı olarak 1826 yılını içeren üç adet defter çalışmanın arşiv kaynağını oluşturmaktadır. İstanbul Mahkemesi 147-148 ve 154 numaralı defterler bu yıla ait kadı sicilleridir.³

1826 yılına ait kayıtların toplandığı bu üç ayrı defter İSAM tarafından “İstanbul Kadı Sicilleri” projesi kapsamında translitere edilerek yayınlanmıştır. Tez çalışmamızda, yayın dizisinin 88, 89 ve 90 numaralı ciltlerini oluşturan, bu üç defterden 1826 yılını kapsayan 696 ayrı kayıt kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde sosyal ağ analizi tanıtılmış, Osmanlı tarihi ve iktisat tarihinde kullanımları örneklenmiştir. İkinci bölümde ise sosyal ağ analizi uyguladığımız kayıtların gerçekleştiği zaman ve mekânla ilgili kapsamlı bir aktarım

² Bkz.: <http://www.kadisicilleri.org>

³ İstanbul Kadı Sicilleri 89 İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın ; editör Coşkun Yılmaz ; çeviri yazı / mukabele Fatma Zehra Beyaz – Fikret Sarıcaoğlu ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul : Kültür AŞ, 2019; İstanbul Kadı Sicilleri 90 İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826-1827) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın ; editör Coşkun Yılmaz ; çeviri yazı / mukabele Fatma Zehra Beyaz – Fikret Sarıcaoğlu ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul : Kültür AŞ, 2019.; İstanbul Kadı Sicilleri 88 İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246 / M. 1822- 1831) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın ; editör Coşkun Yılmaz ; çeviri yazı / mukabele Abdullah Sivridağ – Mustafa Yılmaz ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul : Kültür AŞ, 2019. Erişim Linki: <https://kadisicilleri.istanbul>

gerçekleştirilmiştir. Böylece incelenen verilerin tarihi olgular eşliğinde daha iyi yorumlanması amaçlanmıştır.

Bu bağlamda 19.yüzyıl'ın ilk çeyreği gerek evrensel bir kavrayışla gerekse Osmanlı'nın içinde bulunduğu bakış açısından aktarılmış ve bu anlatım İstanbul merkezli bir aktarımla tamamlanmıştır. Tanzimat'ın ilanı ile farklı bir boyuta geçen Osmanlı modernleşmesi ile Osmanlı'da merkezileşme eğilimi ve uluslararası piyasalaşma ile zorunlu bütünleşmenin aşamaları izah edilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlar yapılırken, tarihe toplum merkezli bakış açısı güçlendirilmek üzere tarihyazımındaki bu yönde gerçekleşen kırılmalar anlatımla bütünleştirilmiştir.

Üçüncü bölümde çalışmanın gerçekleşmesi için gerekli olan tasnif yöntemi aktarılmaktadır. Bu anlamda çalışma sosyal ağ analizinin, belli bir yıl ve mekâna ait ilişkisel veriler sunan mahkeme kayıtları ile nasıl yapılabileceğine dair bir prototip işlevi görmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR YÖNTEM OLARAK SOSYAL AĞ ANALİZİ

Sosyal bilimlerde ampirik çalışmalar genelde bir yığın içerisinde seçilen örneklem üzerinden yapılmaktadır. Ancak bir yığın birey arasından rastgele örneklem alındığında bu yığın içerisindeki bireylerin birbirleri ile olan ilişkilerinin göz ardı edilmesi, yığına dair bazı yapı ve işlevlerin kaybolması ile sonuçlanabilmektedir. İnsanların ve oluşturdukları grup ve toplumların davranışlarını daha iyi anlamak için artık örüntüler, sosyal çevreler, birincil gruplar, topluluklar, komşuluk, etkileşim, iletişim ve toplumsal kontrol gibi kavramlara önem verilmektedir.¹

Ana akım sosyal araştırmalar birey davranışı üzerinde odaklanmakta ancak bireylerin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiklerini ve birbirlerini nasıl etkilediklerini göz ardı etmektedir. Bu çerçevede, özneleri arasındaki bağları gözeten araştırmalar ise yapısal olarak anılırlar. Sosyal bilimlerde, sosyal aktörlerin aralarındaki etkileşime odaklanan *yapısal yaklaşıma* sosyal ağ analizi denir.²

Bir bütünü oluşturan unsurların etkileşimini ifade eden yapı kavramında toplumsal kurumların karşılıklı ilişkilerinden oluşan bütünlük ön plana çıkar. Bu bağlamda yapısalcılık, gerçekliği tek tek olgular yerine bu olgular arasındaki ilişkilere bakarak saptama yöntemidir. Ele aldığı konuları bizzat bu biçimde analiz eden sosyal ağ analizi yöntemi dolayısıyla bir yapısal analiz olarak betimlenmektedir.³

Yapısal yaklaşıma sahip sosyal ağ analizi, bir dizi aktörün yer aldığı küme içindeki ilişkilere ait yapısal değişkenlikleri inceler. Bu kümenin (grup ya da sosyal sistemin) ilişkisel yapısı, içerdiği aktörlerin ilişkilerinin yarattığı örüntü ile tarif edilebilir. Ağ kavramı, her bir aktörün diğerleri ile arasında bağ olduğunu, her bağın da yeni bağlarla birbirine bağlanmasını ifade eder. “Sosyal ağ” ifadesi belli bir küme ve bu kümenin aktörleri arasındaki bağları tanımlar. Araştırmacı sosyal ağ analizi

¹ Allen H. Barton, "Survey Research and Macro-Methodology.", **American Behavioral Scientist**, Sayı 12(2), 1968, s. 1-9.

² Linton C. Freeman, **The Development of Social Network Analysis: A Study in the Sociology of Science**, Empirical Press, 2004, s. 2.

³ Freeman, **ae**, s. 2.

yöntemi ile seçilen kümenin içerdiği ilişkileri modelleyerek bu kümenin yapısını betimlemeyi amaçlar. Ayrıca bu yapının, kümenin işleyişindeki etkisi veya kümeyi oluşturan bireyler üzerindeki etkisi araştırılır.⁴

Freeman Sosyal Ağ Analizinin modern anlamda gelişmesiyle birlikte şu dört özelliği barındırdığını ifade etmektedir:

- i) *Aktörlerin birbirine olan bağlarının bir örüntü yarattığı ağda bu örüntünün aktörler için sonuçları olduğu kabul edilir;*
- ii) *Sistematiik ampirik veriye dayalıdır,*
- iii) *Ağırlıklı olarak grafik gösterimlerden yararlanmaktadır;*
- iv) *Matematiksel ve sayısal modellerin kullanımına dayanır.*⁵

Bu dört temel özelliği kapsamı dışında, giderek daha fazla genişleyen uygulama zenginliği ve uygulayıcılarının çalışmaları sayesinde sosyal ağ analizi oldukça geniş bir kullanım alanı bulmaktadır. Kapsayıcılığı sayesinde geleneksel disiplinleri aşmaya müsait olan yapısı sonucu, sosyal ağ analizi antropologları, sosyologları, matematikçileri, siyaset bilimcileri, iktisatçıları, tarihçileri, davranış bilimcileri ve pazar araştırmacıları gibi birçok bilim insanını bir araya getirmekte, disiplinler arası çalışmalara zemin sunmaktadır.

Kurumsal anlamda kendini ispat eden sosyal ağ analizi ile ilgili uluslararası organizasyonlar kurulmuş olup, yıllık toplantılar düzenlenmekte ve bilimsel dergiler yayınlanmaktadır.⁶ Dünyanın çeşitli yerlerindeki üniversitelerde, sosyal ağ analizi üzerine yönelen lisansüstü programlar ve dersler açılmaktadır.⁷ Sosyal Ağ Analizi yapmayı sağlayan birçok farklı yazılım geliştirilmiştir.⁸

⁴ Stanley Wasserman ve Katherine Faust, **Social Network Analysis: Methods and Applications (Structural Analysis in the Social Science)**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s.9

⁵ Freeman, A.g.e, s. 3.

⁶ International Network for Social Network Analysis (INSNA): <https://www.insna.org/> Avrupa ve Kuzey Amerika’da yıllık toplantılar düzenlemekte ve “Social Networks”, “Connections” ve “Journal of Social Structure” adlarında üç farklı bilimsel dergi yayınlamaktadır; İspanyolca dilinde yayın yapan INSNA’a bağlı kurum: REDES ise 1990’lı yılların sonunda kurulmuş, toplantılar düzenlemekte ve sosyal ağ üzerine bilimsel dergi yayınlamaktadır: <http://www.redes-sociales.net/>

⁷ <https://www.insna.org/graduate-programs>

⁸ Yazılımların geniş bir listesi için bkz.: Alex Kosorukoff, **Social Network Analysis: Theory and Applications**, Passmore, Ed. David L, 2011, s. 12.

1.1. Sosyal Ağ Analizinin Tarihsel Gelişimi

Sosyal ağ analizi, matematiksel kökenini Grafik Teorisine (Graph Theory) borçludur. Bu teori ilk kez, 1736'da Leonhard Euler'in "Königsberg'in Yedi Köprüsü" adlı makalesinde geçer.⁹ Euler'in, bir problemin çözümüne yönelik ortaya koyduğu Grafik Teorisi, belli bir sayıdaki kenar, köşe ve çokyüzlü dışbükey arasındaki ilişkiyi açıklamanın yolunu ortaya koyar. Teori, Cauchy¹⁰ ve L'Huilier¹¹'in çalışmalarıyla genelleştirilerek ağ yapısının kökenini oluşturmuştur.¹²

Sosyal Ağ Analizinin matematiksel kökeni cebir ve istatistik bilimlerindeki gelişmelerle olgunlaşmaya devam etmiş olmakla birlikte, sosyal yapı ve sosyal sistemlere yönelik çalışmaların bu gelişmelerden faydalanması, Jacob Moreno'nun *sosyometri* buluşu ile başlar.¹³

"Ağ" (network) kelimesini bizim bugün kullandığımız şekliyle ilk kez 1934'teki çalışmasında kullanan Jacob Moreno, sosyometri tekniğinin kurucusu olarak gösterilir. Jacob Moreno sosyometriyi, "...grupların ve içerdiği bireylerin konumlarının evriminin ve organizasyonun... nicel yöntemler kullanılarak elde edilmesini sağlayan... deneysel bir teknik..." şeklinde tanımlar.¹⁴

Sosyometri, Freeman'ın modern anlamda sosyal ağ analizini tanımlayan dört özellik olarak belirttiği tüm özellikleri taşımaktaydı.¹⁵ Jacob Moreno ve sosyometri atılımının öncesinde ise sosyal ağ teorisine dair birtakım düşüncelerin erken sosyologlarca inşa edilmiş olduğunu görmekteyiz. Émile Durkheim ve Ferdinand Tönnies 19. Yüzyıl'ın sonlarında, sosyal ağ teorisi ile ilişkilendirilebilecek ilk söylemleri geliştiren isimler arasında yer almaktadırlar. Emile Durkheim'in sosyal olgulara bireyci olmayan bir yaklaşımla bireysel farklılıkların aza indirgenerek, bağımsız rollere sahip çok sayıda farklı bireylerin iş birliğinden doğan organik bir yapıya vurgu yapması, sosyal ağ teorisine dayanan ilk düşüncelerden sayılmaktadır.

⁹ Biggs, N.; Lloyd, E. ve Wilson, R., **Graph Theory, 1736-1936**, Oxford University Press, 1986, s. 1-10.

¹⁰ Augustin Louis Cauchy, "Recherche sur les polyèdres - premier mémoire", **Journal de l'Ecole Polytechnique**, 9 (Cahier 16), 1813, s. 66-86.

¹¹ Simon Antoine Jean L'Huilier, Mémoire sur la polyèdrométrie, **Annales de Mathématiques**, 3, 1861, s. 169-189.

¹² Kosorukoff, **a.g.e.**, s. 71.

¹³ Wasserman ve Faust, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁴ Jacob Levy Moreno, **Who Shall Survive? A New Approach to the Problem of Human Interrelations**, Nervous and Mental Disease Publishing Co., Washington D.C., 1934, s.10-11.

¹⁵ Freeman, **a.g.e.**, s. 39.

Ferdinand Tönnies ise kişiler üstü sosyal bağların toplumu var ettiğini öne sürerek bu akımın bir diğer öncüsü olarak ön plana çıkar.¹⁶ Bu iki isim dışında, Maine, Spencer, Cooley ve von Wiese gibi diğer erken sosyologlar, sosyal ağ teorisi literatürünün oluşumunda öncü isimler arasında anılmaktadır.¹⁷

George Simmel ise 20. yüzyıl başlarında, direkt olarak ağ kavramı ile düşünüp açıklamalar yapan ilk araştırmacılardan olmasıyla diğer erken sosyologlardan ayrılmaktadır. Simmel denemelerinde, ağ boyutunun etkileşim üzerindeki etkisine ve gruplardan ziyade dallanıp budaklanan ilişkilerle gevşekçe örülmüş ağların etkileşimi olasılığına dikkat çekmiştir.¹⁸

Sosyal ağ analizinin gelişimi hakkında Linton Freeman tarafından yazılan detaylı tarihçeye göre, modern anlamda sosyal ağ analizinin kökeni sayılabilecek ikinci bir ekol ise 1920'lerde, Harvard'lı bir grubun çalışmaları sayılabilir. Ancak bu ekip yapısal paradigma için genel bir model sunamadığından yeterince tanınmamıştır.¹⁹ Freeman'a göre, 1940 ve 1960'lı yıllar arasındaki dönem sosyal ağ analizi için karanlık zamanlar olarak anılmaktadır. Bu dönemde yapısal yaklaşımı somutlaştıran, sosyal araştırmalara yönelik genel olarak kabul görmüş bir çalışma ortaya çıkmamıştır ve sosyal ağ analizinin teorik perspektifi veya veri toplama ve analiz etme tekniği açısından bir gelişme yaşanmamıştır.²⁰

1960'lı ve 1970'li yıllarda ise farklı geleneklerden birçok akademisyen, sosyal ağ analizi ile ilgili çalışmalar yapmıştır. 1970'lerin sonuna gelindiğinde sosyal ağ analizi sosyal bilimcilerce uluslararası tanınırlığına ulaşmıştır.

İlk etapta antropoloji ve sosyoloji alanlarında kullanılan sosyal ağ analizinin Harvard Üniversitesi'nde Harrison White'ın merkezinde yer aldığı bir grubun yaptığı araştırmalarla popülerliğini kazanmasıyla birlikte, diğer sosyal bilim alanlarında da potansiyelinin keşfedilmesi fazla zaman almamıştır. 1980'lere gelindiğinde yöntem, sosyal ve iktisadi fenomenlerin incelenmesinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Mark Granovetter'in öne sürdüğü "gömülülük" konsepti, sosyal ağ analizi yaklaşımını ana akım sosyal araştırmalarda tekrar gündeme oturtmuştur. Granovetter,

¹⁶ Kosorukoff, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁷ Freeman, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁸ Kosorukoff, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁹ Freeman, **a.g.e.**, s. 63.

²⁰ **A.e.**, s. 65-120.

ekonominin işleyişinin sosyal yapıya gömülü olduğunu, ancak çekirdek sosyal yapının bireylerin sosyal ağları olduğunu savunmuştur.²¹ Granovetter'in geliştirmiş olduğu bir diğer teori olan "the strength of weak ties" (zayıf bağların gücü) teorisi ise yakın ilişkiyi belirten güçlü bağlar yerine, bilgi ve fırsatların yakın olmayan güçsüz ilişkiler ile kurulan bağlardan geldiği argümanını öne sürmektedir.²²

Sosyal ağ analizi ile ilgisi olan bir diğer önemli kavram ise sosyal sermayedir. Sosyal sermaye bir kişinin dahil olduğu toplumsal gruplar veya içinde bulunduğu kalıcı ilişkileri sağlayan kurumlar, karşılıklı tanınmayı sağlayan akran, akraba, komşu gibi rollerden beslenen, ilişki ağlarının toplamının kişiye sağladığı mevcut veya potansiyel kaynakları ifade eder.²³

Pierre Bourdieu sosyal sermayeyi, sosyal konum ve statüden ayrıştırarak bireyin mülkü olarak analiz etmektedir. Bordieu'ye göre sosyal sermaye bir topluluğun tüm üyelerine eşit düşmez, bunun yerine ona sahip olan kişinin inisiyatifine bağlı biçimde kişinin faydalanabileceği bir olgudur. Bu anlamda sosyal sermaye, sosyal ağlardan elde edilen bir fayda olmakla birlikte, bundan beslenerek oluşan güç ve statü, kişinin büyük bir sosyal ağ içerisinde yer almasına değil fakat bu sosyal ağdan avantaj elde edebilecek sosyal konuma sahip olmasıyla ortaya çıkar.²⁴

1990'lardan sonra sosyal ağ analizi gitgide daha çok sosyal sermaye ile ilişkilendirilmeye başlanarak, sosyoloji, siyaset bilimi, iktisat, iletişim bilimleri ve diğer alanlardan araştırmacıların dikkatini çekmeye devam etmiştir. Bu dönemi temsilen Ronald Burt'ün "*Structural Holes*" kitabı gösterilmektedir. Burt çalışmasında sosyal sermayenin bağların gücü ile değil yapısal boşlukların varlığıyla ilgisi olduğunu savunmaktadır.²⁵

²¹ Mingxin Zhang, "Social Network Analysis: History, Concepts, and Research", **Handbook of Social Network Technologies and Applications**, editör: B. Furht, 2010, s. 11.

²² John Scott, **Social Network Analysis: A Handbook**, Sage Publications, Londra, 1987, s. 35.

²³ Gürsakal, a.g.e., s. 192.

²⁴ Pierre Bourdieu, "The Forms of Capital", **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**, editör: John Richardson, Greenwood, Westport, 1986, s. 241-58.

²⁵ Ronald S. Burt, **Structural Holes: The Social Structure of Competition**, Harvard University Press, 1992.

1.2. Temel Kavramlar

Sosyal ağ, birbirleri arasında ilişki kuran bir grup aktörü ifade eder. Sosyal ağ analizinde aktörler birer ‘node’ yani düğüm şeklinde gösterilirken, aralarında kurdukları ilişkiler ise ‘edge’ yani bağ olarak gösterilir.

Ağın üyeleri olarak düğüm şeklinde analize dahil edilen aktörler, bireyleri, grupları veya organizasyonları temsil edebilir. Prensip olarak birbirleri arasında ilişki olabilecek her şey birer düğüm olarak sosyal ağ analizine girebilir.²⁶ Bu durumda, şayet epidemiyolojik bir çalışmada sosyal ağ analizi yöntemi uygulanıyorsa düğümler mikro organizmaları temsil ederken, iki yüz yıl önce yazılmış mahkeme kayıtlarında uygulanacak sosyal ağ analizi yönteminde, düğümler davacı veya davalı şahısları gösterebilmektedir. Akademik yayınlardaki atıflar, e-mailler, uluslararası ticarete katılan ülkeler gibi, çalışmanın konusuna göre sosyal ağ analizinin öznesi sayılan aktörler yani düğümler için sayısız örnek gösterilebilir. Bu aktörlerin niteliksel ve niceliksel özellikleri de kategorize edilerek, sosyal ağ analizine dahil edilebilir değişkenler haline gelir.

İlişkisel bağlar (edges), tıpkı aktörler gibi yöntemin uygulandığı konuya göre geniş kapsamlı bir spektrumda yer alabilirler. Bu noktada bağı tanımlayan özellik bir çift aktör arasında bağlantı (ilişki) kurmasıdır. Bu ilişki, iki kişi arasındaki arkadaşlık ilişkisi olabileceği gibi iki kişi arasındaki alışverişi de temsil edebilir.²⁷

Aktörler arasında kurulan bağlar, **Şekil 1.1.**’deki gibi yönsüz (non directed edge) ve **Şekil 1.2.**’deki gibi yönlü (directed edge) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yönlü bağlantıların yer aldığı bir ağda, ilişkilerin bir yön doğrultusunda gerçekleştiğinden bahsedebiliriz (bkz. **Şekil 1.2.**) Örneğin borç ilişkilerinin analiz edildiği bir ağda, borç veren kişiden borç alan kişiye doğru yönlü bağlantı kurulabilir. Yönsüz (bir diğer deyişle iki yönlü) bağlantıların olduğu bir ağda ise yine borç ilişkileri üzerinden bir örnek vererek açıklarsak, borcun kimler tarafından kimlere verildiği ağda analize konu olmazken, borç ilişkisinin varlığı bağlantıların yönsüz bir şekilde kurulmasına yetecektir. Yönsüz bağlantılara “simetrik”, yönlü bağlantılara ise asimetrik bağ denmektedir. Ayrıca **Şekil 1.2.**’deki gibi “ikili

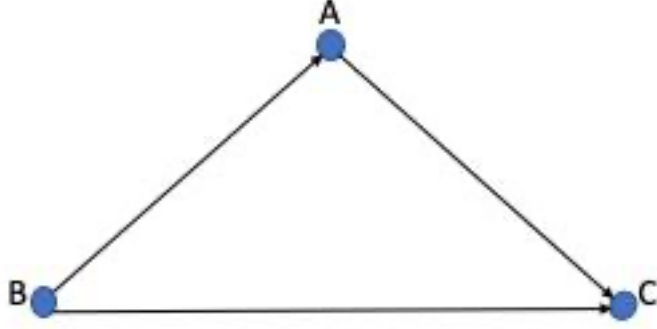
²⁶ Stephen P. Borgatti, Martin G. Everett, Jeffrey C. Johnson, **Analyzing Social Networks**, SAGE, Los Angeles, 2013, Bölüm 1.

²⁷ Scott, a.g.e., s. 3.

bağlantı” (dyadic) iki düğüm arasındaki bağlantıyı ifade ederken; **Şekil 1.3.**’teki gibi “üçlü bağlantı” (triadic) ise üç düğüm arasındaki bağlantıyı ifade eder.²⁸

Şekil 1.1: Yönsüz ve ikili bağlantı.

Şekil 1.2: Yönlü ve üçlü bağlantı.

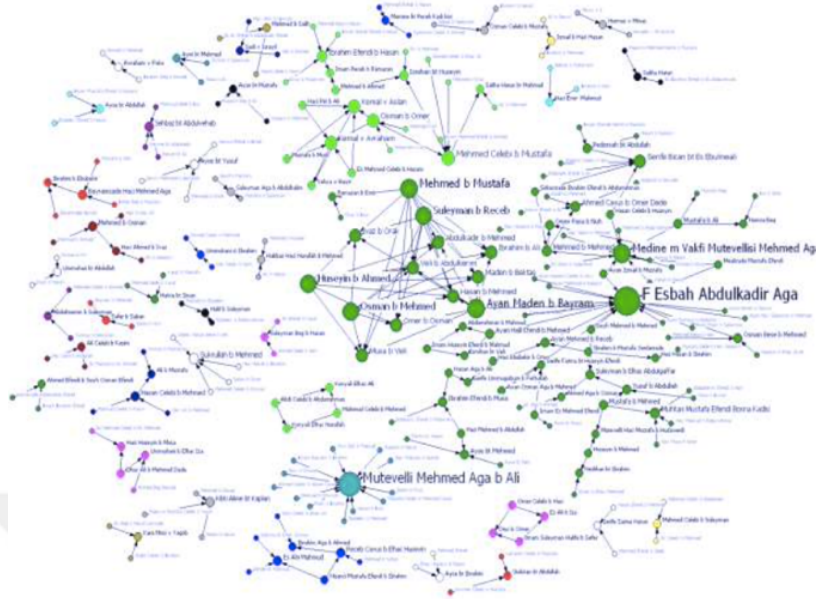
Sosyal Ağ Analizinde “global ağ (bütün ağ)” ve “ego ağ” olmak üzere iki farklı analiz çeşidine göre iki farklı grafikler oluşturulabilir. Global ağda, ağa katılan tüm aktörler ve aralarındaki ilişkiler gösterimde yer alırken, ego ağında ağdan seçilen bir aktörün kurduğu ilişkiler gösterilir. (bkz; **Şekil 1.3.**)²⁹

Kişinin merkezde olduğu ego ağı analizi, global ağlardan farklı olarak aynı aktörün farklı nitelikte çok sayıda bağlantısı varsa yapılabilir (bkz; **Şekil 1.4.**). Böylece ego ağı çok yönlü ilişkileri olan aktörün ağ içindeki farklı rollerini göstermede işlevseldir.³⁰

²⁸ Necmi Gürsakal, **Sosyal Ağ Analizi**, Dora Yayıncılık, Bursa, 2009, s. 68-72.

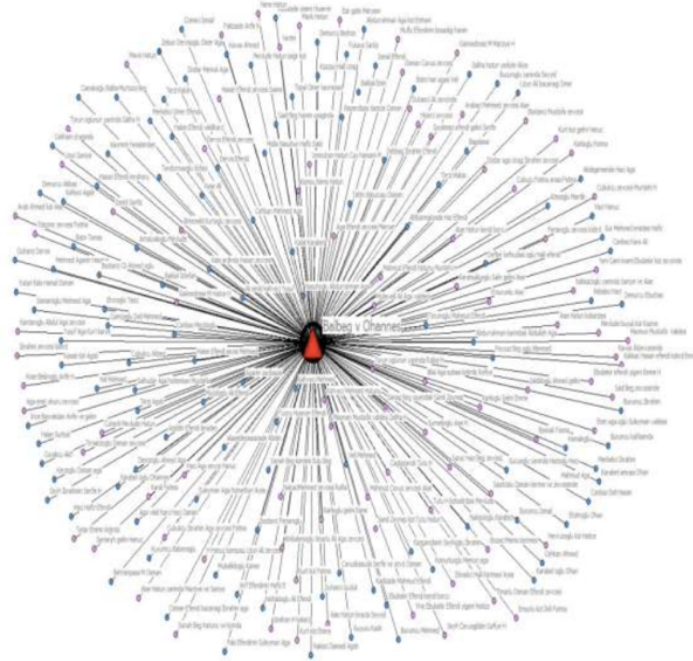
²⁹ P. Santhi Thilagam, “Applications of Social Network Analysis”, **Handbook of Social Network Technologies and Applications**, Editör: Barko Furht, Springer, New York, 2010, s. 638.

³⁰ Zeynep Dörtok Abacı, “Bilgi Çağında Tarihçi Olmak”: Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları”, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, 2(2), 2013, s. 50-51.

Şekil 1.3: Global Ağ

Kaynak: Zeynep Dörtok Abacı, ““Bilgi Çağında Tarihiçi Olmak”: Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2013: 2 (2), s. 47.

Şekil 1.4: Ego Ağ

Kaynak: Zeynep Dörtok Abacı, ““Bilgi Çağında Tarihiçi Olmak”: Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2013: 2 (2), s. 50.

Sosyal ağ analizinde düğüm ve bağlantılar sayısal verilere dönüşerek çeşitli ölçüm ve istatistiklere tabi tutulurlar. Böylece ağdaki aktörlerin üstlendikleri roller ve aralarında kurdukları ilişkilerin yarattığı örüntüler hem grafiksel gösterimle belirlenir, hem de sayısal veri olarak araştırmacının yorumlaması için somut veri haline dönüşürler.

Bu ölçümler ağ düzeyinde olabileceği gibi ilişkiler düzeyinde ve aktör düzeyinde de olabilir. Ağ düzeyindeki ölçümler makro anlamda ağın yapısını gösterir.³¹ Derece (degree), yoğunluk (density) ve merkezileşme (centrality) ölçümleri ağın genel yapısını ifade etmede önemli ölçümlerin başında gelmektedir.

Derece ağdaki aktörlerin sahip olduğu bağlantı sayısını vermektedir. Yoğunluk, bir grafikteki noktalar arasındaki genel bağlantı seviyesini tanımlar. Merkezileşme ise grafiğin genel uyumuna veya entegrasyonuna atıfta bulunur.³²

Aktörlerin yapısal açıdan niteliğini ve ağdaki konumlarını gösteren ölçümlerden derece merkeziliği (degree centrality), bir aktöre doğrudan bağlı tüm diğer aktörlerin sayısını verir. Aktörün ağdaki aktivitesi veya bir başka deyişle popülerliği derece merkeziliği ile bulunur. Arasındalık merkeziliği (betweenness centrality) ise bir aktörün ağda yer almadığı takdirde birbirleri ile bağlantı kuramayacak diğer aktörler arasında bağlantı kurabilme katsayısını gösterir. Arasındalık merkeziliği katsayısı yüksek olan aktörün, diğer birçok aktör arasında bağlantı kurabiliyor konumda olması sebebiyle kontrol potansiyeli yüksektir. Bu merkezilik ölçümü yüksek olan aktörler ağda merkezi konumda yer alırlar. Yakınlık merkeziliği (closeness centrality) mesafe kavramına dayanır. Bu ölçüm ağdaki bir aktörün diğer aktörlere olan yakınlığını tarif eder. Böylece aktörün ağdaki bağımsızlığı veya verimliliği üzerine yorum yapılabilir.³³

Sosyal ağ analizinde ilişkilerin nitelik ve niceliklerinin grafiksel ve istatistiksel araçlarla değerlendirilmeleri sonucu ağda birleşik haldeki alt grupların varlığı tespit edilebilir. Birleşik alt gruplar, aralarında nispeten güçlü, doğrudan, yoğun, sık veya olumlu bağlar bulunan aktörlerin alt gruplarıdır. Sosyolojik teorilerde açıklayıcı bir değişken olarak, sosyal ağ analizindeki alt grup üyeleri arasındaki uyumun varlığı

³¹ Hülya Ağcasulu, “Sosyal Bilimlerde İlişkileri İnceleyen Bir Yöntem: Sosyal Ağ Analizi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 22, 2018, s. 1923.

³² Scott, **a.g.e.**, 5.Bölüm.

³³ Zhang, **a.g.e.**, s. 14.

kullanılabilir.³⁴ Bir alt gruptaki her aktörün diğer tüm aktörlerle bağlantı kurduğu yapıya ise klik (clique) denmektedir. Kliklere, diğer hiçbir aktörlerle ilişki kurmayan bir aktörün eklenmesi imkânsız olmaktadır.³⁵

1.3. Osmanlı Tarihi Literatüründe Sosyal Ağ Analizi

Bu bölümde sosyal ağ analizi yöntemi kullanılan çalışmalar örneklendirilerek yöntemin potansiyeli ve bu yöntem kullanılarak oluşturulan literatür değerlendirilecektir. Önceki bölümde, sosyal ağ analizi yönteminin birçok farklı disiplinde kullanıldığını aktarmıştık. Tezimizin kapsamı itibariyle, bu bölümde yöntemin yalnızca Osmanlı tarihinde ve iktisat tarihinde kullanımına yönelik çalışmalar irdelenecektir.

Floransa'daki Medici ailesinin örgütlenmesi³⁶, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu³⁷ ve Paris komünündeki sınıf mücadelesi³⁸ gibi önemli tarihsel konular hakkında Sosyal Ağ Analizinden faydalanan çalışmalar 90'lı yıllarda yayınlanmıştır.³⁹

Sosyal Ağ Analizi yöntemi 70'li ve 80'li yıllarda antropoloji ve sosyoloji alanlarında olgunluğa ulaşsa da tarih alanındaki araştırmacıların bu yöntemle başvurmalarının 90'lı yıllara isabet etmesinin sebepleri olarak; tarih alanında postmodernist düşünceye dönüşün mesleği hem klasik hem de çağdaş sosyal teori hakkında giderek daha fazla bihaber bırakması, sosyal ağ analizinin istatistiksel yöntemlerini kullanmaya yetkin olabilecek nicelik odaklı tarihçilerin çok az olması ve sosyal ağ analizi için gereken verinin geniş bir yelpazede kaliteli kayıt gerektirmesi gösterilmektedir.⁴⁰

³⁴ Wasserman ve Faust, **a.g.e.**, s. 249-250.

³⁵ Borgatti, Everett ve Johnson, **a.g.e.**, Bölüm 11.2.

³⁶ John F. Padgett ve Christopher K. Ansell, "Robust Action and the Rise of the Medici, 1400-1434", **The American Journal of Sociology**, Vol. 98, No. 6, 1993, s. 1259-1319.

³⁷ Karen Barkey ve Ronan Van Rossem, "Networks of Contention: Villages and Regional Structure in the Seventeenth-Century Ottoman Empire", **American Journal of Sociology**, Vol. 102, No. 5, 1997, s. 1345-1382.

³⁸ Roger V. Gould, **Insurgent Identities - Class, Community, and Protest in Paris from 1848 to the Commune**, University of Chicago Press, Chicago, 1995.

³⁹ Peter Bearman, Robert Faris ve James Moody, "Blocking the Future: New Solutions for Old Problems in Historical Social Science", **Social Science History**, Vol. 23, No. 4, Special Issue: What Is Social Science History?, 1999, s. 508.

⁴⁰ Charles Wetherell, "Historical Social Network Analysis", **International Review of Social History**, Sayı 43, 1998, s. 125.

Tarih alanında yöntem olarak sosyal ağ analizinin kullanılması 90'larda gerçekleşmiştir. Osmanlı tarihi araştırmalarında sosyal ağ analizi yöntemi kullanılması aynı yıllara denk gelmektedir.

Peşin olarak belirtmek gerekirse, kendisi de sosyal ağ analizi kullanarak bir çalışma ortaya koymuş olan Fırat Yaşa'nın⁴¹ "İmparatorluğun Öteki Yüzleri" adlı kitabın önsözünde dile getirdiği gibi tarihyazımı açısından Osmanlı toplumu hakkındaki tarihi çalışmalar genellikle devlet-toplum ikililiği üzerinde kurgulanmaktadır. Yaşa'ya göre aslında bu ikisi iç içe geçmiştir ve tüm toplumlar insanlar arası ilişkilerin sürdüğü geniş bir sosyal yapı olarak düşünüldüğünde, kişilerin bu ağlar içinde gömülü olduğu anlaşılmaktadır. Yaşa, idealleştirilmiş klişe söylemlerin kanıtlarını aramak yerine, her bölgeye ve zamana, gruplara ve hatta kişilere hiçbir şey bilmiyormuş gibi bakılması gerektiğini ifade etmektedir.⁴²

Yaşa'nın öne sürdüğü gibi tarihsel olgulara hiçbir şey bilmiyormuş gibi bakmamız oldukça zordur. Ancak sosyal ağ analizi gibi yöntemlerin kullanılmasıyla bu yönde denemeler yapılabileceği düşünülebilir.

Osmanlı tarihinde sosyal ağ analizi yaklaşımını kavramsal anlamda ilk uygulayan isim 1991 tarihli makalesi ile Karen Barkey'dir.⁴³ Osmanlı kırsalını Fransa kırsalı ile karşılaştırmalı bir şekilde ele aldığı makalesinde Barkey, Fransa'da köylü isyanları olurken Osmanlı'da bu isyanların ortaya çıkmasını engelleyen yapıyı araştırmaktadır. Barkey'e göre köylü davranışını daha iyi anlayabilmek için birbirleriyle ilişki içerisinde olan aktör ağlarının incelenmesi yöntemi, mikro (rasyonel seçim) ve makro (kurumsal) analizi bir araya getiren verimli bir köprü konumundadır.⁴⁴ Mahkeme kayıtlarının sunduğu ilişkisel veriler sayesinde ilişki ağlarının incelenmesi yöntemsel açıdan yeni imkanlar sunmakla birlikte, Barkey'e göre belirli bir dönemle sınırlandırılmış ilişki verilerinin makro düzeyde tarihi arka plana hakim olmadan değerlendirilemeyeceği unutulmamalıdır.⁴⁵

⁴¹ İlerleyen kısımda değinilecektir.

⁴² Fırat Yaşa, **İmparatorluğun Öteki Yüzleri**, Der: Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 9-10.

⁴³ Karen Barkey, "The Use of Court Records in the Reconstruction of Villages Networks: A Comparative Perspective", **International Journal of Comparative Sociology**, 32/1-2, 1991, s. 195-216.

⁴⁴ Barkey, **a.g.e.**, s. 195.

⁴⁵ **A.e.**, s. 211.

Osmanlı tarihi çalışmalarında sosyal ağ analizi yönteminin mahkeme kayıtları kullanılarak yapılabileceğini keşfeden ilk kişi olarak bu ve takip eden çalışmalarıyla öne çıkan Barkey, Ronan Van Rossem ile kaleme aldığı 1997 tarihli makalesinde mahkeme kayıtlarından elde ettiği ilişki ağı verileri ışığında, Osmanlı'daki köylü huzursuzluklarının 17.yüzyıl Avrupa'sındaki gibi kolektif ayaklanmalarla sonuçlanmayarak dar kapsamlı kalmalarının olası nedenlerini araştırmaya devam etmiştir.⁴⁶

Tarihteki toplumların sosyal ilişkileri hakkında sistematik verilerin kıt olduğunu belirten Barkey, doğum ve evlilik kayıtlarının sosyal yapının yalnızca tek bir tarafına ışık tuttuğunu söyleyerek, mahkeme kayıtlarının daha geniş bir çerçevede hem çatışmacı hem de iş birliği halindeki faaliyet ve ilişkilerin aydınlatılması adına diğer tarihi kayıtlardan farklılaştığına dikkat çekmektedir.⁴⁷

Barkey'in sosyal ağ analizi kavramlarına başvurarak ürettiği bir diğer eseri olan "Farklılıklar İmparatorluğu"nda ise Osmanlı İmparatorluğu genel tarihi karşılaştırmalı perspektiften bazı paradigmalara meydan okuyarak yazılmıştır.⁴⁸ Bir imparatorluğun kuruluşuyla sonuçlanacak süreçlerin bu bilgi doğrultusunda bugünden bakılarak üretildiğini ifade eden Barkey, tarih yazımı geleneği olarak 'yükseliş ve düşüş' şeklinde kurgulanan tarihi dönemlendirmelerin sınırlayıcılığı üzerinden hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ömürlü oluşunu 'yükseliş ve düşüş' paradigmasının⁴⁹ dışında bir anlatı kurarak açıklamaktadır. Bu çerçevede kendi deyimiyle "*analitik tarihsel bir yaklaşım*" benimsemektedir ve tarihsel kurumsalcılığı ağ analiziyle ilişkilendirir: "*Kurumsal süreklilik, esneklik ve değişim mekanizmaları, makro düzeydeki olayları ve olguları makro düzeydeki sosyal ve siyasi sonuçlara bağlayan orta (mezo) düzeydeki ağ yapılarına gömülmüştür.*"⁵⁰

Bu bağlamda Barkey'in, ağ analizi yönteminin kavramlarıyla bir imparatorluğun uzun ömürlü oluşunu açıklaması dikkat çekicidir. Eserin sosyal ağ kavramlarının kullanımı açısından dikkate değer bir diğer noktası ise, yazarın

⁴⁶ Barkey ve Van Rossem, *a.g.e.*, s. 1345–82.

⁴⁷ *A.e.*, s. 1357.

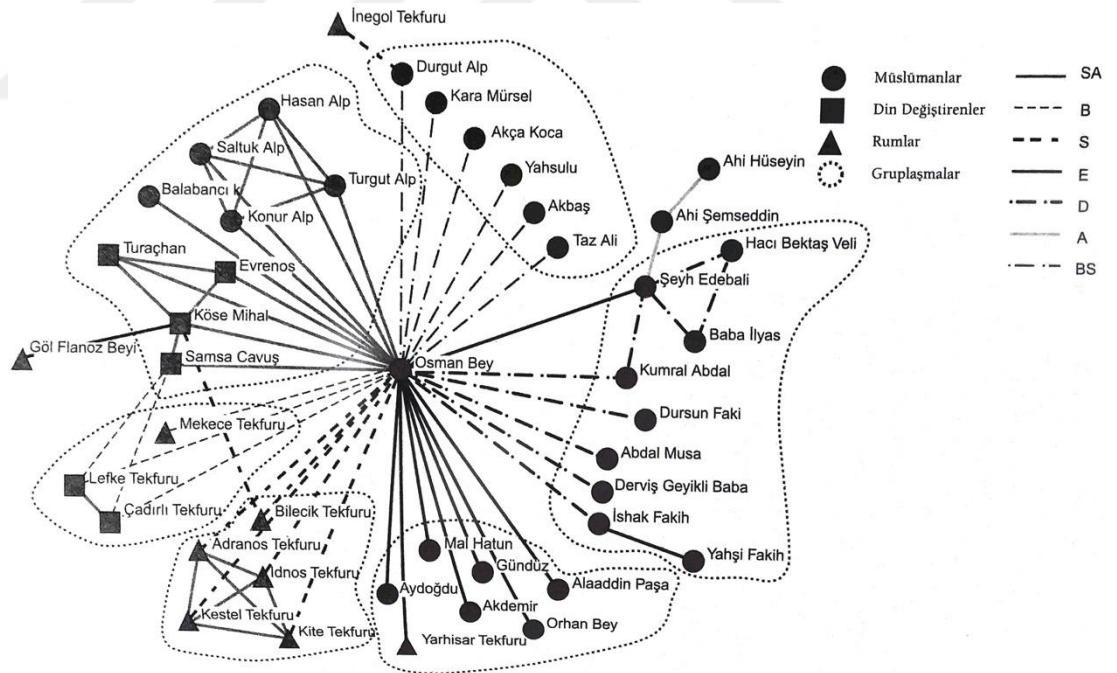
⁴⁸ Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Versus Kitap, 2011.

⁴⁹ Yazar bu geleneğin Edward Gibbon'ın "Roma İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Düşüşü" eseri sonrası oluştuğunu öne sürmektedir. Barkey, *a.g.e.*, s. 12.

⁵⁰ *A.e.*, s. 29.

Osmanlı'nın doğuşuna yönelik gelenekselleşmiş anlatıların, imparatorluğun kurulduğu bölgenin kültürel ve ilişkisel dinamizmini büyük ölçüde göz ardı ettiğini öne sürmesidir.⁵¹ Osmanlı'nın İslami, Akıncı bir devlet olması niteliğini olduğu gibi kabul etmediğini belirten yazar, İslami kimliğinin imparatorluğun kuruluşunda birincil niteliği olmadığını; fetihçi devletinse bu fetihin yanı sıra çok daha hassas dengeleri kurmak ve yürütmek konusunda uzmanlaştığını kabul ederken, çıkarımlarını kavramsal açıdan ağ analizine dayandırmaktadır. Buna göre, Osman Bey ve Orhan Bey'in bölgede kurduğu sosyal ağ ilişkileri açısından köprü konumunda olmaları sayesinde imparatorluğun kuruluş aşamasına geçebildiği düşüncesini savunmuştur.⁵²

Barkey bu noktada Osman Bey ve Orhan Bey'in ego ağ analizini yaparak (bkz.: **Şekil 1.5**), sosyal ağ analizinin kavramlarını kullanmanın ötesine geçmiş ve yöntemsel araçlarını da denemiş olmaktadır.

Şekil 1.5: Osman Bey'in Ego Ağı

Kaynak: Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Versus Kitap, 2011, s. 72

⁵¹ A.e., s. 49; Çalışmamızın kapsamı dışında kaldığı bu geleneksel anlatılara ayrıca değinilmemiştir.

⁵² A.e., s. 67.

Bu iki ego ağ analizindeki veriler, yazarın önceki makalelerinde bu tarz bir analiz için kullanılması adına ideal bulduğu mahkeme kayıtları yerine Aşıkpaşazade Tarihini kaynak alan eserlerden derlenmiştir.⁵³

Keza kitabın elit ağları üzerine olan kısmında yazar kendisi de yöntemi hangi bağlamda kullandığını şöyle tarif eder: “*Bu bölümde, ağ fikrini daha çok, açıklık kazandırılmış bir metodolojik araçtan ziyade bir metafor olarak kullanıyorum: gerçi ağların tarihsel zaman içindeki şekilleri ve dönüşümü, aktörler, gruplar ve kurumlar arasında değişen ilişkilerle ilgili olarak bize çok şey söylemektedir. Bu iddiaları, formel bir biçimde gerçekliğe oturtmamı sağlayacak verilerden yoksun olduğum için birkaç aileyi örnek alarak onların bu ağları nasıl geliştirdiklerini göstermeye çalıştım.*”⁵⁴

Esasen Barkey’in kendisinin de bu paragrafta belirttiği gibi ağ fikrini metodolojik bir araçtan ziyade bir metafor olarak kullanması, kitabın geri kalanında da geçerli durumdadır. Yalnızca kuruluş dönemiyle ilintili olarak Osman ve Orhan Beylerin ego ağları yazar tarafından Aşıkpaşazade Tarihi’ne dayalı bir şekilde oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun dışında, sosyal ağ analizi yönteminin özelliklerinden olan, *çalışmanın sistematik ampirik bilgi üzerine inşa edilmesi; çalışmada ağırlıklı olarak grafik gösterimlerden yararlanması, çalışmanın matematiksel ve sayısal modellerin kullanımına dayanması*⁵⁵ gibi özellikleri Karen Barkey’in uygulamaya geçirmemiş olduğu dikkat çekmektedir.

Osmanlı Tarihinde ağ teorisi uygulayan ilk çalışmalar olarak literatüre geçmekte olan bu çalışmalar eksikliklerine rağmen, Barkey’in ağ analizi bağlamında Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşuna yönelik analitik tezler ortaya attığı gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin kuruluşla ilgili popüler bir söylem olan Gaza tezi ve Osman ve Orhan Beylerin meşruiyetini tanrıdan alan, bir ülkü etrafında savaşçıları birleştiren önderler olmalarındansa, ağ teorisine göre önemli ilişkileri kuran stratejik

⁵³ A.e., s. 92; Yazarın dayandığı kaynaklar: Aşıkpaşazade, **Tevarih-i Al-i Osman**, Matbaa-yi Âmire, 1914 Yayına hazırlayan Ali Bey; Nihal Atsız, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Millî Eğitim Bakanlığı, 1970; Sencer Divitçioğlu, **Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu**, Eren Yayıncılık, 1996.

⁵⁴ A.g.e., s. 321.

⁵⁵ Freeman a.g.e., s. 3.

konumdaki kişiler olma durumları bizi tarihi gerçekliğe daha fazla yaklaştırmaktadır.⁵⁶

Sosyal ağ analizi yönteminde incelenen ağda önemli konumdaki aktörlerin tespit edilebileceğini önceki bölümlerde belirtmiştik. Bu çerçevede tarih çalışmalarında sosyal ağ analizi yöntemi, tarihi toplumların öne çıkan elit aktörlerini incelemede işlevsel bir konumda olması dolayısıyla, Osmanlı tarihi çalışmalarında sosyal ağ analizi yöntemine başvurularak, özellikle 17-18.yy.'da ortaya çıkan ayanlarla ilgili çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir.

Bu çerçevede ayanlarla ilgili sosyal ağ içerikli çalışmaların bir örneğini Işık Tamdoğan'ın 2005'te yazdığı makaledir.⁵⁷ 18.yüzyıl Adana'sında baskın bir grup olarak ayanların ortaya çıkışını çalışmasına konu edinen Tamdoğan, tıpkı Barkey gibi sosyal ağ analizi yönteminin kavramlarını kullanırken grafik gösterimlerden ve istatistiksel hesaplamalardan çalışmasında detaylıca bahsetmemektedir. Ancak bunu veri bulamadığı için değil bilinçli bir tercih sonucu yaptığını açıklamaktadır. Tamdoğan makalenin problematiğini sunarken, ilişkilerin sayısı ve niteliği üzerine bir dizi tartışma hakkında fikrini belirterek, makalenin konusunun ağ analizinden hangi anlamda faydalanacağına yönelik okuyucuyu bilgilendirerek analizinin niceliksel değil niteliksel yönüne odaklandığını vurgulamaktadır.⁵⁸

Tamdoğan çalışmasını Adana mahkeme kayıtlarındaki “şuhûd ül-hal” verilerinden faydalanarak, akrabalık, komşuluk, ortaklık ilişkileri ışığında borç, kefil ve şahitlik gibi olaylar etrafında ilişki ağı kurmaktadır. Ön plana çıkmış otuz kişinin 1750 ve 1777 yıllarındaki ilişki ağlarının grafiğini elde eden araştırmacı, bu kişilerin hayat öykülerinden de faydalandığını belirtmektedir.⁵⁹

Sosyal ağ analizi yönteminin kavramlarına başvuran bir diğer çalışma Demetrios Stamatopoulos'un yazdığı; Machiavelli'den Sultanlara güç ağlarını

⁵⁶ Karen Barkey, **a.g.e.**, s. 84-87.

⁵⁷ Işık Tamdoğan-Abel, “Büyüklere saymak, küçükleri sevmek 18. yüzyıl Adana'sında ayanların ilişki ağları ve iki farklı ilişki yürütme üslubu”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı 1, Bahar 2005, s. 77-96.

⁵⁸ **A.e.**, s. 77-80.

⁵⁹ **A.e.**, s. 83.

araştırdığı makalesidir.⁶⁰ İkincil kaynakların kullanıldığı bu makalede bir imparatorluk modeli olarak Osmanlı’da güç ağlarının yapısı irdelenmektedir.

Yukarıda adı geçen çalışmalarda Osmanlı tarihinde sosyal ağ analizi kavramlarının kullanıldığını görmekle beraber, bu çalışmalar ağ analizinin yapısal ve ilişki odaklı yaklaşımını benimsemekle beraber, veri analiz ve görselleştirme açısından uygulamaları sınırlı kalmaktadır.⁶¹

18. Yüzyıl’da Osmanlı toplumunda ön plana çıkan ayanlarla alakalı sosyal ağ analizi yöntemi uygulayan bir diğer çalışma Nilüfer Alkan Günay’ın makalesidir. 18. Yüzyıl sonlarına ait Bursa mahkeme kayıtlarında yer alan vasiyetnamelerdeki borç-alacak ilişkileri makalede uygulanan sosyal ağ analizinin temel değişkeni olarak alınmıştır. Alkan Günay, makalesinde sosyal ağ analizi yöntemini uygularken derece merkeziliği ile arasındalık merkeziliği gibi ölçüm metotlarından yararlanmaktadır. Ayanların kimliklerinin ve kurduğu ilişkilerin sosyal ağ analizi yöntemi ile tespit edilebileceğini gösteren Alkan Günay, borçlu-alacak bağlamında taradığı kayıtlardan, ayanların çoğunlukla sıradan insanlarla kurduğu ilişkileri tespit etmekte ve ayanların kendi aralarında kurduğu ilişkilerin ortaya çıkartılması için şahitlik, kefillik ve ortaklık gibi ilişkilerin analize katılması gerektiğini ifade etmektedir. 18. Yüzyıl sosyal piramidin yapısının ve ayanların dikey hareketliliğinin anlaşılmasının, bu yöntemi kullanılarak belirli bir tarihe ait tüm kayıtların taranmasıyla mümkün olduğunu belirtmektedir.⁶²

Sosyal ağ analizi yönteminin doğası gereği, incelediği ağda önemli aktörleri ön plana çıkarmasından dolayı, Osmanlı toplumunun ileri gelenlerinin (ayanlar gibi), Osmanlı tarihinde sosyal ağ analizi uygulayan araştırmaların konusu olduğunu literatürden örneklerle görülmektedir. Toplumun ileri gelenleri dışında, türlü meslekler ve mevkilerden insanların “sosyal güçleri” nasıl belirlenir ve etkilenir sorusuna yanıt aramak üzere Fırat Yaşa, Kilercibaşı Mehmed Ağa özelinde sosyal ağ analizi yönteminden faydalanmaktadır. Kaynak olarak mahkeme kayıtlarını kullanan

⁶⁰ Demetrios Stamatopolulos, “From Machiavelli to the Sultans: Power Networks in the Ottoman Imperial Context”, **HISTOREIN**, Sayı 5, 2005, s. 76-93.

⁶¹ Dörtok Abacı, “Bilgi Çağında...”, s. 40.

⁶² Nilüfer Alkan Günay, “A Study of Social Network Analysis: The Âyan of Bursa in the Late 18th Century”, **Akademik Bakış**, Cilt 5 Sayı 10, Yaz 2012, s. 39-49.

makalede seçilen bir kişinin etrafında oluşan ilişki ağları ile statü ve servet ele alınmaktadır.⁶³

Nurcan Abacı tarafından yürütülen projede 1695-1700 yılları arasında Ankara, Ayntab, Bursa, Manisa, Konya ve Trabzon kadı sicillerinde yer alan, şahitlik, vekillik, kefalet, emanet, satış, hibe, tereke ve alacak-borç gibi kayıtlardan, sosyal ağ analizi yöntemi kullanılarak kişiler arasındaki farklı ilişki türleri taranmakta ve bu ilişkilerin yol açtığı sosyoekonomik ilişkiler analiz edilmektedir. Birbirinden farklı nitelikler gösteren ve veri sürekliliği sağlayan sicillerin bulunduğu kentler projede yer almaktadır. Toparlanan veriler üzerinde derece merkeziliği ve arasındalık merkeziliği ölçümleri uygulanmaktadır. 17. Yüzyıl Osmanlı toplumunda özellikle taşrada yaşanan değişime yönelik genel değerlendirmeler özetlenmekte, her kent için ayrı ayrı yapılan sosyal ağ analizi sonucu kentin öne çıkanları, yani “sosyal gücü” elde tutanlarının izi sürülmektedir. Osmanlı’da devlet-toplum ikililiği üzerine kurgulanarak yapılan değerlendirmelere karşın çalışmada bu iki unsurun iç içe geçmiş olduğu sonucu çıkarılmaktadır.⁶⁴

Bahsetmiş olduğumuz projenin ilk okuma ve değerlendirmelerinden faydalanarak yayınlanmış olan bir diğer makale, yöntemin Osmanlı Tarihi çalışmalarında kullanımını örnekleyen bir başka yayındır. Abacı yürüttüğü projenin Bursa’ya ait olan mahkeme kayıtlarını kullanarak yazmış olduğu bu makalede, *“sezgisel olarak kavranabilen pek çok ilişki ve aktörü resmedebildiği, görselleştirebildiği”* için sosyal ağ analizinin oldukça etkileyici olduğunu ancak araştırmacıların istatistik sonuçlar ve raporlar ile elde ettikleri görselleri karşılaştırıp yorumlamaları gerektiğinin altını çizmektedir.⁶⁵ Aynı projenin Ayntab defterlerinin örneklenmesiyle sosyal ağ analizinin tanıtılmış olduğu bir diğer makale ise kitap bölümü olarak yayınlanmıştır.⁶⁶

⁶³ Fırat Yaşa, "Han'ın Mutfağından Bahçesaray'daki Kölelere: Toplumsal İlişkilerin Odağında Kilercibaşı Mehmed Ağa", **Bilig**, Sayı 81, 2017, s. 27-49.

⁶⁴ Nurcan Abacı (Proje yürütücüsü), ““Batmayacak Kadar Bağlantılı Ya da Güçlü Olmak”: Kadı Sicillerine Göre Osmanlı Toplumunda Sosyal Ağlar ve Aktörler (1695-1700)”, Tubitak Projesi, Proje No: 112K270, Bursa, 2015.

⁶⁵ Abacı, “Bilgi Çağında...”, s. 32-57.

⁶⁶ Zeynep Dörtok Abacı, “Sosyal Ağ Analizi”, **Tarih İçin Metodoloji**, Editör: Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, 2016, s. 268-272.

Uluslararası literatürde sosyal ağ analizi yöntemine başvurularak Osmanlı tarihi üzerine üretilen çalışmalar arasında John K. Bragg'ın kitabı bulunmaktadır. 19.Yüzyıl'da Tokat'ın Tanzimat reformlarıyla birlikte geçirdiği değişimin mahkeme kayıtları ışığında araştırılmasını konu edinen kitapta sosyal ağ analizi yöntemi kullanılarak bölgenin ileri gelenlerinin bağlantıları, mahkeme kayıtlarındaki bilgiler temel alınarak analiz edilmiştir. Çalışmada bölgenin ileri gelenlerinin, mahkeme kayıtları dışında Tanzimat reformları sırasında kurulmuş, daha büyük adli-idari kurumlarından faydalandığı aktarılmaktadır.⁶⁷

Uluslararası literatürde sosyal ağ analizi yöntemini uygulayan bir diğer çalışma Tobias P. Graf tarafından yazılan kitaptır. Kitapta 1575-1610 yılları arasında Osmanlı yönetici elitine dönüşen Avrupalı Hristiyanlar konu edilmektedir. Bu kişilerin imparatorluk içerisinde nasıl yükseldiği sosyal ağ analizi yönteminden faydalanarak açıklanmaktadır.⁶⁸

Buraya kadar anılan araştırmalarda sosyal ağ analizinde bireyler ve bireylerin arasında kurdukları ilişkileri analiz eden çalışmalardan bahsedildi. Oysa önceki bölümde sosyal ağ analizine bireyler dışında uluslararası organizasyonlar, firmalar, ülkeler gibi birbirleri arasında ilişkide olan her tür yapının aktör olarak dahil edilebileceği belirtilmiştir. İşte bu noktada, Mehmet Aldonat Beyzatlar'ın doktora tezi dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1854-1914 yılları arasında gerçekleştirdiği dış borçlanma ilişkilerinin incelendiği tez çalışmasında uygulanan sosyal ağ analizinde aktörler olarak borçlanmayı sağlayan bankalar ve çeşitli kuruluşlar yer almaktadır. Çalışmada kaynak olarak Osmanlı Arşiv belgelerinden elde edilen evraklar kullanılmıştır. Sosyal ağ analizinin grafik ölçümlerinden derece merkeziliği, arasındalık merkeziliği, yakınlık merkeziliği, özvektör merkeziliği ve kümelenme katsayısının kullanıldığı çalışmada hem global ağ analizi hem de ego ağ analizi yapılmıştır. Global ağ analizi ile dış borçlanma sürecindeki neden-sonuç ilişkilerinin siyasi ve ekonomik boyutları araştırılarak Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma ilişkileri bağlamında hangi devletlerin etkisi altında olduğu gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nin merkezinde yer aldığı ego ağ analizinde ise 1854-1877 ve 1885-

⁶⁷ John K. Bragg, **Ottoman Notables and Participatory Politics Tanzimat Reform in Tokat, 1839-1876**, Routledge, New York 2014.

⁶⁸ Tobias P. Graf, **The Sultan's Renegades Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610**, Oxford University Press, Oxford 2017.

1914 dönemlerine ait iki farklı ego ağ analizine ilaveten çalışmanın kapsamındaki 1854-1914 yıllarına ait bir diğer ego ağ analizi daha gerçekleştirilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'ne dış borç veren kuruluşların hangi dönem veya dönemlerde ne kadar aktif olduklarının incelenmesiyle, dönemselsel olarak karşılaştırmalı analiz gerçekleştirilmiştir.⁶⁹

İktisat tarihinde sosyal ağ analizi yönteminin kullanımını örnekleyen bir çalışma olarak Halime Alkan'ın kaleme aldığı araştırma makalesi dikkat çekmektedir. Çalışmada 17.yüzyılda İstanbul'da gerçekleştirilen finansal ve ticari işlemlerin kimler tarafından daha yaygın olarak gerçekleştirildiği dini mensubiyete bağlı bir sınıflandırma doğrultusunda sosyal ağ analizi yöntemi uygulanarak incelenmektedir. Kaynak olarak 1602-1697 yılları arasında İstanbul'un gözde ticari merkezleri olan İstanbul Merkez ve Galata mahkemelerine ait kadı sicilleri kullanılmıştır. 17.yüzyılın iki ayrı zaman diliminden elde edilen veriler ışığında, ilk dönem olarak seçilen 1602-1619 yılları arasında finansal ilişkilerde Müslüman unsurların ağırlığı görülmekte, ticari işlemlerde ise Hristiyan unsurlar ön plana çıkmaktadır. İkinci dönem olarak seçilen 1661-1697 yılları arasında ise Hristiyanların daha yoğun finansal ve ticari ilişkilerde bulunduğu saptanmaktadır. Uzun dönemli bir analizin gerçekleştirildiği çalışmada finansal ve ticari işlemlerde merkezi konumda olan kişiler tespit edilerek iktisadi etkililik ve sermaye birikimi açısından öne çıkan isimler ortaya konmaktadır.⁷⁰

İşletme tarihi alanında sosyal ağ analizinden faydalanan bir çalışma olarak Üzeyir Serdar Serdaroğlu'nun doktora tezi bulunmaktadır. Levant Şirketi'nin 18. yüzyılda geçirdiği kurumsal ve örgütsel değişimin bireysel iş ağlarının evrimi üzerindeki etkisini incelemekte olan çalışma, İngiliz ve Osmanlı arşiv belgeleri ile Lloyd's listeleri ve kayıtlarına dayanmaktadır. 1753'ten sonra yeni iş ağlarının yaratılmasına yol açan bireysel tüccarlar tarafından üstenilen girişimlerin saptandığı

⁶⁹ Mehmet Aldonat Beyzatlar, "*Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlarına Yeni Bir Yaklaşım: Sosyal Ağ Analizi*", Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2015.

⁷⁰ Halime Alkan, "17. Yüzyıl İstanbul'unda Finansal ve Ticari İlişkilerin Sosyal Ağ Analizi (SNA) ile Değerlendirilmesi", *İstanbul İktisat Dergisi*, 69/2, 2019, s. 285-320.

çalışma alana ait mevcut tarih yazımından, faydalanan yazılımlar ve ağ analizi ile ayrılmaktadır.⁷¹

Sosyal ağ analizinden faydalanan çeşitli konularda yapılmış diğer araştırmalar arasında Yonca Köksal'ın kitabı⁷²; Onur Öner'in doktora tezi⁷³; Abdullah Karaarslan'ın doktora tezi⁷⁴; Abdurrahman Atçıl'ın TÜBİTAK tarafından desteklenen projesi⁷⁵ ile ERC tarafından desteklenen bir diğer projesi "*Ottolegal...*"⁷⁶ bulunmaktadır. Bu çalışmalar Tanzimat reformlarının iki farklı şehirdeki sonuçlarının karşılaştırılmasından, 19. Yüzyıl İstanbul'undaki müzisyenlerin ağlarına; 16. Yüzyıl medrese öğrencilerinin kariyerlerinden, yüksek Osmanlı ulemasının ilişki ağlarına ve farklı grupların kanun yapma üzerindeki etkilerine kadar çok geniş bir çerçevede sosyal ağ analizinden yöntem olarak yararlanılabileceğini göstermektedir.

Sosyal ağ analizini yönteminin farklı bir diğer tür kullanımı olarak bilimsel çalışmalardaki atıflarla ağ analizi yapılması dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, belli bir konu hakkında üretilmiş bilimsel çalışmaların birbirlerini nasıl etkiledikleri veya belli bir alanda hangi tür çalışmaların ve araştırmacıların ön plana çıktığı gibi sorular sosyal ağ analizi yöntemi kullanılarak atıf ağlarının oluşturulmasıyla cevap bulmaktadır. Ramazan Acun'un makaleleri⁷⁷ ile Ekrem Zajmi⁷⁸ ve Nur Mine

⁷¹ Üzeyir Serdar Serdaroğlu, "The Evolution of Commercial Institutions and Business Networks in the Ottoman Empire: British Merchant Families and Individual Merchants in the Levant Trade in the 18th Century", University of Birmingham, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Birmingham, 2018.

⁷² Yonca Köksal, **The Ottoman Empire in the Tanzimat Era: Provincial Perspectives from Ankara to Edirne**, Routledge, Abingdon-New York, 2019.

⁷³ Onur Öner, "Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e İstanbullu Müzisyenlerin Sosyal Profil Analizi: Sosyal Ağlar ve Bir 'Meslek' Olarak Müzik", İstanbul Şehir Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2019.

⁷⁴ Abdullah Karaarslan, "Diverging Career Paths and Social Networks: A Cohort of the Students with Literary Talent in the Sahn Madrasas in the Sixteenth Century", İstanbul Şehir Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.

⁷⁵ Abdurrahman Atçıl, "Yüksek Osmanlı Ulemasının Mesleki ve Entelektüel İlişki Ağları ve Gruplaşmaları (1470-1650)", <https://app.trdizin.gov.tr/proje/TWpFMU1qWTI/yuksek-osmanli-ulemasinin-mesleki-ve-entelektuel-iliski-aglari-ve-gruplasmalari-1470-1650-> (Erişim tarihi: 20.08.2021)

⁷⁶ Abdurrahman Atçıl, "OTTOLEGAL: Osmanlı Hukuk Normunun Oluşumu: Farklı Grupların Katılımı ve Etkileşimi 1450-1650" <https://tr.ottolegal.net> (Erişim tarihi: 20.08.2021)

⁷⁷ Ramazan Acun, "Sosyal Ağ Bakış Açısından Tarihçi Kimliğinin Oluşumu: Ahmet Yaşar Ocak Üzerine Bir Deneme", **Ötekilerin Peşinde / Prof. Dr.Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan**, Haz: Mehmet Öz & Fatih Yeşil, Timaş Yayınları, 2015, s.1-27; Ramazan Acun, "Vakıf Araştırmalarının Sosyal Ağ Analizi Merkezdekiler ve Kenardakiler", **Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin Yedi yıldız'a Armağan**, Ed: Yunus Koç, Serhat Küçük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2015, s. 67-76.

Çiloğlu'nun yüksek lisans tezleri⁷⁹ tarih alanında atıf ağları oluşturularak sosyal ağ analizi yönteminden faydalanan çalışmalar olarak öne çıkmaktadır.

Son olarak, Ertan Ünlü tarafından yazılan doktora tezinde muhallefet kayıtlarından hareketle, 18. Yüzyılın ikinci yarısında sarrafların kurmuş olduğu ilişkiler ve oluşturduğu sosyal ağlara odaklanılmıştır. Arşiv belgelerinden hareketle örneklendirme yoluna gidilerek hem merkez hem taşrada devlet ve toplumun farklı kesimleriyle, ekonomik ve sosyal çıkarlar ekseninde bir şekilde bağlantı kurmuş, kozmopolit bir portföye sahip iki sarrafın örnek olarak seçildiği çalışmada sarraflar özelinde, Osmanlı Devleti'nde bireyin devletle ve toplumun diğer üyeleriyle kurmuş olduğu ilişkiler ve oluşturduğu sosyal ağlar ortaya konmak istenmiştir. Çalışma sonucunda yöntemin sarrafların oluşturduğu ilişki ağlarının içeriklerine dair doyurucu bilgiler sunmadığı vurgulanmaktadır. Yine de yöntemin, Osmanlı toplumunda bireyin ilişki ağlarını ortaya koymak bağlamında kullanılabilir bir yöntem olduğu ve ilişkisel veri sunan her türlü arşiv belgesinin bu yöntemle işlenebileceği belirtilmiştir. Çalışmanın bunu örneklendirerek literatüre katkı sunmakta olduğu ancak bu katkının sınırlı olduğunun altı çizilmektedir.⁸⁰

Tüm bu çalışmalar göstermektedir ki sosyal ağ analizi yöntemi ilişkisel arşiv kayıtları kullanılarak çok çeşitli tarihi konularda potansiyelini göstermektedir. Bu anlamda Osmanlı tarihi çalışmalarında sosyal ağ analizi yöntemi kullanımı açısından mahkeme kayıtları önemli bir birincil kaynak olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışmamızda literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak tek bir yıla ait ardışık defterler kullanılmasıyla, 1826 yılı İstanbul'unun iktisadi faaliyetler açısından yapısal muhteviyatı değerlendirilecektir.

⁷⁸ Ekrem Zajmi, "The Ottoman Period in Albanian Historiography (1915-2015)", Hacettepe Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2018.

⁷⁹ Nur Mine Çiloğlu, ""Sosyal Ağ Analizi ve Hürrem Sultan Kaynakçası Üzerine Bir Değerlendirme", Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2018.

⁸⁰ Ertan Ünlü, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Merkez-Taşra Bağlamında Sarrafların İlişki Ağları: Bir Sosyal Ağ Analizi Yöntemi Denemesi", Ankara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2020.

1.4. İstanbul Kadı Mahkemeleri ve Çalışmanın Temel Kaynakları

Osmanlı Devleti'nin adli ve idari sistemimde önemli bir yer tutan Kadı Mahkemeleri, diğer adıyla Şer'i mahkemeler Müslüman devletlerin önemli bir unsuru olagelmıştır. Bununla mukabil, Najwa Al-Qattan üç temel açıdan Osmanlıların kendilerinden önceki Müslüman devletlerin hukuk sistemlerini kendi imparatorluk ihtiyaçlarına göre uyarlamış olduklarının altını çizmektedir.⁸¹ Evvela, Osmanlı'da mahkemeleri yürüten Kadılar birer devlet memurlarına dönüştürülerek, sınırlı görev süreleri ve zorunlu görev yeri değiştirmeye tabi kılınarak mahalli nüfuz sağlama imkanlarından mahrum bırakılmışlardır. Böylece İslami hukukun devlet alanı içinde düzenlenmesi amaçlanmıştır. İkinci olarak, şer'i hukuk bölgeselleştirilmiştir. Yani Osmanlı İmparatorluğu, şer'i hukuku, iktidarına tâbi olan topraklar içerisinde gayrimüslimleri de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Dolayısıyla kadı mahkemesi farklı dinsel kimliklerin karşılıklı ilişkiye girdikleri birer kamusal alan haline gelmiştir. Son olarak, kadıların verdikleri hükümler muhafaza edilerek mahkemelerin kendi tarihsel hafızalarının oluşturulması sağlanmıştır. Bu sayede oluşan içtihat kültürü, kadı mahkemelerinin yetki otoritesini sağlamlaştırırken, kurum olarak mahkemenin güvenirliliğini artırmıştır.

Adli anlaşmazlıkların çözülmesi için başvuru bir mahkeme olmasının yanı sıra, noter işlevi de gören Kadı mahkemesi, arşivlediği sicil belgelerinde ilgili yılın sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel hayatıyla ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır. Halk arasındaki alım-satım, alacak-borç ilişkileri, mübadele, kredi, vekalet ve kefalet, iflas davaları, bilumum ücretler; ölen kimselerin mirasları ve bu mirasların ne şekilde bölüştüğü; vergi kayıtları, narh fiyatları, çarşı-pazar denetimi, vakfiyeler, mahkemenin bulunduğu bölgede üretilen, satılan, ihraç ve ithal edilen mallar ve bunların çeşitleri ile bu konudaki emir ve fermanlar; kamu binalarının imar veya tamir bilgileri; meslek kuruluşlarının faaliyetleri, esnafın tabi olduğu kurallar ile

⁸¹ Najwa Al-Qattan, “*Osmanlı Mahkemesi'nin İçinden: Devlet ve Dinin Kesişiminde Bölgesel Hukuk*”, **Erken Modern Osmanlılar** içinde, Der: Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 269-283.

evlenme, boşanma kayıtları vb. geniş bir yelpazede karşılaşılan her türlü konuya dair malumat sicillerden temin edilebilmektedir.⁸²

İstanbul sınırları içerisinde bir tanesi Suriçi’nde, diğer üç tanesi ise Eyüp, Galata ve Üsküdar’da bulunmak üzere dört kadılık bulunmaktaydı. Suriçi’nde bulunan kadılığa, İstanbul Mahkemesi denirken diğer üç kadılık “Bilâd-ı Selâse” kadılıkları olarak anılmaktadır. Bilâd-ı Selâse kadılıkları mevleviyet denilen büyük kadılıklardandı ancak Osmanlı Devleti’nin asıl yönetim yeri olan Suriçi’ndeki İstanbul Kadılığı önemi itibarıyla bu üç kadılıktan yüksek seviyedeydi. İstanbul kadısı davalar dışında, kentin ticaret ve zanaat işleri ve iâşesiyle birlikte kentin asayîşiyle ilgili bir takım belediye işlerinden de sorumluydu.⁸³ Şer’i hukuku uygulamanın yanı sıra Osmanlı Devleti’nin idari memuru sayılan Kadı, diğer taraftan halk nezdinde toplumun devlete karşı temsilcisi ve sözcüsü niteliğini taşıyordu.⁸⁴ Birçok farklı görevi bünyesinde taşıyan kadılık, 19.yüzyıldaki bürokratik reformlar sonucunda bu görev ve yetkilerindeki önemli daralmalar kademeli bir şekilde gerçekleşmiştir.⁸⁵

Osmanlı toplumuna yönelik içermiş olduğu zengin malumatı düzenli bir arşiv tasnifi içerisinde sunması sebebiyle, tarih ve ilgili sosyal bilimlerde kadı sicilleri, diğer bir deyişle mahkeme kayıtları, sayısız araştırmada kaynak olarak kullanılmıştır. Bilhassa sosyal tarih çalışmaları açısından, Osmanlı toplumunun bünyesindeki farklı arka planlara sahip toplumsal grupların gerek hukuki itilaflar nedeniyle gerekse mahkemenin noter vasfından faydalanmak adına bir araya gelerek ortak bir platformda buluşmaları ve bu ilişkilenelemelere yönelik tutulan arşivin muazzam derinliği, araştırmacılara Osmanlı toplumundaki gruplar ve gruplar arası ilişkiler hakkında çıkarımlar elde etme şansı tanımaktadır. Mahkeme kayıtlarının

⁸² Ekrem Tak, **XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer’iyye Sicilleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019, s.109; İlber Ortaylı, “*Kadı*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2001, C: 24, s. 73.; M. Âkif Aydın, *Takdim, İstanbul Kadı Sicilleri 89 İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826)*, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, Kültür AŞ, 2019; Suraiya Faroqhi, “*Sidjill/In Ottoman Administrative Usage*”, editör: P.J. Bearman vd., *The Encyclopaedia of Islam IX*. pp. 539-545. Leiden, 1997.

⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nde İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 137-144.

⁸⁴ İlber Ortaylı, “*Kadı*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2001, C: 24, s. 69-70.

⁸⁵ **A.e.**, s. 71-72.

transliterasyon ve kataloglama çalışmalarının artması sonucunda kadı sicilleri, günümüz akademisinde sıkça başvurulmuş bir kaynak haline gelmiştir.⁸⁶

Tüm bunlardan hareketle, iktisat tarihi alanında bir tez çalışması yaparken kaynak olarak mahkeme kayıtlarının kullanılması iki tür araştırma için de işlevseldir. İlk olarak, araştırmacının belirli bir soru etrafında mahkeme kayıtlarını tarayarak bilgi veya bulgu edinmesi söz konusu olabilir. İkinci olarak ise belli bir zaman ve mekân seçerek bir çalışma yürütmek için, yıllara ve mekana göre tasnif edilmiş olan mahkeme kayıtları yine son derece cazip bir kaynak teşkil etmektedir.

Kendi çalışmamız açısından, iktisat tarihinde sosyal ağ analizinin kullanılmasıyla ilgili bir deneme yapmak adına hem ilişkisel kayıtları içermesinden hem de sistemli bir katalog halinde bir bilgi yumağı sunabilme kapasitesi açısından mahkeme kayıtlarının kullanımı elverişlidir. Kendi özgül çalışmamız için belli bir yıla ait kayıtlarda sosyal ağ analizi kullanarak neler bulabileceğimizi araştırmayı amaçladık. Bunun için aynı yıla ait olan birden fazla defterin transliterasyonunun yapılmış olması iki koşul açısından çalışmayı daha anlamlı kılmaktadır. Birincisi aynı yıla ait defterlerin transliterasyonunun yapılması, bu yılın önemli bir yıl olmasını ifade eder. Önemli bir yılın incelenmesi o yılı önemli kılan olayların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Diğer taraftan ise, sosyal ağ analizi gibi bir yöntem için gerekli olan ilişkiler yumağının oluşturulması adına aynı zaman dilimine ait ardışık kayıtlara olan ihtiyaçtır. Tek bir yıla ait birden fazla defterin kaynak olarak kullanılabilir olması bu koşulu yerine getirmektedir.

Böylece yaptığımız taramalarda, 1826 yılına ait mahkeme kayıtlarını kullanmayı uygun gördük. Yeniçeriliğin ilgası ile anılan bu yıl, 19.yüzyıl başlarında modernist ve merkezîyetçi politikalar uygulayan II. Mahmud'la birlikte, Osmanlı

⁸⁶ Kadı sicillerinin güncel tarih yazıcılığında kullanımı hakkında detaylı değerlendirmeler için bkz. Fethi Gedikli, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 187-213.; Dror Ze’evi, “The Use of Ottoman Shari’a Records...”, **Islamic Law and Society**, 5,1, Brill, Leiden, 1998, s. 35-56; Boğaç Ergene, “Osmanlı Hukuk Tarihine Niceliksel ve Ekonomik Yaklaşımlar”, **İktisat Tarihinin Dönüşü**, Der: Ulaş Karakoç ve Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 357-380.; Suraiya Faroqhi, “Padişahın Toplumsal ve Siyasal Seçkinlerle Karşı Karşıya Gelen Sıradan Tebaası...”, **İmparatorluğun Öteki Yüzleri**, Der: Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 13-49.

yönetim pratiklerindeki değişimlerin iktisadi ve toplumsal alanda da kendine yer bulduğu bir sürece denk gelmektedir.

Uluslararası pazarın daha önce hiç olmadığı kadar rekabete sahne olduğu, dolayısıyla ticari ağı dahil olan tüm büyük şehirlerin bir değişim içerisinde olduğu 19.yüzyıl başlarında, İstanbul’la ilgili ilişkisel kayıtları incelemek, çalışmayı cazip kılan bir diğer etmen olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYIL'IN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ VE İSTANBUL

2.1. Tanzimat'ın Eşiğinde Siyasi ve Sosyoekonomik Ortam

Osmanlı için 19.yüzyıl birçok köklü değişimin yaşandığı hem iç hem de dış dinamikler açısından devletin hassas birtakım süreçleri yönetmesi ve kendisini bu değişim süreçlerine ayak uydurması gereken bir zaman dilimini ifade etmektedir. Ali Yaycıoğlu'na göre Osmanlı 19.yüzyıl'ı büyük ölçüde devletin modernleşmesi, merkezileşmesi ve bürokratikleşmesiyle ilgilidir.¹

1839'da Tanzimat'ın ilanı ile kendisini meşru bir zemine yerleştiren Osmanlı modernleşmesi, Osmanlı coğrafyasının kapitalistleşmekte olan dünyaya eklemlenmesinin bir öyküsü olduğu kadar, imparatorluğun varlığını bir arada tutma, sürdürme çabası olarak siyasi ve ekonomik açıdan topyekûn bir mücadeleyi ifade etmektedir.

19. Yüzyıl, yalnız saray açısından değil, hanedan ve imparatorluk açısından bir ölüm kalım meselesi olarak reformun zorunlu hale geldiği bir dönemi ifade etmektedir. Osmanlı hanedanı yalnız yabancı devletlerle değil, aynı zamanda daralan sınırlar, hareketli askeri güçler ve muhacirler nedeniyle ortaya çıkmış çok sayıda yeni askeri, entelektüel ve dinsel seçkin grupla bir dizi çok taraflı pazarlığa girmek durumundaydı.²

Mehmet Genç tarafından ifade edildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi ilişki ve kurumlara şekil veren kararlarının oluşmasında koordinat sistemi rolü oynamış görünen üç prensipten tradisyonalizm (gelenekçilik) ilkesinin referans prensip olmaktan çıkması bu yüzyılın başlarına denk gelmektedir. “...klasik referans sisteminin iki prensibinin, provizyonizm ve fiskalizmin henüz bütün canlılığı ile bir

¹ Ali Yaycıoğlu, **Partners of the Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions**, Stanford University Press, California, 2016, s. 2.

² Virginia H. Aksan, **Osmanlı Harpleri 1700-1870**, çev: Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

makasın iki kolu gibi işletilmekte olduğu görülür."³ 19. yüzyılın ilk yarısında klasik koordinat sisteminin terkedilen ilk kanadının tradisyonizm oluşu, 18. yüzyıl sonlarında başlayan reform çağının karakter olarak önceki dönemlerdeki ıslahatlardan farklı nitelikte olmasına bağlıdır. Geçmişteki ıslahat hareketlerinde amaç hep mükemmel olduğu düşünülen eski modeli ihya etmek iken geçmişe dönme ve onu ihya etme düşüncesinin terkedilmesiyle birlikte, tradisyonizm zihni meşruiyet zeminini kaybetmiş olmaktadır.⁴

Geçmişe dönme ve onu ihya etme düşüncesinin terkedilmesine yol açan gelişmelerin başında, imparatorluğun 18. yüzyılın sonlarında savunma savaşlarının ağırlaşan mali yükü altında ezilmeye başlaması gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurumlarının savaşlar üzerine biçimlenmiş olduğu ve ekonominin kendini yeniden üretmesinde bu savaşların başat rol oynadığı bilinmektedir. Sınırları azami genişliğe ulaştıktan sonra imparatorluğun savaş geliri kesilmeye başlamıştır. Osmanlı hazinesi için birer kazanç kaynağı olan savaşlar sayesinde ganimet sağlanmakta, fatihlere dağıtılacak ve üzerinde tarım yapacak yeni topraklar elde edilmekteydi. Ayrıca bölge halkları Osmanlı maliyesi için vergilendirilebilir yeni nüfus demekti. 17. Yüzyılın ikinci yarısından sonraki savaşların bunları sağlayamaması Osmanlı maliyesini olumsuz yönde etkilemekte ve mali bunalımlar yaşanmasına neden olmuştur.⁵

Osmanlı hazine gelirlerinin tıkanmasına yol açan bir diğer olgu olaraksa, 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak ile gücünün doruğuna ulaşan taşradaki ayan ve derebeyleri öne çıkmaktadır. İmparatorluğun pek çok bölgesinde merkezi devletten bağımsız bir şekilde davranabilir hale gelen ayan ve derebeyleri, geniş toprakların fiili denetimini ellerinde tutmakta ve merkezi devlet adına toplanan vergi gelirlerinin büyük bir kısmına el koymaktaydı.⁶

Diğer taraftan, Napolyon savaşları Batı Avrupa'nın askeri alandaki ilerleyişinin bir göstergesi olarak Osmanlı yöneticilerini, paralı askerler yerine modern silahlarla donatılmış ve buna uygun eğitilmiş düzenli ordu kurulması gerekliliği açısından

³ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 88.

⁴ Genç, **a.g.e.**, s. 88-89.

⁵ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 27.

⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 12.

harekete geçirmektedir. Ancak düzenli ordunun kurulması, devlet gelirlerinin büyük bir artış göstermesini gerektirmektedir. Bu çerçevede imparatorluğun en büyük gelir kaynağı olan topraktan alınan vergi geliri ve hasılanın büyük ölçüde taşranın önde gelen ayan ve derebeyleri tarafından kontrol edilmesi sonucu merkezi yönetim ile taşranın önde gelenleri arasında bir çatışma yaşanmaktaydı.⁷

Osmanlı İmparatorluğu dışında yaşanan gelişmeler de önem taşımaktadır. 18. Yüzyıl'ın sonlarında Avrupa dışındaki büyük devletlerin ve uygarlıkların pek çoğu, henüz Avrupalı tüccar, denizci ve askerlerle görünüşte eşit koşullarda karşı karşıya gelmekteyken, 19. Yüzyıl'da bu eşit koşullar bozulacaktı. Avrupa'nın dünya üzerindeki siyasi ve askeri egemenliği yaşanan çifte devrim çağının bir sonucu olacaktı.⁸ Bu çifte devrim, 1789'da Fransa'da gerçekleşen Fransız Devrimi ile İngiltere'de patlak veren Sanayi Devrimidir. Osmanlı Devleti, Fransız Devrimi neticesinde Balkanlar'da hız kazanan bağımsızlık hareketleri ile baş etmek durumunda kalmakta ve bunların sonucunda toprak, dolayısıyla gelir kaybetmekteydi. Sanayi devrimiyle gelişen ekonomik süreçte ise Osmanlı Devleti, Batı kaynaklı yeni bir düzene, kapitalizme açılmaya başlamaktadır.⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve ekonomik denetiminin sağlanmasında başrol oynayan İstanbul, içinde yaşayan geniş askeri ve bürokratik kadroların yanında coğrafi yerinin kendisine sağladığı zengin çevresi sayesinde de büyük bir nüfus yoğunluğuna imkân veren dönemin önemli birkaç metropolünden biri olmuştur. Daima canlı bir üretim ve ticaret merkezi olarak İstanbul, bir yandan imparatorluğun çok geniş bir bölümünün iktisadi gücünü emen ve öte yandan da bu bölgelere güç pompalayan ekonomik anlamda bir kalp görevi görmektedir.¹⁰

İstanbul sahip olduğu bu konum sayesinde, 18. Yüzyıl sonlarında genişlemekte olan dünya ticaretinin zenginleştirdiği ticaret burjuvazisinin aktörlerine mesken olmaktadır. Bu dönemde zenginleşen gayrimüslim tüccarlarla Osmanlı Devleti arasında bir iş birliği doğmuştur. Yeni oluşan bu sınıf, Osmanlı Devleti'nin mali kaynak arayışı için açık arttırmaya çıkardığı iltizamları elde ederek, hükümete

⁷ Roger Owen, **The Middle East in the World Economy 1800-1914**, I.B. Tauris, Londra, 1981, s.57

⁸ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, çev. Bahadır Sina Şeren, Dost Kitabevi, 3.baskı, Ankara, 2003, s. 34.

⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim, İstanbul, 2005, s.191.

¹⁰ Tevfik Güran, **19.Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1-2.

doğrudan borç para vermeye başlamıştı. Ticaretin yanı sıra finans sektöründe de servetlerini artırma şansı yakalayarak zenginleşen gayrimüslim tüccar burjuvazisi ile Osmanlı Devleti arasında doğan iş birliği, İmparatorluğu saran krize karşı bu yeni sınıf ile devleti aynı tarafa koymuştu.

Osmanlı Devleti ilk kez olarak bürokrasi dışında bir sınıftan destek görüyordu. Varlığını devlet ve politika dışı süreçlerle kazanan gayrimüslim tüccarlar ve bunların büyük şehirlerde oturan banker ve sarrafları güç kazanarak bürokratik seçkinler zümresinin önüne geçmekteydi. Neticede Osmanlı İmparatorluğu kapitalist dünya ekonomisine katılmaktaydı.¹¹

Yaşanan bu devrim yılları sonucunda, Rum tüccar ve deniz nakliyatçılarının Yakın Doğu'daki konumlarının güçlenmişti. Napolyon savaşları Fransız ticaret unsurlarının Doğu Akdeniz'deki konumunu sekteye uğratmış ve 18.yüzyıl sonlarında işleri hızla gelişen Rumlar onların uzun mesafe deniz ticaretindeki yerlerini almışlardı. Bununla birlikte Napolyon Avrupası'nın İngilizlerce ablukası ve Fransızların başlattığı karşı abluka Orta Avrupa'ya olan ithalat ve ihracatta Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari önemini artırmıştı.¹²

19.yüzyılda artan uluslararası ticaretle birlikte önceki iki yüzyıl boyunca Osmanlı mali sistemindeki açmazlar sonucu ortaya çıkmış olan portföy kapitalistleri, Osmanlı coğrafyasındaki parasallaşmadan faydalanarak, bir yanda kapitalizmin ihtiyacı olan ilkel birikimin¹³ ortaya çıktığının, diğer yanda ise seyfiye ve ilmiye dışında ayrıcalıkları olan yeni sınıfların doğmakta olduğunun da bir göstergesiydi. Kadim geçmişin; klasik Osmanlı sisteminin tüm dünyada dalga dalga yayılan kapitalistleşme furyası karşısında, bu eğilime kendi iç dinamiklerindeki gelişmeler neticesinde özgün bir biçimde zoraki değişmesi söz konusuydu. Bu dönemde iktidar sahibi olan ekâbir içinde bir kesim geleneği devam ettirmek konusunda ısrarcı olmaktayken, diğer bir kesim ise değişen dünya düzenine uyum sağlamanın yollarını

¹¹ Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and The World Economy; The Nineteenth Century*, Suny Press, Albany, 1988, s. 28-35.

¹² Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 7.baskı, s. 48.

¹³ İlkel birikim ile kastedilen kabaca bir ekonomideki artı-değerin, bir sermayedarın elinde yeniden-üretim için birikebilir hale geldiği tarihsel süreçtir. Bkz. Karl Marx, *Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt, Çev: Alaattin Bilgi, 9.Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2009, s. 538-539.

aramaktaydı. 19.yüzyılın başları bu iki ana hat arasındaki gerilimli mücadeleye sahne olmaktaydı. Nitekim gerçekleşmesi kaçınılmaz olan -bugün nasıl gerçekleştiğini bildiğimiz için, tarafsız bakmamızın oldukça zor olacağı- süreç, 1839 yılında Tanzimat Fermanının ilan edilmesine dek oldukça sancılı geçmiştir. Tanzimat'ın ilanı sonrası imparatorluğun hayatını devam ettirmesi ise daha da sancılı olacaktır.

2.1.1. Savaşlar, İsyanlar ve Ayanlar

İslâm tarihinde eskiden beri kullanıldığı şekli ile herhangi bir topluluğun veya yerin “ileri gelenleri” manasını taşıyan ayan tabiri, 18. Yüzyıl ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda kendine has bir kurum haline gelmiştir. Ayanlar taşra idarecilerinin önüne geçerek hükümet ile bölge halkı arasında bir vasıta vazifesini gören sosyal zümre olmuşlardır. Ayrıca ayanlar voyvodalık, mütesellimlik, muhassıllık, valilik gibi önemli memuriyetleri kazanarak vilayetin siyasi hakimiyetini elde etmiş ve aynı zamanda mültezim, çiftlik sahibi ve vakıf müessisi gibi sıfatlarla bulundukları bölgede sosyal ve iktisadi nüfuz kazanmışlardır.¹⁴

Önceden kaza kadılarının sorumlu olduğu asayiş sağlama, vergi tahsili, askerlerin tertip ve sevk edilmesi, erzak ve levazım tedariki gibi hizmetler artık ayanlar tarafından görülür hale gelmişti. 1768 ve 1787 yıllarında toprak kayıpları ve iktisadi sıkıntılarla sonuçlanacak devamlı savaşlar nedeniyle asker ve kaynağa ihtiyacı olan hükümet, ayanların yardımlarıyla cepheye asker ve mühimmat gönderebildiği için, taşrada nüfuz kazanan bu kimselere karşı zaaf göstermek durumunda kalmıştı.¹⁵

Ayanların bu yüzyıllarda güç kazanmasını açıklayan bir diğer yaklaşım ise Fernand Braudel tarafından, Immanuel Wallerstein'in *Dünya Sistemleri Teorisi*'ne dayanarak oluşturulmuştur. Buna göre Batı Avrupa'da hububata artan talep Avrupa'nın doğusunda (çevre ülkelerde) bu talebi karşılamak maksadıyla pazara yönelik üretim yapan büyük çiftlikler ortaya çıkmıştır. Oluşan bu büyük çiftlikler ayanları güçlendirmiştir.¹⁶ Ancak ayanların gelirlerini inceleyen ampirik araştırmalar

¹⁴ Yuzo Nagata, **Tarihte Âyânlar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, Önsöz.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Alemdar Mustafa Paşa**, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1942, s. 1-7.

¹⁶ Fernand Braudel, **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, II.Cilt, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, s. 544-545.

bu zümrenin gücünü büyük çiftlikler değil mukataa ve iltizam yani vergi toplama yoluyla kazandığını ortaya koymaktadır.¹⁷

Ayanların merkezi yönetimle olan ilişkileriyle alakalı literatürdeki öncü çalışmalar, ayanları adem-i merkezileşme ve gerileme paradigmaları doğrultusunda merkezi yönetimin zayıflaması ve taşradaki unsurların merkez karşısında bir tehdit haline gelmesi şeklinde ele almaktayken, 1990'lardan itibaren merkez-taşra arasındaki iş birliği ve uyumu ön plana çıkartan çalışmalar ön plana çıkmıştır.¹⁸

Adem-i merkezileşme ve gerileme tezleri çerçevesinde savunulan, yerel ileri gelenlerin (ayanlar, derebeyleri vb.) saray karşısında elini güçlendirerek kendi hâkim oldukları bölgedeki sağılan artı değere daha fazla el koyabilir hale gelmesiyle birlikte merkezi hazine gelirlerinin azalması ve böylece Osmanlı Devleti'nin gerilediği düşüncesi idi. Modernizm anlatısından beslenen gerileme tezi içinde barındırdığı çelişkilerle birlikte pek çok açıdan diğer çalışmalarda şüpheyile incelenmektedir.¹⁹

Ariel Salzman, ayanların başat rolde bulunduğu yapının; zayıflayan bir merkez etrafında güçlü bağlarla birbirine bağlanan seçkinler zümresinin, imparatorluğun devamlılığını bizzat sağlıyor olabileceğini öne sürmektedir. Salzman'a göre geniş imparatorluk topraklarında çok başlılığın bir ifadesi gibi gözüken yerel seçkinlerin varlığı birbirleri arasındaki bağlar sebebiyle aynı zamanda bir bütünlüğü ifade etmektedir. Keza imparatorluğun en değerli ticari ve birleştirilmiş vergi kaynakları sınırlı bir devlet seçkinlerinin kontrolündeydi. Salzman taşradan padişaha kadar uzanan örgütsel yapının bir piramit biçiminden ziyade kum saati şeklinde olduğunu öne sürerek malikane sistemi ve ayanların adem-i merkezileşmeye değil tam tersi merkezileşmeye yönelik katkısı olduğunu göstermektedir.²⁰ Bruce

¹⁷ Yuzo Nagata, **a.g.e.**, s.1-8; Bruce McGowan, **Economic Life in Ottoman Europe**, Cambridge University Press, 1981, Önsöz ve s. 171-172.

¹⁸ Hamit Karasu, "Osmanlı Ayanları Üzerine Yapılan Çalışmalar (Tanzimat'a kadar)", **Turkish Studies**, Sayı 13/16, Yaz 2018, s. 127-150.

¹⁹ Örneğin önde gelen birçok tarihçinin kavramı eleştirdiği makalelerin toplandığı bir kitap için bkz. Der: Mustafa Armağan, **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu**, Timaş, İstanbul, 2011.

²⁰ Ariel Salzman, **Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Regime'i**, çev: Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 137-150.

McGowan, benzer bir düşünceyi malikane sahiplerinin hanedanla kader ortaklığı kurmuş olmasıyla dile getirmektedir.²¹

Ali Yaycıoğlu ve Baki Tezcan gibi diğer son kuşak tarihçiler de güncel çalışmalarında benzer biçimde merkezi yönetim ve yerel ileri gelenler arasındaki karşılıklı uyuma odaklanmaktadırlar. Öyle ki, Ali Yaycıoğlu'nun konuyla ilgili kitabının ismi “*İmparatorluğun Ortakları*” iken, Baki Tezcan'ın kitabının ismi “*İkinci İmparatorluk*” olmuştur.²²

Ali Yaycıoğlu, on sekizinci yüzyıl boyunca yaşanan askeri, idari ve mali dönüşümlerin sonucunda, önceden imparatorluk kurumunun bir parçası olmayan taşra ileri gelenlerinin yönetime katılarak imparatorluk aygıtının temel bileşenleri haline geldiklerini iddia etmektedir.²³ Baki Tezcan benzer düşünceyi, yönetimdeki bu ortaklığa “proto-demokratikleşme” (‘proto-democratization’) diyecek kadar ileri götürür. Tezcan’a göre, 16. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin parasallaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan proto-demokratikleşme, yönetim pratiklerinin İstanbul merkezli imparatorluk yapılarıyla sınırlı kalmayıp, yerel topluluklara nüfuz etmesiyle onların özyönetim mekanizmalarını geliştirmesini teşvik etmişti.²⁴

Ayanların İmparatorluk yönetim pratikleri açısından ulaştıkları noktayı anlamak için, sarayın bulunduğu İstanbul’a uzak bir bölge sayılabilecek Kuzey Anadolu’daki durumdan bahsedilebilir. Bölgede hakimiyetlerini vergi toplayıcısı (muhassıl) haline gelerek oluşturan Caniklizadeler çarpıcı bir örnektir. Canikli Ali’ye tahsis edilen malikane arazisinin denetimi 1737’den 1808’e dek sürerken, ailenin bölgedeki yönetimlerinin sonuna gelindiğinde, Amasya, Trabzon, Tokat, Gümüşhane, Kastamonu, Sivas ve Erzurum’un vergi ve gümrük gelirleri aile tarafından denetleniyor haldeydi.²⁵

²¹ Bruce McGowan, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Cilt 2, Editör: Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 837.

²² Henüz dilimize kazandırılmamış olan bu eserlerin özgün adları sırasıyla şu şekildedir: “Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions”; “The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World”

²³ Ali Yaycıoğlu, **Partners...**, s. 111.

²⁴ Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire : Political and Social Transformation in the Early Modern World**, Cambridge University Press, New York, 2012, s. 198.

²⁵ Canay Şahin, “The economic power of Anatolian Ayan in the late 18th century: the case of Caniklizâdes”, **International Journal of Turkish Studies**, Sayı 11, 2005, s. 33.

Ailenin imparatorluğa karşı gösterdiği seçkin hizmet düzeyi, 1768-74 Rus-Osmanlı harbinde yerel askerler getirmesinin sağladığı itibara ek olarak, bastırdığı ayaklanmalarla bölgede istikrarı koruması ve Karadeniz üzerinden Kırım'a geçişte asayişi sağlamasından dolayısıyla elde ettiği fazladan topraklara ek olarak vezirlik statüsünü de garantilemekteydi.²⁶

Ancak Caniklizadeler bölgede hüküm süren tek aile değillerdi. Sarayın taleplerine yeterince karşılık veremedikleri durumlarda, Sivas ve Tokat civarında yerleşik olan Çopanoğulları ile arasında bir rekabet oluşmaktaydı.²⁷

Merkezi yönetimin ayanlarla karşı karşıya kalmasının bir diğer nedeni olarak, savaş örgütlenmesinde sarayın ayanlara bel bağlamak durumunda kalışı ve ayanların bu konuda bocalaması gösterilebilir. Osmanlı seferberlik emirleri, Sırp ve Eflak cephelerinde açıkça ayana ve Balkan nüfusuna bel bağlandığına işaret etmektedir. Ancak bu cephelerdeki ayanlar ve ordularının kendi çıkar hesaplarından ve manevra alanlarından ötürü bir düzenli orduymuş gibi hareket etmeleri mümkün olamamaktaydı. Bu durum, seferberlik emirlerinin sonucunda gerçekleşenlerin nadiren beklentileri karşılmasıyla sonuçlanmaktaydı. Yerel ayanların iyi niyetine güvenilmesi, istisnalar mevcut olsa bile, nadiren disiplinli ve savaşa hazır askerler şeklinde karşılık görmekteydi. Tüm bunlar sonucunda Rus ilerlemelerini kolaylaştıran çoğu zaman sadakatsiz veya bocalayan ayan olmuştu.²⁸

19.yüzyılda Osmanlı coğrafyasında yaşanan bu savaşlardan başka, bir de isyanlar birbiri ardına patlamaktaydı. Balkanlar'daki isyan dalgası, bölgede yaşanan toprak kayıpları ve Rusların Bükreş'i işgali gibi diğer vakalarla birlikte, İstanbul'un erzak ihtiyacının karşılanmaması ihtimalini doğurması açısından oldukça kritikti. Keza, başkent buğday ihtiyacının büyük bir kısmını Balkanlar'dan karşılamaktaydı.²⁹

1792'den 1822'ye kadar, imparatorluğun Balkan uyruklarına yönelik tutarlı bir Osmanlı siyaseti güttüğü görülmektedir. Buna göre, ayaklanmaya çözüm olarak başkaldıran vilayetler üzerinde merkezi denetimin yeniden kurulmasını savunan güçlü bir Osmanlı devlet idaresi geleneği mevcuttu. Bu zaman zarfında, yerel ileri

²⁶ Aksan, "Osmanlı Harpleri...", s. 222.

²⁷ İlerleyen bölümlerde, merkezileşmeyi yeniden tesis etmek için ayanlar arası rekabetin saray tarafından ustalıkla kullanılmış olduğuna değinilmektedir.

²⁸ Aksan, a.g.e., s. 282-283.

²⁹ Konuya ileren bölümlerde "İstanbul'un iaşesi" başlığı altında detaylıca değinilecektir.

gelenlerin ortadan kaldırılması ve iktidarın yeniden merkezileşmesi için büyük bir mücadeleye girilmiştir.³⁰

Sırp İsyanı, Yanyalı Ali Paşa (Tepedelenli Ali Paşa) İsyanı, Yunan İsyanı, Mora ve İon Adaları'ndaki ayaklanmalar, II. Mahmud'un dönemine denk gelecek ve ayan sorunuyla birlikte bir diğer toplumsal zümre olan Yeniçerilerle ilgili mevzuların kökten çözülmesini gerektirecek gelişmeler yaşanacaktı. İlerleyen bölümlerde yeri geldiğinde bu konulara değinilecektir.

2.1.2. İktisadi Yapı ve Faaliyet: Tarım, Ticaret ve Sanayi

Ayanlarla ilgili olan literatürde nasıl ki gerileme paradigması dahilinde kurulan anlatı sonradan yapılan araştırmalarla değişime uğramışsa, benzer bir kırılmaya Osmanlı ekonomisi üzerine yapılan araştırmalarda da rastlamaktayız. Hatta diyebiliriz ki, Annales ekolünün etkisiyle iktisadi ve sosyal tarihin ön plana çıktığı tarih çalışmalarının artmasıyla birlikte, Osmanlı ekonomisiyle alakalı çalışmaların artması sonucunda, klasik dönem Osmanlı'nın değişime uğradığı yüzyıllara "gerileme" deme konusunda araştırmacıların artık imtina etmekte oldukları gözlemlenmektedir.

Gerileme paradigmasına eşlik eden bir diğer anlatı ise, Osmanlı'da hâkim ticari sınıfın gayrimüslim topluluklar olduğu, sahip oldukları imtiyazları kullanarak uluslararası ticarete portföylerini geliştiren bu grubun dolaylı olarak yerel burjuvanın gelişmesini ve böylece ulusal bir sermaye birikim rejiminin oluşmasını engellediğidir. Dış ticaret verilerinin toplandığı tarih kayıtlarının birçok farklı ülkenin limanları tarafından detaylıca tasnif edilen muntazam dış ticaret verileri karşısında iç piyasaya yönelik rakamların elde edilmesi ilk başta araştırmacılar açısından zorlayıcıydı. Oysa bugün iç ticaret hacminin dış ticaret hacminden daha yüksek olduğu çeşitli çalışmalarda ortaya konulmaktadır.³¹

Literatürdeki tarihyazımı kırılmalarından azade olarak, 19.yüzyıl başlarında yaşanan değişimlerin Osmanlı iktisadi hayatında bizzat bir kırılma yarattığı ise hiçbir koşulda yadsınamaz. 19.yüzyıl öncesi hâkim yaklaşıma göre Osmanlı ekonomisi

³⁰ Aksan, a.g.e., s. 299.

³¹ Kayda değer bir örnek olarak: Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

politikası, genellikle devlete ve kent nüfusuna, özellikle İstanbul halkına ucuz, iyi ve bol miktarda mal arzını hedeflemektedir. Mehmet Genç'in iâşecilik (provizyonizm) ilkesi ile ortaya koyduğu bu çerçeve ise daha önce değindiğimiz gibi 19.yüzyıl başlarında değışime uğramak durumundaydı. Yaşanan siyasi gelişmeler ve artan uluslararası ticaret ise Osmanlı içindeki loncalar, gümrük vergileri gibi kurumların değışimini mecbur kılmaktaydı. 19.yüzyılın ilk yarısında bir tarafta serbest ticaret düşüncesi, diğer tarafta ise korumacılık taraftarları bulunuyordu. Diyebiliriz ki, bu dönemdeki gelişmeler bu iki çıkar grubu arasındaki müzakerelere ve güç mücadelelerine göre şekillenmekteydi.³²

Dünyadaki çeşitli ülkelerin 19.yüzyıldaki tarihleri, iç toplumsal yapıların kapitalizme karşı gösterdikleri tepki sonucunda biçimlenmekteydi.³³ Çeşitli toplumsal formasyonların kendine has nitelikleri, demografik ve çevresel özelliklerle birlikte, ilk kapitalist ülke olan İngiltere'nin hem bir rakip hem de bir model olarak ortaya çıkmış olması ile sömürgecilik ve emperyalizmin karmaşık neticeleri sonucunda kapitalistleşmeyle ilgili farklı toplumlar ve farklı coğrafyalarda birbirinden ayrı güzergahlar oluşmuştur. Aytekin'e göre: *"Osmanlı İmparatorluğu da kapitalizme kendi yolunu izleyerek varmış, bu büyük ölçüde iç dinamiklere dayalı olmuş ancak gitgide daha kuvvetli hissedilen bir dış etki bağlamında gerçekleşmiştir."*³⁴

Bu bağlamda Osmanlı iktisadi yapısının 19.yüzyıl ve sonrası özgül nitelikleri literatürde temel olarak şu şekilde özetlenmektedir:

- *Geçimlik üretim tarzı / kendine yeterlik prensibi;*
- *Ekilebilir arazinin görelî bolluğu karşısında emeğin görelî kıtlığı;*
- *Tarımsal yapılarda küçük ve orta büyüklükteki köylü üretimi;*
- *Güçlü bir merkezi devlet ve bürokrasinin diğer toplumsal sınıflar karşısındaki görelî güçlü konumu.*³⁵

³² Quataert, a.g.e., s. 23.

³³ Pamuk, **Osmanlı-Türkiye...**, s. 194.

³⁴ E. Atilla Aytekin, **Üretim Düzenleme İsyan**, Dipnot Yayınları, İstanbul, 2021, s. 63.

³⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 24-28; Tefik Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, s. 60-63.

Ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, tarımsal yapısı böylece bu özellikler etrafında şekillenmekteydi. 19.yüzyıl başlarında geçimlik bir üretim tarzı mevcutken, 19.yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu hızla ihracata yönelecekti. Bu değişimin dış dinamiklerini, 1800'lerden itibaren hızla büyümekte olan Avrupa ekonomisinin artan ziraî ürün talebi oluşturmaktayken, iç dinamikleri ise Tanzimat yönetiminin ekonomik gelişmeyi hedef alan politikaları tesis etmekteydi.³⁶ Ayrıca, önceki dönemlerdeki iltizam sisteminin malikane sistemine dönüşümüne bağlı, iç pazardaki monetizasyon ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda da ilkel sermaye birikimi gerçekleşmeye başlamıştı. Böylelikle, ticarete yaşanan birikim ile tarımsal artık birikimi birbirlerini karşılıklı olarak daha doğrudan biçimde beslemekte ve Osmanlı kendi tarzında bir kapitalist gelişme göstermekteydi.³⁷

Artan dış ticaret hacmi tarımda kendine yeterlik esasını değiştirip ihracata/piyasaya yönelik üretime geçişe neden olmaktaydı. Fakat toprağın bol, nüfusun ise kıt olması, işgücünün ücretli istihdama karşı kayıtsız kalmasına yol açmakta, tarımda işgücü ihtiyacının arttığı zamanlarda emek açığı üretimi aksatacak boyutlara ulaşabilmekteydi.³⁸ Bu durum tarımda küçük üretici kesimin hâkim sosyal yapı olmasını sağlamaktaydı.

Küçük köylü üretici kesimin Osmanlı'da hâkim zirai yapı olması, bir taraftan tarımsal üretimin sürdürülebilir biçimde vergilendirilmesini sağlarken, diğer taraftan yerel güç odaklarının büyümesini önlüyordu. Diğer bir ifadeyle, merkezi yönetim büyük toprak sahiplerine karşı, küçük üreticileri koruyarak pragmatik davranmaktaydı.

Önceki bölümde, taşradaki ayanların merkezi devletle olan ilişkilerine değinmiş, 19. Yüzyıl başlarında bu ilişkilerin devlet tarafından merkeziyetçi politikalara önem verilmesiyle evirildiğini aktarmıştık. Merkezi devletin hem mali tabanını korumak hem de taşrada toprağa bağlı yerel unsurların güçlenmesini engellemek amacıyla 19. Yüzyıl boyunca küçük üreticileri bir yandan vergilendirirken öte yandan büyük toprak sahiplerine karşı desteklediği

³⁶ Güran, **a.g.e.**, s. 64.

³⁷ Aytekin, **a.g.e.**, s. 68.

³⁸ Güran, **a.g.e.**, s. 61.

görülmektedir.³⁹ 19. Yüzyılda küçük ve orta büyüklükteki köylü üretiminin devam etmesinin bir diğer nedeni ise belirtmiş olduğumuz gibi ekilebilir arazinin bolluğuyla birlikte emeğin göreceli kıtlığıdır. Bunun sonucunda, küçük köylü üreticilerin büyük toprak sahipleri karşısındaki direnci artmaktaydı.⁴⁰

Bununla birlikte, küçük köylü üreticinin hakimiyeti dışında, Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde farklı türlerde toprak örgütlenmeleri de mevcuttu. Batı Anadolu’da ve Osmanlı Balkanlarında kimi büyük çiftliklerin yapılanmakta olduğu; ortakçılık şeklinde bir toprak örgütlenmesinin ortaya çıktığını gösteren; Anadolu’nun diğer taraflarında da kırsal borçluluk üzerinden küçük ve orta ölçekteki üreticilerin, bağımsızlıklarını kaybettiklerine işaret eden görgül çalışmalar mevcuttur.⁴¹

Tüm bunlar göstermektedir ki, Osmanlı ekonomisinin iç dinamiklerini birbirlerinin nedeni olan karşılıklı bir ilişkiler yumağı oluşturmaktadır. Bir tarafta ekilebilir arazinin nispi bolluğu karşısında emeğin nispi kıtlığı gibi maddi bir koşul mevcuttur. Bu maddi koşuldan doğan küçük köylü üretimi, merkezi devlet tarafından yerel odakların güçlenmesine karşı muhafaza edilmiştir. Dolayısıyla merkezi devletin kendi sürekliliğini küçük köylü üretiminin sürekliliğine bağlı hale getirdiği bir örgütlenme söz konusudur.

Üretimdeki bu örgütlenme tarzı aksi gerekmedikçe kendine yeterlilik esası ile sürüp gitmekteydi. Artan dış ticaret hacmiyle birlikte içerideki monetizasyon sonucu birikmeye başlamış olan ilkel sermayenin, ticari sermayeye dönüşme imkanının ortaya çıkmaya başlaması, hep birlikte Osmanlı ülkesinin özgül kapitalistleşme güzergahını oluşturmaktadır.

O halde, kendine has ilkel sermaye birikiminin bir şekilde elde edilmiş olduğu ve coğrafi konumu itibarıyla ticari sermayenin çoğalmasının kaçınılmazlığı karşısında, neden Osmanlı Sanayileşmesi gerçekleşmemiştir? Bunun için gözleri tarımsal yapıdan çekerek, imalat sektörüne dikmek gerekmektedir. Bir tarım imparatorluğu olan Osmanlı’nın, sanayi ve imalat sektöründeki dinamikleri, Donald

³⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Kürselleşme...**, s. 26.

⁴⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık**, s. 91.

⁴¹ Yücel Terzibaşoğlu ve Alp Yücel Kaya, "19. Yüzyıl Balkanlarda Toprak Rejimi ve Emek İlişkileri", **İktisat Tarihinin Dönüşü: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Tartışmalar**, İletişim Yayınları, 2021; E. Atilla Aytekin, **Üretim Düzenleme...**

Quataert'e göre, yeterince dikkatli incelenmemiştir. Oysa, Quataert, Osmanlı imalat sektörünün, Avrupa endüstriyel hegemonya döneminde dahil aktif bir görünüm sunduğunu savunmaktadır. Köylü ekonomisi ile zanaatlar ve imalat sektörlerinin içiçeliğinden bahseden Quataert'e göre köylülerin yalnızca tarımla uğraştığı bir yanılgıdır. Diğer ülke ekonomileri üzerine yapılan araştırmalar da göstermektedir ki, imalat çoğu zaman tarımsal hayatın ayrılmaz bir parçasıdır.⁴²

Quataert'in, Osmanlı imalat sektörünün görece aktif bir görünüm vermesini savunmasında, literatürde uzun bir dönem çokça kabul edilmiş Osmanlı toplumunun durağanlığına dair düşüncenin hakimiyetinin payı bulunmaktadır. Buna göre, Tanzimat dönemi öncesi Osmanlı sanayiinin küçük el zanaatları ve gedik usulüne dayalı, iş hayatının loncalar tarafından düzenlendiği, bu kurumsal yapının ve katı kuralların asırlardır değişmediği kabul edilmiş; bu yapının gelişmeye uygun olmayan ve rekabeti engelleyen kuralları endüstrinin gelişmesini önleyerek sermaye birikimi imkânı tanımamış ve girişimci zihniyetin doğuşunu engellemiştir.⁴³

Öte yandan, Genç'in ortaya koymuş olduğu gelenekçilik ilkesine göre, geleneğin çatışmaların çözümünde bir başvuru kılavuzu rolü oynamış olduğunu hatırlatmak gerekir. Buna göre gelenek sayılan unsurlar ise hali hazırda “...çeşitli faktörlerin karmaşık etkileşimi ile zaman içinde yavaş yavaş oluşan bir sonuç, daha doğrusu bir süreç idi.”⁴⁴

Keza Genç'in gelenekçilik ilkesinde vurgulamış olduğu gibi zaman içinde yavaş yavaş oluşan geleneğin tarih boyunca gösterdiği uyum ve dönüşüme örnek güncel çalışmalar öne çıkmaktadır. Söz gelimi, esnaf loncalarının ve gedik usulünün, bireyi körelten değişmez ve gelişmeyi durdurucu etkisini öne çıkartan çalışmalar yerlerini, bu kurumların sanıldığığının aksine tarih boyunca evrimleşerek değişen koşullara kendi açılarından bir tepki vermiş olduklarını savunan; bu kurumların uyum ve dönüşümünü ispat eden yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.⁴⁵

⁴² Donald Quataert, **Osmanlı İmalat...**, s. 14-15.

⁴³ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970, s. 111-112.

⁴⁴ Genç, **a.g.e.**, s. 45-46.

⁴⁵ Örneğin bkz. Onur Yıldırım, “Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 83, Kış 1999/2000, s. 146-171; Seven Ağır, “The rise and demise of gedik markets in Istanbul, 1750–1860”, **Economic History Review**, Sayı 71/1, 2017, s. 133-156.

Hâkim olan genel bir açıklama, 19. Yüzyılda Osmanlı imalat sanayisinin çok ciddi bir rekabetle karşılaşmış olduğunu ve bu rekabet sonucunda Osmanlı Devleti'nin ticaret hadlerinin rakipleri karşısında hızlıca düşmesi sonucunda sanayi gelişiminin sekteye uğradığını vurgulamaktadır. Bu rekabetin kökeninin 18. Yüzyıl ortalarında Fransa'da ithal pamuklu ipliğe konan gümrük vergisi ve İngiltere'de iplik eğirme makinesinin gelişmesine kadar götürmek mümkündür. Tüm bu gelişmeler 1838 Ticaret Antlaşması sonrasında radikal bir görünüme kavuşacaktır...⁴⁶

Tanzimat dönemi öncesi sanayii girişimleri incelendiğinde özel sektör sanayi kuruluşları küçük el zanaatlarına odaklanmaktayken, devlet sektörüne bağlı endüstri kuruluşları ise çoğunlukla askeri amaçlı ve savunma işlerine yönelik gerçekleşmiştir. Bu ilk sanayii girişimleri, Avrupa Endüstri Devrimi'nin gölgesinde yetersiz ve cılız kalmışlardır.⁴⁷ 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından, 1841'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın nüfuz kazanmasına dek İmparatorluk yönetimi, Avrupa'nın sınai üstünlüğünü Türkiye'ye aktarmak için iyimser bir umutla kaynaklarını özel fabrika yatırımlarına yöneltmiş, ancak ulaşım ve diğer ekonomik altyapı sorunlarla yeterince özenle ilgilenilememiştir.⁴⁸

Osmanlı ekonomisinin kendine özgü kapitalistleşme güzergahını tarif ederken, Osmanlı'yı "*sui generis*" yani kendine has bir konuma koymak niyetinde olmadığımızın ise ayrıca altını çizmek gerekir.⁴⁹ Tüm ülkelerin kendi kapitalistleşme güzergahlarının olduğunu ifade etmek aslında tek bir gelişme / ilerleme çizgisi olmadığını göstermek içindir. Örneğin, Rıfa'at Abou El-Haj, "Modern Devletin Doğası" adlı kitabında, farklı coğrafya ve ülkelerdeki gelişmelerin karşılaştırılabilir düzeye indirgenebilmesi için belli bir bağlam oluşturmak yönündeki çalışmaların

⁴⁶ Charles Issawi, **An Economic History of the Middle East and North Africa**, Columbia University Press, New York, 1982, s.17-43; Ömer Celâl Sarç, Tanzimat ve Sanayimiz, **Tanzimat I**, Maarif Vekâleti, İstanbul,1940.

⁴⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde, Ed: Halil İncelik – Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10.Basım, Ankara, 2021, s. 713-728.

⁴⁸ Edward C. Clarke, "Osmanlı Sanayi Devrimi", Çev: Yavuz Cezar, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde, Ed: Halil İncelik – Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10.Basım, Ankara, 2021, s. 759.

⁴⁹ 1970'lerde Türkiye akademik literatürüne hâkim olan Osmanlı üretim örgütlenmesine yönelik, ATÜT ve Feodalizm tartışmasına istinaden, Niyazi Berkes gibi birtakım araştırmacılar, Osmanlı'nın kendine has bir kategoride olduğunu savunmuştu.

gerekli olduğunu ifade etmektedir. Böylece tarihi olgular karşılaştırılabilir hale gelerek toplumların ortaklaşan kaderi analitik bir biçimde analiz edilebilecektir.⁵⁰

En başta değindiğimiz gibi, tüm bu değişimler iç ve dış dinamikler itibariyle yaşanmaktayken, siyasi iktidarı tesis eden gruplar bu dönemde ikiye ayrılmaktaydı; bir tarafta kadim gelenekleri devam ettirmek isteyen korumacılık taraftarları ile diğer tarafta serbest ticaret düşüncesini savunan ekâbir. 1839’da Tanzimat’ın ilanına dek, hibrit bir biçimde bir arada var olan bu iki kutbun, dünyada hâkim hale gelmekte olan serbest piyasa ekonomisinin Osmanlı sınırlarında gelişmesine yönelik tavrında mecburi bir tutarsızlık oluşturmaktaydı. Yeni ve eski kurumlar bir aradayken iktisadi hayatı oluşturan reel pazardaki lonca teşkilatları ve gedik gibi kurumlar bu hibrit yaklaşımla başkalaşmaktaydı.

İşbu tüm gelişmeler esnasında devletin bir aygıt olarak kendisini uyarladığı biricik alan olan kamu maliyesindeki değişim dinamiklerini incelemek gerekmektedir.

2.1.3. Kamu Maliyesinde Yaşanan Gelişmeler

Hobsbawm’ın belirttiği gibi, “...uluslararası rekabet, bir devletin kaynaklarını başka hiçbir şeyin yapamayacağı kadar imtihandan geçiren bir olgu...” olarak, incelemekte olduğumuz zaman dilimindeki yönetim pratiklerine dair kurumları değişime zorunlu kılan birincil hadisesiydi. Bu sınavdan geçemeyen ülkeler sarsılacak, parçalanacak ya da yıkılacaktı... Keza 19.yüzyılın büyük bir kısmında Avrupa’nın uluslararası sahnesine böylesine bir rekabet hakimdi.⁵¹ İngiltere ve Fransa gibi devrimlerin bizzat patladığı Batı Avrupa’da bu durum eski ve yeni rejimler arasında bir çatışma halinde vuku bulurken; Osmanlı İmparatorluğu da kendi mali durumunu uluslararası arenada yaşanan bu hareketliliğe göre uyarlamak zorundaydı.

Önceki bölümde işaret ettiğimiz şekilde artan uluslararası ticaret karşısında Osmanlı toplumunda iç dinamikler değişmekteydi. Uluslararası iktisadi rekabet ortamına eşlik eden savaş ortamı karşısında, Osmanlı Devleti ne iktisadi rekabete ne

⁵⁰ Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası: 16.Yüzyıldan 18.Yüzyıla Osmanlı Devleti**, çev: Oktay Özel ve Canay Şahin, 2018, İstanbul: İmge Kitabevi.

⁵¹ Hobsbawm, **Devrim Çağı...**, s. 33-34.

de değişen savaş teknolojilerine ayak uydurabiliyordu. Bundan dolayı bünyesinde üretilen artık-üretim daha fazla el koymak durumunda olduğu aşıkâr olan Osmanlı Devleti'nin, mali düzeninde acil politika değişikliklerine gitmesi zarurîydi.

18.yüzyılın sonlarına geldiğimizde, Osmanlı'daki toplumsal ilişkileri iki yüzyıldır belirleyen iltizam sistemine bağlı artık-üretim sağma biçiminin artık bir krizde olduğu kesindi.⁵² Bu dönemde önemli bir kurumsal değişim geçiren Osmanlı malî sistemi, Devletin savaşlarla, iç ve dış kaynaklı siyasi ve iktisadi sorunlarla baş etmesi için gerekli mali kaynağı elde etme yönünde değişime uğramak durumunda, mali kaynak yaratmak zorundaydı.⁵³

Geçen bu iki yüzyıl içerisinde savaş teknolojisindeki gelişmeler büyük ve düzenli orduları gerektirmekte, buna karşılık timar düzeni askeri ve mali önemini yitirmekteydi. Sonuç olarak devletin tarımsal artığın daha fazlasını merkezde toplaması yönünde artan baskılar, 17. Yüzyıldan itibaren timar rejiminin mali sistemdeki ağırlığını iltizam yöntemine bırakmasıyla sonuçlanmıştı.⁵⁴

İltizam sistemi aracılığıyla, merkezi hükümet hazine arazilerini ihale yoluyla iltizama veriyor, böylece vergi tahsilatlarının yapılması işi üstlenici mültezimler ve onların alt mültezimlerine kalıyordu. Birer mukataa haline gelerek önemli bir iç borçlanma aracı işlevi gören bu sistemin, kaydı hayat şartıyla iltizama verilmesi yöntemine ise malikane sistemi denmektedir. Hayat boyu kaydıyla iltizama verilerek malikaneleşen vergi gelir kalemleri bir yandan para sıkıntısı çeken hazineye gelir sağlamaktayken diğer taraftan köylü üretiminin bekasını tesis etmekteydi. Osmanlı ekonomisinin parasallaşmasına yol açan bu sistemde, irili ufaklı hazine arazilerinin toprak havuzundan koparılarak mülkleştirilmesi riski söz konusuydu. Zira mukataa sektörü malikaneleştikçe bütçeye yansıyan durgunluk artmaktaydı.⁵⁵ Mukataa-

⁵² Genç, a.g.e., s. 87-89.

⁵³ Yakup Akkuş, "Modern dönem Osmanlı maliyesine analitik bir bakış", **Istanbul Journal of Economics**, Sayı 68, 2018, s. 119.

⁵⁴ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.135; Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı", **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, haz: Mehmet Genç ve Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşive ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006, s. 57-64.

⁵⁵ Genç, a.g.e., s. 62.

malikâne sistemi, dolaylı yoldan artık çekmenin zorlaştığı mevzubahis koşullarda doğrudan artık çekmenin yordamı olarak ortaya çıkmıştı.⁵⁶

Esham adı altında, malikane sistemiyle bağlantılı olarak üretilen bir diğer iç borçlanma sistemi ise 18.yüzyıl sonlarında uygulanmaya başlandı. Vergi kaynağının yıllık gelirini devlet önceden belirterek, büyük sayıda paya bölünmekte ve her bir pay hayat boyu olacak şekilde vergileri toplayacak olanlara dağıtılmaktaydı.⁵⁷ Bu düzene geçişteki en önemli neden, iç borçlanmayla ilgili müzayedelere hâkim olan az sayıdaki büyük sermayedarın yerine, daha çok sayıda orta ve küçük sermayedarın merkezi devlet tarafından tercih edilmesiydi.⁵⁸

Ancak, krizlere karşı geliştirilen türlü reformlar, Osmanlı maliyesini bir fasit daireden kurtaramıyordu. Devlet gelirlerini artırmak için uygulanan tedbirler sonucu merkezi yönetim zayıflamakta, vergi gelirlerini elde eden yeni sınıf İmparatorluğun gelirlerine ortak olmaktaydı. Örneğin, 1793'te İrad-ı Cedid Hazinesi'nin kurulmasıyla birlikte çoklu hazine sistemine geçiş; malikane ve esham uygulamalarını sonlandırıp timar sistemine tekrar işlerlik kazandırmayı amaçlıyordu. Ancak bu uygulamanın neticesinde hazinenin sorumluluğundaki artan timarların sayısı, bunların iltizama verilerek mukataalaşmasıyla sonuçlanmıştı. Bu süreçte bazı bölgelerdeki çok sayıda timarın belirli ellerde toplanmasıyla taşradaki ayanın nüfuzu fazlaca artmıştı.⁵⁹

18.yüzyılın sonları ve 19.yüzyılın başlarında kamu maliyesindeki gelişmeleri özetlemek gerekirse, malikâne sisteminin tasfiyesi yönündeki politikalar devlet yönetimine dahil olan bazı grupların çıkarları ile çatışması söz konusuydu. Nitekim, açık artırma usulü satışa çıkan mukataaların sınırlı düzeyde bir zümre arasında paylaşıldığına değinmiştik. Öte yandan ardı arkası kesilmeyen savaşlar ve isyanlar, ilave gider kapıları açmaya devam etmekteydi. Alınması gereken önlemler ise yeniden giderlerin artması demek oluyordu. Tüm bunlara yönelik nisbi ve geçici düzenlemeler ise köklü değişimlerin yavaş gerçekleşmesiyle sonuçlanmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nakdileşme (monetizasyon, parasallaşma) eğilimine

⁵⁶ Fatma Eda Çelik, "Türkiye Modern Devleti'nin Osmanlı'daki Kökenleri – Toprak Yönetiminde ve Yönetişel Organlarda Dönüşüm", **memleket Siyaset Yönetim (MSY)**, Cilt 17, Sayı 37, Haziran 2022, s. 9-10.

⁵⁷ Cezar, **a.g.e.**, s. 79-88.

⁵⁸ Pamuk, **a.g.e.**, s. 138.

⁵⁹ Akkuş, **a.g.m.**, s. 119.

karşılık Osmanlı maliyesi ise hızlıca ayak uyduramamıştı.⁶⁰ İç borçlanmaya yönelik geliştirilen araçlar ve değişen hazine sistemleri, Osmanlı mali idaresini bu fasit daireden çıkartma konusunda başarıya ulaştıramıyordu.

Tanzimat'a dek sürececek olan merkezileşme çabaları ve kamu maliyesindeki iç borçlanmaya yönelik dile getirmiş olduğumuz bu gelişmelerin dışında ayrıca taşşış uygulaması ve enflasyonist ortam söz konusu döneme dair finansal gelişmelerin ana gündemini oluşturmaktaydı. Nitekim iç borçlanma devletin finansmanını karşılamada yetersiz kalmıştı, dolayısıyla Osmanlı devleti taşşış yoluyla ek gelir sağlamaya çalışmıştı.⁶¹

Merkezi devletin zayıfladığı ve düzenli vergi gelirlerinin umulan düzeylerde gerçekleşmediği dönemlerde, savaş finansmanı için taşşış en son başvurulacak yöntem olarak devreye girebiliyordu. Devletin yeniden merkezileşmesi ve yerel güç odaklarının tasfiyesinin finansmanı için taşşışların kritik bir araçtı. Ancak sıkça başvurulacak taşşışlar, enflasyonist ortam yaratarak, istikrarsızlığa sebep olmakta ve iktisadi aktiviteyi olumsuz etkilemekteydi. II.Mahmud döneminde yoğun biçimde başvurulacak taşşış politikası bunu açıkça gösteren örneklerden bir tanesiydi.⁶²

Osmanlı İmparatorluğu'nda iç borçlanma araçları olarak ürettiği yöntemler üzerine bilgi birikimi ve sermaye hareketliliği üzerine uzmanlaşan bir kesim ortaya çıkmıştı. Sarraflar, faizle borç para veren ve para piyasalarındaki işlemlerdeki uzmanlıklarıyla 18.yüzyılda yükselmişlerdi. 19.yüzyılın başlarında Galata Bankerleri olarak adlandırılacak olan bu kesim, merkezi İstanbul'da olan bir finans burjuvazisinin çekirdeğini oluşturmaktaydı.⁶³

19.yüzyılın ortalarına kadar kendi kaynaklarını kullanarak mali krizleri atlatmaya çalışan Osmanlı, istikrarı sağlayamamış ve taşşışlarla birlikte oluşan enflasyonist ortamda iç finans piyasasının oluşmasını engellemiştir. Nihayetinde iç borçlanma yollarını tüketerek, 19.yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık dış borçlanmaya yönelecekti, 1881'de Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasıyla

⁶⁰ Cezar, **a.g.e.**, s. 206-207.

⁶¹ Pamuk, **a.g.e.**, s. 144.

⁶² Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, "Osmanlı devleti ve Avrupa devletlerinde taşşışlar ve nedenleri (1326-1844)", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 43 (Nisan), 2016, s.229-256, s. 252.

⁶³ Pamuk, **a.g.e.**, s. 141-144.

sonuçlanacak olan süreç başlayacaktır.⁶⁴ Niyazi Berkes'in iç-kapitülasyonlar olarak tanımladığı iç borçlanma yöntemleri ile devletin belli başlı mali kaynakları mültezimlere, malikanecilere ve sarraflara ipotek edildikten sonra; reformlar için gerekli olan finansmanın artık bu iç kaynaklardan sağlanması zorlaşmıştı. Böylece, Avrupa sermayesine başvurma fikri ilk olarak III. Selim döneminde ortaya çıkmıştı.⁶⁵

Tanzimat ile varoluş amacı kökten değişecek olan devlet aygıtının, Osmanlı açısından incelediğimiz bu dönemde muhtaç olduğu mali kaynağı elde etmede taşradaki mali temsilcilerine; mültezimlere bağımlı kalışı, ancak etkin bir denetim ve yaptırım mekanizmasının oluşturulamamış olması başarısızlığı getirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun kişi başına düşen vergi geliri açısından Avrupa devletleriyle rekabet edemeyişi ile ülke gelirlerinin belirli kesimler elinde toplanarak gelir dağılımının bozulmuş olması kamu maliyesini yıpratmıştı.⁶⁶

2.1.4. Yeni Toplumsal Sınıflar

İkinci bölümün başında Osmanlı Devleti'nin, varlığını devlet ve politika dışı süreçlere borçlu olan yeni bir sınıftan, bürokrasi dışından ilk kez destek gördüğüne değinmiştik.⁶⁷ Osmanlı Devleti'nde, klasik dönemdeki nizami toplum düzenine atıf yapmak maksadıyla bahsi geçen kadim geleneğin, zamanla aranan fakat bulunamayan bir nostaljik durum haline gelmesi, esasen toplumsal sınıflar arasındaki sınırların muğlaklaşmasına dayanmaktaydı.⁶⁸ Çok kabaca köylü (reaya), asker, yönetici şeklinde ayrılabilir klasik dönem Osmanlı toplumu, gerek egemen sınıflar gerekse egemen olmayan sınıfların sınıf içi ve sınıflar arası mücadele ve çatışmaları

⁶⁴ A.e., s. 145-146.

⁶⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 4.baskı, 2020, s. 368.

⁶⁶ Akkuş, **a.g.m.**, s. 155-156.

⁶⁷ Burada "devlet ve politika dışı" deyişinden kasıt, bir nevi piyasada oluşmakta olan bir toplumsal grup anlaşılmalıdır. Bkz. Kasaba, **a.g.e.**, s. 28-35.

⁶⁸ "...on altıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı Ekonomisinin üst katmanlarında para kullanımının artmakta olduğunu ve topraklılarla diğer iddia sahiplerinin köylü artık ürünü üzerindeki taleplerinin çoğalma eğilimine girdiğini söyleyebiliriz." Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 53;

Yazar, incelemiş olduğu Koçi Bey Risalesi hakkında "Kendisi ve diğer devlet görevlisi ulema, vergi ödeyenlerle yönetici zümre arasındaki keskin ayrımı Osmanlı siyasi sisteminin temel bir prensibi olarak kabul ettiği için, bu farklılaşmada meydana gelecek herhangi bir aşınmayı ciddi bir siyasi bunalımın göstergesi olarak algılamışlardır" yorumunu getirmektedir ve tüm bunların para dolaşımının artmasını sağlayan iç ve dış konjonktürlerdeki gelişmelere bağlamaktadır. A.e., s. 65-66.

neticesinde değişime uğramaktaydı. İmparatorluk sınırları içerisinde klasik dönem sonrası 19.yüzyıl'a değin, artan monetizasyon hem ticari hayatın kâr maksatlı yapılır hale gelmesi ile hem de maliye gelir tabanının, önceki bölümde açıkladığımız şekillerde evrimleşerek genişlemesi ile mukabil çeşitli yeni toplumsal tabakalaşmalar doğurmaktaydı. Batı Avrupa'dan, Rusya'ya uzanan geniş topraklarda bu değişim kabaca geleneğe -dolayısıyla mevcut iktidarına- sahip çıkmak gayesindeki aristokrasi ile serbest ticaretten beslenerek pastadaki payını artırma şansı elde eden liberal; cumhuriyetçi klikler arasındaki mücadelelerle şekillenmekteyken, Osmanlı'da ise farklı görünümde halinde tezahür etmekte olsa da mevzubahis tüm değişimlerin yine benzer mücadeleler etrafında şekillendiğini belirtmek abartı olmayacaktır.

Fatma Eda Çelik'e göre, devlet merkezli tarih araştırmalarında Osmanlı toplumu sınıfsız bir toplummuş gibi tarif edilmekte; yaşanan krizler ve bozulmalar, kadim geleneğin sürdürülememesi; dışsal dinamiklerin başat olduğu koşullarla açıklanmaktadır. Oysa, egemen sınıflar arası ve egemen olmayan sınıflar arasındaki sınıf içi ve sınıflar arası mücadele ve değişimler değerlendirildiğinde; kapitalist gelişmenin bir embriyo halinde Osmanlı İmparatorluğu içinde kendi gidişatını oluşturmakta olduğu söylenebilir.⁶⁹

Sınıf içi mücadele ve müzakerelere örnek olarak, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanına giden süreçte, sarayda II. Mahmud'un topladığı meşveret meclislerinde, İlmiye sınıfı ile Seyfiye sınıfı arasında üst düzey bürokratların temsil yarışında rekabet halinde oldukları görülmektedir.⁷⁰ İlmiye sınıfına dahil olan kesim, ekonomik ve siyasi çıkarlarını reel düzeyde vakıflar aracılığıyla müdafaa etmekte iken, Seyfiye sınıfına dahil olan üst düzey bürokrat ve askeri memurların ticarete gedik ve lonca sistemi ile ekonomik ve siyasi aktivitelerini kollamakta olduğu görülmekteydi. Bu bağlamda, yine eski tarz devlet merkezli bakış açısıyla yeniçeriler çoğunlukla, birer parazit haline gelmiş, merkezi devlet düzenini tehdit eden başına buyruk bir grup olarak tanımlanır iken; güncel çalışmalarda birer sosyoekonomik toplumsal grup olarak yeniçerilerin, ticari hayat ve siyasi hayata dahilîyetleri, bir noktada toplumun temsilcileri konumunda bulunmalarından dolayı, İstanbul başta

⁶⁹ Çelik, **a.g.m.**, s. 14 ve 19.

⁷⁰ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2018, s. 33-35.

olmak üzere Osmanlı toplum organizasyonunun önemli bir kliği şeklindeki mevcudiyetleri teslim edilmektedir. Önemli bir toplumsal aktör haline gelen yeniçeriler ile devleti merkezileştirme yönünde çalışmalarda bulunan bürokratların birbirleriyle mücadelesi gerek egemen sınıf içi mücadeleye gerekse sınıflar arası mücadeleye bir örnek olarak addedilebilir. Taşrada aynı bölgede gücünü artırmakta olan farklı ayan ailelerinin birbirleriyle rekabeti yine egemen sınıf içi mücadelelere bir örnek teşkil etmektedir.

Sınıflar arası mücadelelere dair ise, bilhassa taşrada, yerel güç odaklarının gelişmesiyle değişen toprak organizasyonu kimi yerlerde çiftlikleşme, kimi yerlerde kırsal borçluluk sarmalı şeklinde tezahür ederken; klasik düzende işledikleri arazi devlete tâbi olsa da nihayetinde birer hane halkı olarak özgür sayılan reaya ile ilkel sermaye birikimi elde etmekte olan toprak sahibi eşraf arasında kimi bölgelerde artan gerginlikler, isyanlar ve kalkışmalarla sonuçlanıyor; bazı örneklerde şiddet içeren mücadele ve müzakereler yıllarca sürebiliyordu.⁷¹

Bu noktada araştırmamız açısından, ele aldığımız 19.yüzyılın ilk çeyreğinde incelemekte bulunduğumuz toplumda gelişmekte olan yeni toplumsal tabakalaşmalar ve sınıfların niteliğinden bahsedecek olursak, öncelikle Osmanlı'nın liman şehirlerinde ve İstanbul'da filizlenmekte olan yeni ticari sınıfları zikretmek gerekir.

19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin piyasa ile bütünleşmesi sırasında hızla gelişerek ortaya çıkan bir kesim olarak gayrimüslim tüccarlar ilk göze çarpan toplumsal grup olmaktadır. Bu tüccarlar, 17.yüzyıldan bu yana artan uluslararası deniz ticaretinde kurdukları ilişkiler sebebiyle gerek organik biçimde -örneğin yabancı dil bilgisi yoluyla- kurdukları bağlantılar, gerekse devlet tarafından elde ettikleri imtiyazlar (beratlar, vergi indirimleri) neticesinde yükselmekte olan ticari burjuvazinin ilk göze çarpan kesimini oluşturmaktaydı.⁷²

Diğer taraftan, imparatorluğun nakit ihtiyacını karşılamak adına bir iç borçlanma politikası olarak kamu maliyesinin tabanını genişleten zorunlu politika değişiklikleri bir taraftan mali sermaye alanında doğan borç ilişkilerinden edindikleri geleneksel sarraflık rolleri sebebiyle çoğunluğu Yahudi ve Ermeni olan bir diğer

⁷¹ Bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 81-95.

⁷² Mustafa Can Güripek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Düşüncenin Modernleşmesi ve Hayriyye Tüccarları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018, s. 42-49.

gayrimüslim topluluk benzer şekilde ön plana çıkmaktayken; buna paralel olarak vergi gelirlerini ve sahip oldukları toprakları artıran bir diğer topluluk bu farklılaşmaya eşlik etmekteydi: toprak sahibi eşraf.⁷³

19.yüzyılın sınıflaşma, tabakalaşma dinamiklerinin bir boyutunu Müslüman Türk mülk sahibi sınıfların tarım, ticaret ve sınai üretim alanında deneyimledikleri daralma oluşturmaktayken diğer tarafta zorunluluk olarak pazarın rekabet baskısını hissettiren yabancı sermaye sahipleri bulunmaktadır.⁷⁴

Bilhassa Balta Limanı Anlaşması ve Tanzimat Fermanı ile kristalize bir biçimde ön plana çıkacak olan bu toplumsal değişim sürecinde, doğrudan üretici mülksüzleşmekte; ticari ve mali sermayeden payını alan şehirli, gayrimüslim topluluklar kendi içinde bir tabakalaşma eğilimi ortaya koymaktadır. Artıktan en büyük payı alan kesim ise siyasal birikim ayrıcalıklarını korurken, vakıflar üzerinden “dolaylı yönetim” yoluyla toprak rantındaki payını koruyan birincil mültezimlik ile “doğrudan yönetim” aracılığıyla çiftlikleri birer toprak sahibi-müteşebbis olarak işletmeye başlayan birincil ve ikincil mültezimlik şeklindeki iki ayrı tabaka şeklinde belirlemektedir.⁷⁵

Önceden çokça dile getirildiği şeklin aksine, on dokuzuncu yüzyılda tüm bu olup bitenler neticesinde gayrimüslim burjuvallaşma süreci oluşurken, Müslüman ve Türk unsurlar bunun dışında kalıyor değildir. Edhem Eldem’in ifade ettiği gibi Müslüman ve Türk unsurları da kapsayan, İstanbul özelinde yoğunlaşmakta olan bir “Osmanlı Burjuvazisi” tanımı yapılabilmektedir.⁷⁶

Muhtelif ilkel sermaye birikimleri gerçekleşmekteyken, bu birikim organize edilerek üretken sermayeye dönüşmemiştir. Osmanlı toplumundaki bu oluşumun, birbirlerine geçkin birçok tabakanın girift ilişkilerine eşlik eden uluslararası konjonktür sonucunda; sermaye birikimi toplumu salt üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde ayırmamıştır. Mali sermaye alanında, mültezim kökenli toprak sahipleri spekülative yatırımlar için sarraflar ve bankerlerle bir araya gelmektedir. Balta Limanı Anlaşması’ndan sonra bile Müslüman Türk tüccarlar

⁷³ Çelik, **a.g.m.**, s. 19.

⁷⁴ Çelik, **a.g.m.**, s. 14.

⁷⁵ Çelik, **a.g.m.**, s. 16.

⁷⁶ Edhem Eldem, “A Quest for the Bourgeoisie of Istanbul – Identities, Roles and Conflicts”, Der: Ulrike Freitag ve Nora Lafi, **Urban Governance Under the Ottomans – Between Cosmopolitanism and Conflict**, Routledge, Londra, 2014, s.159-186.; Çelik, **a.g.m.**, s. 17.

rekabeti bırakmamıştır. Lonca çatısı altında örgütlenen küçük tüccar ve zanaatkarlar pazara yönelik üretim yapmaya başlamaktadır. Taşrada ise ticari ve sınai faaliyetlerden beslenmeye başlayan kesimlerin varlığıyla birlikte topyekûn sınıfların kendi içinde farklı düzeylerde tabakalaşma eğilimleri ve ilişki ağları bir arada mevcut olmuştur.⁷⁷

2.2. Tanzimat'ın Eşiğinde Modernleşme Çabaları

Modernleşme yazını aslen II. Dünya Savaşı sonrasında literatürde popüler hale gelmiş; geneli itibariyle dünyada bir kesimin neden diğer kesimden daha refah içerisinde olduğunu açıklama gayesini taşımaktadır. Modernleşme yaklaşımı çerçevesinde, günümüze hâkim olan siyasi ve iktisadi düzenin kurucu unsurları olan kurumların, farklı seviye ve konumlarda bulunduğu ülke ve coğrafyalarda ne şekilde ve ne ölçüde gelişmiş veya neden gelişmemiş olduğu açıklanmaya çalışılmaktadır. Birçok eleştirel perspektiften de değerlendirilen modernleşme kavramı, bu tartışmalara girmeden kabaca bu kavramın çok evvelden beri süregelen farklı aktörlerin çözüm arayışları ve çözüm üretme şekilleri şeklinde tanımlanabilmektedir; dünya tarihi bağlamında artan ticari büyüme ve bürokratik yönetim şekillerini içeren imparatorluk ve devlet oluşumları modernleşmenin öznesi olarak yer almaktadırlar.⁷⁸ Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Dönem sonrası karşılaştığı problemlerle baş etme sürecinde gerek erken modern dönem, gerekse Sanayi Devrimi'yle birlikte modern dönemde, uygulamaya çabaladığı yenilik ve reform girişimleri, modernleşme çerçevesine dahil bir biçimde değerlendirilebilmektedir.

Bu bağlamda Osmanlı Modernleşmesinin billurlaştığı önemli bir tarih olarak 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı öne çıkmaktadır. Diğer taraftan Osmanlı'da yenileşme ve reform çabaları ise 17. Yüzyılın sonlarına dek uzanmaktadır. Konumuz itibarıyla bu bölümde Tanzimat Fermanı'nın ilanına giden süreçte önemli dönemler olarak yer alan III. Selim ve II. Mahmud'un dönemlerine denk gelen 19. Yüzyılın hemen öncesi ve 19. yüzyılın başlarındaki gelişmeler ele alınmıştır.

⁷⁷ Çelik, a.g.m., s. 16-19.

⁷⁸ Huricihan İslamoğlu, *Dünya Tarihi ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 22.

2.2.1. III. Selim'in Askeri ve Mali Reformları: Nizam-ı Cedid Ordusu ve İrad-ı Cedid Hazinesi

18. Yüzyılın sonlarındaki iç ve dış gelişmeler, Sultan III. Selim'i yenilikler yapmaya mecbur kılmaktaydı. Bu bağlamda III. Selim'in yeni bir düzen ve modern bir ordu yaratma çabaları yalnızca Osmanlı askeri gücünü dış düşmanlarla mücadele etmek için güçlendirmek isteğine bağlanmamalıdır. Ayanlar üzerinde merkezi hükümetin otoritesini tesis etmenin kaçınılmaz bir gereksinim oluşu esas nedeni teşkil etmektedir.⁷⁹

Yeni askerlik yöntemlerine göre yetiştirilecek orduya gerekli olan yabancı subayları getirilmesi, yerli fen subaylarını yetiştirilmesi, dışarıdan alınması gerekli silahlar ve mühimmatın temin edilmesi, içeride yapılabilecek olanlar için işyerlerinin açılması, bunlar için gerekli ham ve işlenmiş maddeleri sağlanması, yeni kışlaların yaptırılması, fen subayı eğitimi yapan okulların genişletilmesi ve yenilerinin açılması, eğitim için gerekli kitapların Fransızcadan çevrilmesi, Nizam-ı Cedit reformlarının başlıca başarıları olmuştur.⁸⁰

1793 yılında İrad-ı Cedid Hazinesi'nin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde tek hazine ve tek defterdar düzeni sona ermiştir. İrad-ı Cedid Hazinesi'ni, Tersane-i Âmire Hazinesi, Zahire Hazinesi gibi diğer bir takım yeni mali kurumlar takip etmiştir. 1793'ten başlayarak 1808'de III. Selim'in tahttan indirilmesi ve İrad-ı Cedid Hazinesi'nin lağvedilmesine kadar geçen dönem Osmanlı mali tarihinde bir değişim dönemidir. Mali sorunlara yerinde teşhislerin konduğu bu dönemde çeşitli tavizler verilmek zorunda kalınsa da oldukça önemli kararlar alınarak uygulamaya geçirilmiştir.⁸¹

İrad-ı Cedid Hazinesi'nin kurulmasıyla tımar-zeamet sistemi gelirleri bütünü ile Nizam-ı Cedit ordusu örgütünün finansal kaynağı olması amaçlanmış, ancak bu yenilik ayanların direnişi ile karşılaşmıştır. Örneğin, III. Selim, merkezi Edirne'de olmak üzere Rumeli'de bir Nizam-ı Cedit ordusu kurulmasına karar vermiş ancak

⁷⁹ Kemal Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev: Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, 2006, s. 21-22.

⁸⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 96.

⁸¹ Cezar, **a.g.e.**, s. 151-152.

Rumeli ayanının direnişini karşısında, Osmanlı devleti militer temelini ilk defa Rumeli'den Anadolu'ya kaydırmak durumunda kalmıştır.⁸²

Yeni Düzen manasına gelen Nizam-ı Cedit'in nihai amacını idrak etmemek zordu: Osmanlı'nın klasik örgütsel yapısı, bilhassa askeri düzeni belirleyen tımarlı-sipahilerin ıslahı ve yeniçeri teşkilatının tasfiyesi ile yerel idareleri yapılandıran yarı-özeleştirilmiş gelir sistemini bertaraf etmekte. Birçok toplumsal grubun menfaatini etkileyen bu yenileşme politikası doğal olarak kuşku, memnuniyetsizlik ve protestolarla yüzleşmekteydi.⁸³

Yeni ordu için çalışmalara 1794'te başlandı ve yeni ordu Selim'in saltanatının sonunda 1807'de nispeten iyi donanımlı ve talim görmüş 30.000 askerden oluşmaktaydı. Deniz kuvvetleri de yeniden örgütlenmişti. Bu yenilikler şüphesiz büyük miktarda mali kaynak gerektiriyordu, III. Selim yönetimi bu konuda girişimlerde bulunmuştu ancak başarısız olmuştu.⁸⁴

III. Selim'in girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının arkasında, Rusya'ya ödenecek büyük miktardaki savaş tazminatı, artan uluslararası ticaretin yarattığı rekabetçi baskı ortamı ve uluslararası ticari, finansal gelişmelerin imparatorluk içindeki çalkantılı süreçlerle birleşerek Osmanlı parasının değerini oldukça kaybetmesiyle birlikte taşra koşullarının yeterince kayda alınmaması bulunmaktaydı.

Tüm reform çabalarına rağmen III. Selim başarısız olmuştu. Yeni bir ordu kurma çabası karşısında mevcut ordu kurumunu kendisine karşı soğutmuştu. Bu ordunun kurulması için uygulanan yeni vergiler ise halk nezdinde tepki doğurmuştu. Sultanın ayanlara karşı vergi gelirleri ve İstanbul'un iaşesi sebebiyle bağımlı olmasının yanı sıra, sürmekte olan savaşlarda gerekli askeri gücün de ayanlar tarafından temin edilmesi, ayanların güçlerini arttırmıştı. Ayanlar taşra merkezlerinde iktidarlarını korumak için ulema ve yeniçerilerin konumunu zayıflatmaya yönelik padişahı desteklemekle beraber, merkezi hükümetin etkin denetiminden de rahatsızlardı. Tüm bu gelişmeler 1807'de III. Selim'in tahttan

⁸² Berkes, **a.g.e.**, s. 98.

⁸³ Cezar, **a.g.e.**, s. 156.

⁸⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s. 41.

indirilerek, Nizam-ı Cedid birliklerinin ve İrad-ı Cedid Hazinesinin lağvedilmesiyle sonuçlanmıştır.⁸⁵

2.2.2. Sened-i İttifak'ın Siyasi, İdari ve İktisadi Anlamı

Devrin en güçlü ayanı olan Alemdar Mustafa Paşa önderliğinde İstanbul'da toplanan Anadolu'nun önde gelen ayanları, Sultan'ın yetkisini kısıtlayan ancak imparatorluğun bütünlüğünün sürdürülmesi yönünde bir anlaşmaya imza attılar.

Berkes'e göre, Sened-i İttifak antlaşması, ayan ve derebeyleri ile devletin bürokratik, militer ve adli temsilcileri arasında birbirini tanımak, birbirlerini tutmak, birbirlerine karşı militer eyleme geçmemek taahhütlerini bildiren bir antlaşmadır. Antlaşma işlevsel olarak, Osmanlı düzeninin kendisinin yarattığı, kendini uzlaştırdığı, servet-güç koalisyonunun son şekli olan padişah-ağa koalisyonunu yazılı olarak göstermesi şeklinde yorumlanmaktadır.⁸⁶ İnalçık'a göre ise, Sened-i İttifak, bir savaş ve devrim ortamı içinde iktidarı ele alan ayanlar tarafından Padişah'ın mutlak otoritesi karşısında açıkça kendilerinin durumlarını garanti altına almak gayesi ile kabul ettirilmiş bir vesikadır.⁸⁷

Sened-i İttifak ile ayanların merkezi hükümetin gücünü sınırlamaları, diğer taraftan da bu merkezi güçle kendi güçlerini birleştirerek diğer yerel güç odaklarına karşı bir üstünlük kurmaları anlamına gelmekteydi. Esasen bu antlaşma ile merkezi iktidarın, on yıllardır tamamen hukuksuz ve fiili bir durum olarak oluşmuş bulunan büyük özel mülkiyetlerin legal varlığını kabul etmesi dikkat çekmektedir. Bu aynı zamanda, toprak rantına ayrılmaz biçimde yapışmış olan irili ufaklı toprak ağaları sınıfının devlet aygıtının yönetimine iştiraki anlamına da gelmekteydi. Diğer taraftan uzun dönemlerdir merkezi denetimin dışında güç ve otonomi kazanmış olan merkezkaç güçler, artık merkezi iktidarın hak ve hukukunu ve otoritesini kabullenmeye mecbur duruma gelmiş olmaktadır. Böylece, ayanların birçoğunun birkaç on yıl içinde basit toprak ağalarına ve yerel eşrafa dönüşmesine yol açacak

⁸⁵ A.e., s. 43-44.

⁸⁶ Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi...**, s. 372-373.

⁸⁷ Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu", **BELLETEREN**, 124, Cilt: XXXI - Sayı: 124, 1967, s. 607.

politik gelişmelere de zemin hazırlanmış oluyordu.⁸⁸ Bu antlaşmayla birlikte, Osmanlı bürokratları devlet merkezileşmesinin bir sonraki aşamasına kadar ayanları oyalayabilme imkânı elde etmiştir.⁸⁹

Sened-i İttifak'taki şartların uygulanması netice itibariyle ayanların her daim ittifak halinde hareket geçmesine bağlıydı fakat ayanlar bu birliği koruyamadılar. İlerleyen dönemde merkezi hükümetin ayanları birer birer ortadan kaldırmasıyla birlikte Sened-i İttifak hükmünü kaybederek unutulmuştur.⁹⁰

Öte yandan, Ali Yaycıoğlu'nun ifade ettiği gibi Sened-i İttifak tamamen başarısız bir girişim değildi. Yaycıoğlu, Sened-i İttifak'ı takip eden dönemi bir mutlakiyetçi padişah darbesi olarak değerlendirmekte; Tanzimat dönemi ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna değin taşra seçkinlerinin yönetimdeki ortaklığının altını çizmektedir. Dolayısıyla taşra hanedanları ve seçkinleri imparatorluğun ana unsurlarından biri olmaya devam ettiler.⁹¹

2.2.3. II. Mahmud'un Merkeziyetçi ve Bürokratik Reformları

Sultan III. Selim'den sonra tahta geçmiş olan II. Mahmud ve çevresindeki yöneticiler İmparatorluğun içinde bulunduğu koşullara çözüm olarak merkeziyetçi eğilimlerin güçlenmesi gerektiğini düşünmekteydi. Merkezi devletin hem Avrupalı ülkeler hem de İmparatorluk içindeki yerel unsurlar karşısında gücünü artırması bir zorunluluk haline gelmişti. Merkezi devletin siyasal ve mali olarak güçlenmesi için ise İstanbul'un gücünün taşraya ulaşması ve taşradaki unsurların güçlerinin sınırlandırılması gerekmektedir. Taşrada gücünü devlet adına vergi toplamaktan alan ayanın bu yetkisi başka kişilere aktarılmaya başlandı. Böylece Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ayanın fili olarak denetlediği geniş toprakların bir bölümüne el konularak bu toprak köylü üreticilere dağıtıldı. Mali gelirleri artırmak için ayrıca 2500 kadar timar, sipahilerin denetiminden alınarak iltizam sistemine

⁸⁸ Oğuz Oyan, **Feodalizmden Kapitalizme Osmanlı'dan Türkiye'ye**, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 249-250.

⁸⁹ Salzmann, **a.g.e.**, s. 259.

⁹⁰ Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11.basım, İstanbul, 2021, s. 103.

⁹¹ Ali Yaycıoğlu, "Sened-i İttifak (1808): Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Ortaklık ve Entegrasyon Denemesi", **Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi**, Editör: Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 708-709.

aktarıldı. Kurulan Evkaf İdaresi yoluyla geçmişte vakıflara dönüştürülmüş topraklar ve diğer kaynaklar denetlenerek bunların gelirlerinin merkez hazineye aktarılması amaçlandı. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen sürmekte olan savaşlar sebebiyle derinleşen mali bunalıma hızlı bir çözüm getirilmemişti.⁹²

II. Mahmud'un kökten değişimlerin uygulamaya konması için popüler siyasetin yönlendirilmesi gerektiğini III. Selim'den daha iyi kavramış olduğu düşünülebilir. Bunu yapmak için II. Mahmud bir yandan ulema sınıfı ile başarılı ilişkiler kurmuştur. Diğer taraftan kentsel asayişin sağlamak adına polis kuvvetlerinin gelişmesine yol açan, o zamana dek henüz düzen altına alınmamış nüfusların merkezi denetim altına girdiği bir dönemde bu süreci yönetmiştir. Ayrıca iktidarın güçlendirilmesinin gerekçelendirilmesi için "Osmanlıcılık" düşüncesini yeni Ortodoks söylem haline getirerek, Osmanlı-Müslüman egemenlik anlayışını pekiştirmiştir.⁹³

2.2.3.1. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Asakir-i Mansure Ordusu'nun Kurulması

II. Mahmud'un "Osmanlıcılık" anlayışı ile, Sünni Müslüman bir Osmanlı konsolidasyonu etrafında güçlendirmekte olduğu meşruiyetini besleyen dış koşulları ise İmparatorluk dahilindeki azınlık tebaalarının ayaklanma hareketleri oluşturmaktaydı. Bu anlamda Sırp Ayaklanması, II. Mahmud açısından ayan sorununu billurlaştırarak, sonraki on yıl boyunca onlara karşı mücadelesini ana hedefi yapmasına neden olmuştu. Mora ve İon Adalarındaki ayaklanmalar ise, benzer biçimde ayaklanma ile mücadele ederken İmparatorluğun gücünü eksiltten bir etmen olarak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gerektiğini açıkça göstermişti.⁹⁴

II. Mahmud döneminde merkezileşme hareketine bağlı olarak gerçekleştirilen reformlar arasında en önemli olaylardan bir tanesi, tezimizin konu edindiği yıl olan 1826 yılında Yeniçeri ocağının lağvedilmesidir. Reformlara muhalefet eden bir kuvvet olarak görülen Yeniçeri ocağının kaldırılmasının kritik önemi uzun zamandan

⁹² Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5.baskı, İstanbul, 2015, s. 88-90.

⁹³ Aksan, **a.g.e.**, s. 268 ve s. 274; Fatih Yeşil, **a.g.e.**

⁹⁴ Aksan, **a.g.e.**, s. 299 ve s. 308.

beri bilinmekteydi. Fakat ocağın kapatılmasının çeşitli iktisadi ve sosyal sonuçları olmuştur. Başta İstanbul’da olmak üzere, yeniçerilerin şehir ekonomisinde çok büyük rolleri bulunmaktaydı. Yeniçeriliği meslek edinmiş olan askerler arasında loncalara katılmış olanları, esnaf olmuş olanları mevcuttu. II. Mahmud’un 1826’daki bu girişimi lonca üyelerini zayıflatmış ve en kuvvetli ve en iyi organize olmuş himaye taraftarlarını bertaraf etmişti. Lonca ayrıcalıklarının koruyucusu olan yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla piyasalaşmanın önü açılmaktaydı. Loncalar gittikçe büyüyen bir merkezi idare ile mamul madde fiyatlarının devamlı olarak düşmesi arasında sıkışıp ezildiler. Diğer taraftan 1826’da yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte merkezileşme ve reformlar hız kazanmıştır.⁹⁵

Mali kaynakların merkezileşme sürecine paralel olarak ilerleyen düzenli ordunun kurulması yönündeki modernleşme çabaları, III. Selim’in Nizam-ı Cedit programının devamı niteliğinde, 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın ilgası ve Asakir-i Mansure ordusunun kurulmasıyla sürmekteydi. Tam adı “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” olan bu yeni ordunun adı günümüz Türkçesiyle “Muhammed’in Muzaffer Askerleri” manasını taşıyordu. II. Mahmud’un, Yeniçeri Ocağı’nı ortadan kaldırmasının İstanbul’da ve genel olarak Osmanlı ülkesinde geniş yankılar uyandırdığı muhakkaktır. Başta zikrettiğimiz üzere, II. Mahmud yeni oluşturmakta olduğu merkezi düzenin meşruiyetini tesis etmek için dönemin uluslararası konjonktürüne ve Osmanlı Devleti’nde yaşanan iç siyasi olaylara karşı Sünni Müslüman Osmanlı kimliğinden pragmatik biçimde faydalanmaktaydı. Yeni orduya verilen bu isim de bu politikanın bir diğer göstergesi sayılmaktadır. Gerek Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması gerekse merkezileşmeye uygun biçimde modern ordunun kurulması için toplumsal grupların rızasının II. Mahmud tarafından halifelüğün gücünden faydalanarak ve cihat çağrısı yaparak sağlandığı düşünülmektedir.⁹⁶

Diğer taraftan, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması yalnızca ordunun modernleşme gereği ve Yeniçeri Ocağı’nın işlevini göremiyor oluşu ile açıklanamamaktadır. Öncelikle, Yeniçerilerin kâğıt üzerinde askeri sınıf olarak gözükmeleri ve ekonomik bazı imtiyazlardan yararlanmalarına rağmen, 19.yüzyıla gelindiğinde ocak üyeleri

⁹⁵ Donald Quartaert, “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2**, Editör: Halil İnalcık, Donald Quartaert, Eren Yayıncılık, 2.baskı, İstanbul, 2006., s. 889-890.

⁹⁶ bkz. Fatih Yeşil, **a.g.e.**, s. 261-279.

şehir halkından çok farklı bir konuma sahip değillerdi. Küçük esnaf ve gündelik işlerde çalışan tebaadan bir farkı kalmayan bu kesim merkezileşme politikaları kapsamında alınan önlem ve uygulamalar sonucu yaşanan ekonomik krizden doğrudan etkilenmekteydi. Merkezileşme için gerekli radikal değişikliklere ayrılan kaynaklar sonucu II. Mahmud ve hükümeti tarafından uygulanan taşış politikaları enflasyona neden olarak fiyatları bir hayli yükseltmekte, böylece kent halkının kazancı erimekte, refahı azalmaktaydı. Bu gelişmelerin bir neticesi olarak 19. Yüzyılın başlarında Yeniçerilerin önderlik ettiği isyanlar gerçekleşmişti. Bu isyanları askeri isyanlar olarak değerlendirmek ise bir hata sayılmakta, isyanların toplumsal içeriğinin görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Literatürdeki gerek birincil gerekse ikincil kaynaklar, Yeniçeri Ocağına dahil olan kesimi bir tür fanatizmin ürünü, değişime karşı duran cahil güruh olarak değerlendirmektedir. Oysa Sunar'a göre, toplumun siyasete aktif katılımını bir anomali olarak algılayan ve elitist bir yaklaşım olan bu görüş, toplumsal ilişkilerin gerçek doğasını algılamamızı zorlaştırmaktadır.⁹⁷ Beydilli ise yeniçeri isyanlarının halkı temsil eden sosyal protestolara indirgenmesinin hatalı olacağını düşünmektedir.⁹⁸

Güncel çalışmalarda yeniçerilerin birer politik aktör olarak Osmanlı toplumunda kamuoyunu belirlediği dile getirilmektedir. Yeniçerilerin, esnaf ve loncalarla kurmuş oldukları ilişkiler ve bulundukları şehir ile onun hinterlandındaki taşra dahil ekonomik aktivitedeki rolleri vurgulanmaktadır. Ali Yaycıoğlu, yeniçerilerin imparatorluk seçkinleri, esnaf loncaları ve tüccarlarla kurdukları organik ilişkilerin yanı sıra işçiler, hamallar, seyyar satıcılar, dilenciler ve bekarlardan oluşan alt sınıfla da organik bağlar kurmuş olduklarını belirterek toplumsal ağda en yüksek ve en alt kesimleri birbirine bağlayan aracı konumları üzerinden kamuoyuna yön verme yetkinliklerini açıklamaktadır.⁹⁹

Üstelik Yeniçerilerin ticari hayata dahil olarak sivil hayata katılmaları 19.yüzyıl'a has yeni bir olgu değildir. Klasik dönem sonrası tüm kurumlar değişime uğradığı gibi yeniçerilerin değişimi de daha eskiye dayanmaktadır. Gülay Yılmaz,

⁹⁷ Mehmet Mert Sunar, "XIX. Yüzyıl Başları İstanbul'unda Esnaf Yeniçeriler", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 18, 2011, s. 59-87.

⁹⁸ Kemal Beydilli, **Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2013, s.19-21.

⁹⁹ Ali Yaycıoğlu, **a.g.e.**, s. 30-35.

17.yüzyıl'da yeniçerilerin ekonomik ve sosyal hayata dahil olarak sivilleşmelerini İstanbul özelinde açıkladığı kitaplaştırılan doktora tezinde, yeniçerilerin şehirleşerek ekonomik aktiviteye dahil oluşlarının sermaye birikimi oluşumundaki artış trendinin ve Osmanlı toplumundaki parasallaşmanın bir yansıması ile açıklanabileceğini göz önüne sermektedir.¹⁰⁰ Benzer yaklaşımlara sahip güncel çalışmalarla örnekler çoğaltılabilir.¹⁰¹

2.2.3.2. Mali Reformlar ve Hazineleler

III. Selim döneminde yaşanan mali sıkıntılar bu dönemde de devam etmekteydi. Tağşiş uygulaması yeniden başvurulmuş bir yöntem olarak ön plana çıkmaktaydı. Osmanlı tarihinin en hızlı tağşişleri, II. Mahmud döneminde yapılmaktaydı. Tağşişlerin zamanlamaları ve büyüklükleri incelendiğinde, devletin tağşişlerin toplumsal ve siyasal maliyetlerine, özellikle de yeniçeriler ve diğer kentli kesimler arasında yol açtığı muhalefet dalgasına karşı duyarlı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰² Ortadan kalkan tekel piyasalar karşısında hükümet açığı kapatmak için tağşiş uygulamasına başvurmuştu. Sonuçta enflasyon oldukça artış göstermişti. Osmanlı kuruşu, II. Mahmud saltanatı boyunca zamanın en önemli para birimi olan pound sterlin karşısında değeri yaklaşık yüzde 500 düşmüştü. Bu durumdan etkilenen maaşlı memurların şikâyet ettiği yaygınlaşmış rüşvet geleneğinin ana nedeni buydu.¹⁰³

Yavuz Cezar'ın yaptığı araştırmalara göre, merkezi devletin harcamaları, enflasyon dikkate alındıktan sonra, 18. yüzyılın sonlarında 18 milyon kuruştan, 1830'larda 400 milyon kuruşa çıkmıştı. Yani merkezin harcamalarında, enflasyon dikkate alındıktan sonra, yüzde 250-300'lük bir artış gerçekleşmiştir. Bu durum reform hareketleriyle yeniden merkezileşme çabalarına giren II. Mahmud

¹⁰⁰ Gülay Yılmaz, **The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul**, McGill University Libraries, Montreal, 2011.

¹⁰¹ Bkz. Cemal Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict", Institute of Islamic Studies, McGill University, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1981.; Yılmaz, **a.g.e.**, s.175-242; Tezcan, **a.g.e.**, s. 191-226.

¹⁰² Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2018, s. 181.

¹⁰³ Zürcher, **a.g.e.**, s. 68-69.

yönetiminde yeniden örgütlenen bürokrasinin ve genel anlamda kamu sektörü hacminin ne kadar genişlemiş olduğunu göstermektedir.¹⁰⁴

Yeni ordunun finansmanı için gerekli mali önlemlerden birisi olarak Gayrimüslim kesimden alınan Cizye vergisinde %30 kadar zamma gidilmişti. Cizye zammının yanı sıra alınan birçok mali önlem, yalnızca yeni ordunun finansmanı için değil aynı zamanda bir merkezileşme politikası hamlesi olarak da zuhur bulmaktaydı. Bir süre sonra kendi nezaretine kavuşacak olan İhtisab resmi yine bu dönem önemli bir gelir kalemi haline getirildi. Bu vergi, esnafın faaliyetlerinden ve günlük hayatta alınıp satılan her türlü maldan alınmaktaydı. Çeşitli mukataalar hazineye devredilmekteydi. Önceden Darphane-i Amire ve Ceb-i Hümayun gibi kurumların bir takım gelir kalemleri, Hazine-i Amire'ye aktarılmaktaydı. Gerçekleşen değişimler sonucunda Hazine-i Amire'nin gelirleri yalnız görünürde artmamıştı. Darphane'nin maliyedeki önemi azalmış, Darphane'ye tabi olan ve vakıfların denetimini idare eden Evkaf Nezareti kurulmuştu. Böylelikle Hazine-i Amire'nin kapasitesi genişletilmişti. Mukataalarla ilgili ilk etapta Mukataat hazinesi kurulmuş daha sonra bu birim ayrıca nazırlığa dönüşmüş ve yine Hazine-i Amire'ye bağlanmıştı. Mali konulardaki tüm bu merkezileşme çabaları nihayetinde Tanzimat'a doğru Maliye Nezareti'nin kurulmasıyla sonuçlanmaktaydı.¹⁰⁵

2.3. 19. Yüzyıl İstanbul'unda İktisadi Hayat

19. yüzyılın ortalarına doğru iktisadi ve ticari hayat uluslararası bir niteliğe kavuşurken, Osmanlı İmparatorluğu da Batılı örneklerinden esinlenen nezaretleri, meclisleri başkent İstanbul'da kurmaya başlamıştı. Yerli ve yabancı şirketlerin yarattığı hareketlilik ve etkisi gittikçe daha fazla hissedilen yabancı sermaye neticesinde bir ticaret merkezi olan İstanbul'un önemi daha da artmıştı.¹⁰⁶

Yeni kurumlara ev sahipliği yapmanın yanı sıra İstanbul yarım milyona ulaşan nüfusu ile tüketimi bir hayli yüksek olan bir şehirdi. Özellikle saray ve yönetici kesim ile ve askeri sınıfın iâşesi öncelikli olmakla birlikte, şehirde herhangi bir kıtlık, yokluk benzeri gıda krizinin çıkmaması için yönetim öncelikli tedbirler almaktaydı.

¹⁰⁴ Cezar, **a.g.e.**, s. 299-301. Ayrıca bknz; Pamuk, **a.g.e.**, s. 182.

¹⁰⁵ Cezar, **a.g.e.**, s. 246-259.

¹⁰⁶ Coşkun Çakır, "Giriş", **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M.Akif Aydın, Coşkun Çakır, Cilt 6, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015, s. 18.

Uluslararası düzeyde yaşanan piyasalaşmaya zorunlu eklemlenme sürecinde İstanbul'daki ticari hayata devlet bir sorun çıkmadıkça pek müdahale etmeyen, düzenleyici konumunu sürdürmekteyken 19.yüzyılda karşılaşılan sıkıntılar devletin konumunu daha müdahaleci bir hale sokmaktaydı.

Benzer biçimde esnaf teşkilatlarının bir hayli yoğun yapılandığı şehir, imalat sektöründeki değişimlerin yanı sıra fabrika ölçekli sanayileşme çabalarına da 19.yüzyılın başlarından itibaren sahne olmaktadır.

Önceki dönemlerde iç borçlanma aracı olarak düzenlenen mali politikalar sonucunda İmparatorlukta mukataalar ve iltizam sistemi yoluyla yaygınlaşan borç-kredi ilişkileri yeni bir işkolu yaratmıştı. Borç-kredi ilişkilerine konu olan araçları yeni oluşan bu düzende işletmekte olan finansal araçları, yani sarrafları ortaya çıkartmıştı.¹⁰⁷

Bu dönemde daima nakit ihtiyacında olan askerî ve idarî kurumlar ile imparatorluk seçkinleri, Akdeniz'deki ticari ağ ile kurmuş oldukları ilişkiler ve finansman konusunda uzmanlaşmalarından dolayı sarraflarla yoğun bir ilişki içerisindeydi. İstanbul'da loncaları bulunan sarrafların, imparatorlukta para ve borç piyasasını belirleyen ana aktörler haline geldiği ve dolayısıyla imparatorluk yönetimini kurumsal bir uzantısı haline geldikleri belirtilmektedir.¹⁰⁸ Darphane-i Amire'nin de İstanbul'da bulunmasıyla birlikte İstanbul'un bu yüzyılda bir finans merkezine dönüşmekte olduğu görülmektedir.

2.3.1. Demografik Yapı: İstanbul'un Nüfusu

Coğrafi konumu, kuruluş şekli, gelişmesi, siyasi serüveni, nüfusu ve medeniyet merkezi olması açısından müstesna bir kent olan İstanbul'un, bu istisnai durumu demografik seyir ve nüfus tarihçiliği açısından olumsuzluklar yaratmaktadır. Merkezi olduğu imparatorlukların en ücra köşelerine kadar vergi, din, imar ya da savunma amaçlı verilerin derlenip sayımları kayda geçirilirken, İstanbul böyle bir prosedürden muaf tutulmuştur. 19.yüzyılın ilk çeyreğine dek İstanbul'un sakinleri, misafirleri ya da işgalcilerinin sayıca ne civarda olduklarını anlamaya yarayacak veri bakımından

¹⁰⁷ Ali Yayıcıoğlu, "Perdenin Arkasındakiler Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme", *Journal of Turkish Studies*, Sayı 51, Aralık 2019, s. 378.

¹⁰⁸ A.e., s. 384.

bir mahrumiyet söz konusu olmaktadır. Bunun sonucunda, nüfus bakımından bilinmezlik, dolaylı tahmin, çıkarsama ya da sadece tahminler yürütmek şeklinde günümüz araştırmacılarını meşgul etmektedir.¹⁰⁹

Modern anlamda ilk nüfus sayımı II. Mahmud devrinde yapılmıştır. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte, kurulması kararlaştırılan yeni ordu için insan ve vergi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden hükümet kullanabileceği kaynaklar hakkında fikir sahibi olmak için sayım yapılması gerektiğine karar vermiştir.¹¹⁰ Modern bir orduya asker alınması, ordunun etkin ve yedek birimler olarak örgütlenmesi zorunluluğu, erkek nüfusun yaşı ve sayısı hakkında doğru bilgiye sahip olmayı gerektirmekteydi. Bu çerçevede Osmanlı askeriyesi, nüfus sayımı yapılması ve nüfusun düzenli olarak kaydedildiği bir sistemin uygulanması için sultana ve hükûmete baskı yapmakta olan ilk kurum olmuştur.¹¹¹

Diğer taraftan, 19. yüzyılda nüfus sayımının önemli bir hale gelmesi aslında kökten değişmekte olan devlet ortamı ve güç dengelerine işaret etmekteydi. Osmanlı bürokratları da tıpkı yabancı meslektaşları gibi, vergilendirme ve ekonomik büyümenin sağlanması için kaynakları organize etmenin bir yolunu aramaktaydı. Bu da merkezi yönetimin nüfus sayımı, gelir kayıtları ve kadastro haritalarını içeren istatistiki bilgi toplama faaliyetlerini yoğunlaştırmaktaydı. Böylece gelir-servet kayıtları, vergi kayıtlarının yerini almaktaydı.¹¹² 19.yüzyıl'a gelene dek, uluslararası ticaret ve rekabetin kısıtlı olduğu; iaşeciliğin ön planda olduğu Osmanlı Devleti'nde demografik malumat için tahrir kayıtları idareye yetiyor gözükmekteyken; kıtlık tehlikesi ortaya çıkmadıkça ilave bir önlem almak gerekmemekteydi. Tarihçi Carlo Cipolla'nın belirttiği gibi; böyle bir ortamda mahsul döngüsü (crop-cycle) önemliydi, bu döngü modernleşen ekonomik düzende ise yerini iş döngüsüne (business-cycle)

¹⁰⁹ Yunus Koç, "Giriş: Demografi", **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 3, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015, s. 453.

¹¹⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V.Cilt**, Türk Tarih Kurumu, 8.baskı, Ankara, 2007, s. 155.

¹¹¹ Kemal H. Karpat, "İstanbul Nüfusu: XVIII. Yüzyılın Sonundan XX. Yüzyılın Başına", **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 3, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015, s. 488.

¹¹² İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 169.

bırakacak, kıtlık tehlikesi ise işsizlik, verimsizlik gibi yeni tehditlere yerini bırakacaktı.¹¹³

Böylece II. Mahmud'un reformlarının başlangıcından, Kırım Savaşı'na kadar İstanbul'da dört büyük sayım gerçekleşmiştir. 1826, 1838, 1844 ve 1856 yıllarında gerçekleşen sayımlara yıllık doğum, ölüm, göç gibi rapor güncellemeleri eşlik etmiştir. Vergi ve askerlik sebebiyle yalnızca erkek nüfusun sayıldığı bu sayımlar, Tanzimat döneminde modern belediyeler ortaya çıkmadan önceki yerel yönetimin çekirdeğini oluşturan İhtisap dairesi tarafından düzenlenmekteydi.¹¹⁴

Kemal Karpat'ın 1830 tarihi ile verdiği nüfus sayımı bilgilerine göre Üsküdar ve Galata'da yaşayan erkek nüfusu ile ilgili, Müslümanların 45.000, Ermenilerin 30.000, Rumların ise 20.000 kişi kadar olduğu zikredilmektedir. Muhtemelen yalnızca hane reislerinin sayıldığı sayımda Katolikler sayılmamıştır. İlk sayımların çoğu, başkentte "Dersaadet ve Bilad-ı Selase" yani suriçi ve üç ilçe olan Eyüp, Galata ve Üsküdar'ı kapsamaktadır.¹¹⁵

İstanbul'daki nüfus sayımları ile ilgili daha detaylı rakamlara makalesinde yer veren Stanford J. Shaw, 1826 ve 1838 sayımlarına dair sonuçlarının bulunmadığını belirtmekte ve 1844 sayımlarıyla ilgili **Tablo 2.1**'de bulunan sayıları vermektedir.¹¹⁶

¹¹³ Carlo Cipolla, "The Italian and Iberian Peninsulas", **The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire**, editör: M. Postan, E. Rich, ve E. Miller, Cambridge University Press, Cambridge, 1963, s. 399-400.

¹¹⁴ Stanford J. Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", **International Journal of Middle East Studies**, Sayı 10, No. 2, 1979, s. 265-277.

¹¹⁵ Karpat, **a.g.m.**, s. 493-495.

¹¹⁶ Shaw, **a.g.m.**, s. 266.

Tablo 2.1: 1844 İstanbul Nüfus Sayımı

Dini	Erkek Nüfus	Yüzde
Müslüman	102.532	47,91
Ortodoks Rum	45.780	21,39
Ermeni	47.999	22,43
Katolik	5.126	2,40
Yahudi	12.555	5,87
Gayrimüslim	111.460	52,09
TOPLAM		
TOPLAM	213.992	100

Kaynak: Stanford J. Shaw, Stanford J. Shaw, “*The Population of Istanbul in the Nineteenth Century*”, International Journal of Middle East Studies, Vol. 10, No. 2, 1979, s.266’dan derlenmiştir.

Tevfik Güran’ın Başbakanlık Osmanlı Arşivine dayandırdığı 1830 tarihli İstanbul’un erkek nüfusu ise **Tablo 2.2.**’de gösterilmiştir.

Tablo 2.2: İstanbul’un Erkek Nüfusu 1830

	Ailelerin Nüfusu	Bekârların Nüfusu	Toplam
Müslüman	71.016	26.061	97.077
Gayrimüslim	70.267	44.989	115.256
Toplam	141.283	71.050	212.333

Kaynak: Tevfik Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.basım, İstanbul, 2019, s. 3.

Güran bu verilerden hareketle, erkek nüfus miktarlarına eşit bir kadın nüfusunun varlığı kabul edildiğinde, askeri kadroların ve eksik sayımların da dikkate alınmasıyla İstanbul’un 1830’lardaki nüfusunun 450 bin dolaylarında olduğunu tahmin etmektedir.¹¹⁷

¹¹⁷ Güran, a.g.e., s. 3.

2.3.2. Doymak Bilmeyen Kent: İstanbul'un İaşe Sorunu

Nüfusu itibariyle temel gıda maddelerinin tüketiminin bir hayli yüksek olduğu İstanbul'da, doğal olarak şehirde yaşayanların tükettiği besinler şehir dışından gelmekte olan mamule bağımlıydı. Bu anlamda İstanbul'un iaşesi önceden beri dikkat edilen bir husus olarak belirli bir düzen içinde gerçekleşmesi elzem, idari bir husus olarak dikkat çekmektedir. Bilhassa hububat ve et konusunda İstanbul'un şehir dışından gelecek olan mala bağımlı olduğu söylenebilir.

Osmanlı'nın taşrada ve Balkanlar'da güçlü olduğu dönemlerde İstanbul'un iaşesi hususunda, tekelci ve spekülatif uygulamaların güdülmesini ve kaçakçılığı önleyerek mal arzının azalması ile fiyatların aşırı yükselmesinin engellenmesi hedefi yeterliydi. Ancak 17.yüzyıl sonları itibariyle, Balkanlar ve Karadeniz havzasında kontrolün yitirmeye başlanması, başkente gelen hububat ve et gibi besin mallarının teminini güç duruma sokmaktaydı. Böylece Osmanlı yönetimi, piyasayı destekleyici müdahalelerden giderek daha çok piyasayı düzenleyen bir sisteme yönelmiştir.¹¹⁸

Osmanlı'nın Balkanlar ve Karadeniz havzasında güç kaybetmesinin dışında, Avrupa kaynaklı tahıl ve hububat talebinin artıyor oluşu İstanbul'un iaşesini sıkıntıya sokan bir diğer etmendi. Osmanlı topraklarındaki gıda ürünleri ve ham maddeye yönelik artan talep, Balkanlar'dan alınan malların fiyatlarını, Osmanlı'nın ödemeye razı olduğu fiyatların üzerine çıkartmıştı. Bu etki Osmanlı iç piyasasına dahi yansımıştı.¹¹⁹ İstanbul'un iaşesi konusunda devletin destekleyici konumu, gelişmekte olan serbest piyasa karşısında, Osmanlı'nın daha müdahaleci bir konuma geçiş yapmasını gerekli kılmaktaydı. Aksi takdirde, iaşe konusundaki olası aksaklıklar yetersizlik veya kıtlık gibi olaylara yol açabilir, bu da kentte ayaklanmalara davet çıkarırdı. Bu yüzden III. Selim tedarik sistemini yeniden güvenli bir hale getirmek için bilinçli bir girişimde bulunarak tahıl ambarları inşa edilmesini ve tahılın piyasa fiyatından satın alınmasını sağlayacak büyük bir bütçeyi bu işe ayırmıştı.¹²⁰

Böylece, 18. Yüzyılın sonlarına kadar şehrin hububat ihtiyacı devletin destek verdiği kapan tüccarı tarafından karşılanmaktayken, kapan tüccarının kendi mali imkanlarıyla bu görevi yerine getirmekte zorlanmaya başlamasına paralel olarak

¹¹⁸ Ahmet Uzun, "İstanbul'un İaşesi", *Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 6, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015, s. 57.

¹¹⁹ Karpat, *a.g.m.*, s. 492.

¹²⁰ Aksan, *a.g.e.*, s. 203.

devlet yenileşme hareketlerinin gerektirdiği mali yüke çözüm olarak ticari gelirlerden pay alma gayreti içerisinde olması neticesinde İstanbul'un iâşesiyle ilgilenmek üzere ayrı bir nezaret kurulması gerek görüldü. Kendine ait bir hazinesi olan Zahirî Nezareti modern anlamda bir iktisadi devlet teşebbüsüydü.¹²¹ 1793 yılında kurulan nezaret ile devlet kendisi tarafından belirlediği fiyatlarla en büyük tahıl alıcısı haline geldi. Bu katı iâşe politikası Tanzimat'a kadar devam etmiştir.¹²²

Osmanlı İmparatorluğu'nun iâşe politikası sonucu, 19.yüzyılın birinci çeyreğinde nüfusu yarım milyona varan başkent İstanbul hiçbir zaman uzun süreli bir kıtlığa maruz kalmamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki bunu sağlamak için uygulanan politikalar ve alınan önlemler sonucu, taşradaki üretici kesim ile merkez arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği makası açılmıştır.¹²³

2.3.3. İstanbul'da İktisadi Kurumlar: Esnaf Loncaları ve Gedikler

İmparatorluğun 19.yüzyılda içinde bulunduğu duruma karşın iktisadi anlamda tarım, ticaret ve sanayii açısından genel vaziyetini ve dönüşümünü 2.1.2. bölümde başta olmak üzere, çeşitli kısımlarda aktarmış, konuyla ilgili tarihyazımındaki gelişmelere de dikkat çekmiştik.

İstanbul'un, Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmasının yanı sıra neredeyse kendisinin bir şehir-devlet olması sebebiyle, tarım, ticaret ve sanayii hususunda, şehrin köklü tarihinden bu yana gelişmekte olan kendine has kurumsal yapılarına ise ayrıca eğilmek gerekmektedir.

Elbette İstanbul'un ticari hayatını oluşturan bu kendine has kurumsal yapısı Osmanlı İmparatorluğu ile başlamamıştır. Başta Selçuklu ve Bizans olmak üzere tarih boyunca İstanbul'daki ticari hayatın bir evrime uğradığı söylenebilir. Nüfus yoğunluğunun yüksek olması ve devletlerin başkenti olması sebebiyle askeri ve idari

¹²¹ Güran, **a.g.e.**, s. 17.

¹²² **A.e.**, s. 46.

¹²³ Uzun, **a.g.e.**, s. 80.; Güran, **a.g.e.**, s. 46.

kadroların burada bulunmasıyla birlikte uluslararası ticaret yollarının kesiştiği konumu sebebiyle tarih boyunca ayrıksı konumunu korumuştur İstanbul.¹²⁴

Doğu Akdeniz'in en büyük kenti olan İstanbul'un, barındırdığı nüfus yoğunluğundan ve buna mukabil özellikle gıda konusunda şehir dışından gelen tüketim mallarına gereksinim duyduğunu nüfus ve iâşe konularını ele aldığımız önceki bölümlerde aktarmıştık. İstanbul'un iâşesi hususunda dışa bağımlı oluşu, kentin yalnızca bir tüketim merkezi şeklinde algılanmasına neden olmamalıdır. Çünkü İstanbul sınırları içerisindeki endüstriyel üretim de nitelik ve nicelik açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda şehrin üretim hayatını örgütleyen bir kurum olarak esnaf loncaları ön plana çıkmaktadır.¹²⁵

Uluslararası piyasalaşma eğilimine zorunlu eklemlenme sürecinde dış dünya ile iktisadi ilişkileri 19.yüzyılda daha da artan İstanbul'un kurumları en uzun yüzyılın devrimci dinamikleri ile farklılaşmaktadır. Burada kurumlardan kastımız, Douglas C. North'un iktisadi gelişmeyi açıklarken başvurduğu "oyunun kurallarını koyma" vasfına sahip yapılanmalardır.¹²⁶ North önderliğinde gelişen Yeni Kurumsal İktisat yaklaşımının, iktisadi gelişmeyi tek boyutlu bir düzeye indirgeyerek, mevcut iktisadi düzenin oluşmasında temel rol üstlenen kurumların -başta hukuk olmak üzere- bunu ne ölçüde başardığını kurumların sömürücü ve kapsayıcı gibi salt ikiye ayrılan basit kategorizasyonu üzerinden aktardığı bir yaklaşım yeterince açıklayıcı olmamaktadır.¹²⁷ 19.yüzyılda imparatorluğun içinde bulunduğu vaziyet karşısında kendine özgü koşullarının gözetilmesiyle olan biteni bir çerçeveye oturtmak gerekmektedir. İstanbul başta olmak üzere Osmanlı ülkesinde iktisadi hayatın kurallarını koyan oluşumların neler oldukları çeşitli araştırmacılar tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, kimi araştırmacılar Osmanlı'nın yeni

¹²⁴ Coşkun Çakır, Yakup Akkuş, "Osmanlı İstanbul'unda Ticaret", **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 6, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015, s. 154.

¹²⁵ Kadir Yıldırım, "Osmanlı İstanbul'unda Sanayi", **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 6, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015, s.215

¹²⁶ Douglass C. North, **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge University Press, 1990, s. 3-10.

¹²⁷ Bu yaklaşımın bir eleştirisi için bkz. Alp Yücel Kaya ve Ali Onur Peker, "Yeni Kurumsal İktisat, İktisat Tarihini Nasıl Yazıyor? Eleştirel Bir Bakış", **Praksis**, Sayı 54, 2020, s. 29 – 60; Ayrıca Esnaf Loncaları ışığında Yeni Kurumsalcıların bir değerlendirmesi için bkz. Onur Yıldırım "Piyasalar ve Kurumlar: Esnaf Loncaları", **İktisat Tarihinin Dönüşü** içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 271-276.

gelişmelere ayak uyduramamasında, sahip olduğu kurumların katı kurallarının rol oynadığını öne sürerek bir takım kültüre dayalı açıklamalar yaparken, gelişen tarih araştırmaları ile farklı argümanlar kendilerine iktisadi ve siyasi temellendirmeler ışığında yer bulmaya başlamıştır.

Bu hususta Osmanlı İstanbul'unun kendi kapitalistleşme sürecinde kurumlarının ve organizasyonlarının girift bir hale büründüğünü peşinen belirtmek gerekir. Söz gelimi, bir yanda iaşecilik prensibine dayanarak üretimin kâr amacı yerine geçimlik organizasyonu sebebiyle sermaye birikiminin gelişmemesi öne çıkarılmaktadır. Osmanlı imalat sektörünün kurumsal çerçevesini çizen lonca esnaf teşkilatı bu prensibe dayanarak uyguladığı kurallarla üretimin bozulmadan ve gerektiği miktarda düzenlenmesini sağlamaktaydı. Kurumun üretici güçleri organize ederken uyguladığı kurallar ve kurumun kendi yapısal mevcudiyeti ise sanıldığıının aksine tarih boyunca koşullara göre esnemektedir. Bu esnemeye örnek olarak, 19.yüzyıl başlarında piyasalaşmanın Osmanlı ülkesindeki penetrasyonu neticesinde üretim hakkı vasfı olan Gedik imtiyazları birer ödeme ve yatırım aracına, finansal portföy elementine dönüşmeye başlamıştır.¹²⁸

Esnaf loncaları, belirli bir mesleğin karşılıklı denetim ve yardımlaşma esasları çerçevesinde, hiyerarşik bir iş bölümüne dayalı olarak gerçekleştirilmesini sağlayanların bir araya gelerek oluşturdukları kentsel üretim örgütleridir. Onur Yıldırım Osmanlı esnafının zaman içerisinde gösterdiği uyum ve dönüşümü incelediği makalesinde, esnaf loncalarının evrimini uzun dönemli bir çerçevede değerlendirerek esnafın değişen koşullara ayak uyduran ve gerektiğinde geleneklere sarılıp gerektiğinde de yeni yöntemlere başvurmaktan çekinmeyen bir üretim örgütlenmesi içinde olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda Avrupa öncülüğünde yaşanan gelişmelerin Osmanlı'ya yansması, esnaf loncalarının tarihsel gelişimini şekillendiren birçok etkenden sadece bir boyutunu oluşturmakta ve daha önemlisi yönlendirici olmaktan çok hızlandırıcı bir etken sayılmaktadır.¹²⁹

Her türlü üretim ve ticaret faaliyetin loncalar eliyle yürütüldüğü Osmanlı kentlerinde, loncanın yapısı itibarıyla bir meslek dalında yetişmenin uzun zaman alması sonucunda sınırlı talep ortaya çıkıyor bu da fazla üretim yapılmasını

¹²⁸ Yıldırım, "Osmanlı Esnafında Uyum...", s.146-171; Ağır, **a.g.m.**, s. 133-156.

¹²⁹ Onur Yıldırım, **a.g.e.**, s. 151.

engellemiş oluyordu. Üretim, teknolojik gelişim, bilgi ve becerinin aktarımı loncalar aracılığıyla yapılırken, lonca dışı faaliyetler sıkı denetime tabi tutularak önlenmekteydi. Böylece bir tekel oluşumuna dayanan lonca ile kent içi üretim organizasyonu tanımlanmaktaydı. Ancak piyasalaşmanın bir getirisi sonucu bu kurum üretim organizasyonundaki merkezi vasfını sürdürmekte zorlanmaya başlamıştı. Sermaye birikimi bu loncaların dışında oluşmakta, böylece loncaların kurallarından farklı bir yöntemle örgütlenmekteydi.

Diğer taraftan 18.yüzyılda, yeniçerilerin de lonca teşkilatı içerisinde yer alması söz konusu olmuştur. Ticari hayatın zenginleşmesi ile yaşanan enflasyonist ortamda yeniçerilerin maaşlarının değerlerinin düşmesi sonucunda ve içinde bulundukları toplumsal ilişkiler ağı neticesinde, ticari faaliyetlerde bulunan yeniçeriler günden güne artmaktaydı. Askerler, 1826'da yeniçeri ocağının lağvedilmesine kadar lonca sisteminin etkin bir unsuru olmuşlardı.¹³⁰

Bir diğer iktisadi kurum olarak *gedik sistemi* ön plana çıkmaktadır. Lonca sistemi içerisinde belli bir kişiye bahşedilen ustalık, sanat ve ticaret yapma hakkı, bir dükkânı işletme ayrıcalığı manasına gelen gedik, zaman içerisinde o işe ait dükkânın, alet edevatın kullanım hakkını belirten bir üretim sistemi haline gelmiş ve miktarı belirli sayılarla belirlenerek sıkı kurallara tabi tutulmuştur.¹³¹

Gediklerin 18.yüzyılın sonlarına doğru, bir değişim aracı olarak dönüşümü ise çarpıcıdır. Önceleri bir ruhsat vasfı taşıyan gedikler, zaman içerisinde hisseler bölünerek alınıp satılabilen finansal araçlara dönüşmüşlerdir. Gedik kurumunun dönüşümü sonucu bir nevi gedik hissesi piyasası oluşmasını, Seven Ağır banka ve borsa gibi modern anlamda finansal kurumların henüz Osmanlı'da bulunmuyorken, bu şekilde araçsal bir adaptasyon yöntemi olarak ortaya çıkmış olmasının altını çizmektedir. Öte yandan bu durum, gedik sahibi olmanın esnafıktan ayrışmasıyla birlikte lonca sisteminin çözülmesini de birlikte getirmektedir.¹³²

Gediklerin bir değişim aracına dönüşmelerinde, artan rekabet karşısında işleri eskisi gibi gitmediği için borçlarını ödeyemeyen esnafın durumu yatmaktadır. Oluşmakta olan yeni ticaret erbabı, borçlarını ödeyemeyen gedik sahibi esnafın gedik

¹³⁰ Çakır ve Akkuş, **a.g.m.**, s. 170.

¹³¹ Çakır ve Akkuş, **a.g.m.**, s. 170.

¹³² Ağır, **a.g.m.**, s. 133-156.

haklarını satın almaya başlamaktaydı. Diğer taraftansa birçok gedik sahibi, Avrupa ile artan ticaretten nemalanarak, Avrupa mallarının pazarlanması için gerekli mekân talebine yönelik işyerlerinin bir depo ve mağaza olarak kiralanmasıyla büyük kazançlar elde etmekteydi.¹³³

1838’de imzalanan Baltalimanı Anlaşmasıyla birlikte hızlanacak olan kapitalistleşme serüveni, hukuki çerçevesine 1839 Tanzimat Fermanı ve 1858 Arazi Kanunnamesi gibi dönüm noktalarıyla kavuşacaktı. 19.yüzyıla damgasını vuran tüm bu süreçlerin yüzyılın ilk çeyreğindeki iktisadi ve siyasi temelleri tüm dönüşüm süreçlerinde olduğu gibi birbirine zıt olduğu kadar birbirine içkin de olan benzer süreçlerle oluşmaktaydı.

2.3.4. Finans Merkezi Olarak İstanbul

Ticari açıdan önemi ve nüfus yoğunluğu sebebiyle neredeyse başlı başına bir şehir-devlet niteliğindeki İstanbul, Osmanlı’nın siyasi başkenti olması sebebiyle, para darbı ve para piyasasının yönetiminin yapıldığı yerdir. Bilindiği gibi, Türk-İslam devletleri siyasi yönetim geleneğinde sultanın kendi adlarına sikke darp etmesi ve bu yetkiyi paylaşmamaları bir esastır. İstanbul’un hem siyasi hem de ticari merkez olmasının bir gereği olarak para ekonomisine bağlı olmasının bir sonucu İstanbul’da merkezi bir darphanenin, Darphane-i Amire’nin bulunması olmuştur.¹³⁴

“2.1.3. Kamu Maliyesinde ve Finansal Alanda Gelişmeler” bölümünde detaylarına değindiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nda Klasik dönem sonrası kamu maliyesi politikalarındaki değişimler sonucu gerçekleşen parasallaşma (monetizasyon), zamanla imparatorlukta finansal piyasaların ve aracılardan oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Tüm bu değişimler sonucu, gerek kamu maliyesinin İstanbul’dan yönetiliyor oluşu, gerekse finansal araçların büyük çoğunluğuna sahip olan seçkin kesimin yine İstanbul’da bulunuyor oluşu sonucunda İstanbul aynı zamanda bir finans şehri haline gelmiştir.

¹³³ Haydar Kazgan, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şirketleşme: Osmanlı Sanayii Monografi ve Yorumlar**, İstanbul 1991, s. 32.

¹³⁴ Hüseyin Al ve Şevket Kâmil Akar, “Osmanlı Dönemi İstanbul’unda Finans”, **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 6, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015, s. 260-261.

Adı geçen bölümde (2.1.3.) de değinildiği gibi, incelediğimiz dönem olan 19.yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı para piyasasının en çalkantılı olduğu dönemlerden birisi II. Mahmud'un saltanat dönemi (1808-1839) olmuştur. Yoğun taşış işlemleri neticesinde, para sirkülasyonunun çok yoğun olduğu İstanbul'da bu dönemde kalpazanlık faaliyetlerine rastlanmış, bu suçla yakinen mücadele edilmiştir.¹³⁵

Osmanlı para piyasasının istikrarsızlığıyla birlikte İstanbul'un dış ticarettaki önemi nedeniyle kambiyo istikrarı uygulamasına gereksinim duyulmuş; buna yönelik çalışmalar 1830'lardan itibaren başlamıştır.¹³⁶

Osmanlı Devleti'nde en önemli finansal araçlar ise sarraflar olmuşlardır. Kentte loncaları bulunan sarraflar, bir taraftan mültezimlere hizmet sunmaktayken diğer taraftan halkın para değişim ihtiyacını karşılamakla yükümlü bir meslek grubuydu. Ayrıca toplumun kredi ihtiyacının karşılanması hususunda yine sarraflar aracılık yapmaktalardı. Bunda kendi sermayelerinin dışında, toplumun değişik kesimlerinden kendilerine verilen paraların kredi şeklinde kullanımını sağlamaları rol oynamaktaydı.¹³⁷ 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla iltizam sisteminin terkedilmesi sonucunda sarrafların parlak dönemi sona ermiştir.¹³⁸

Galata Bankerleri olarak ün yapmış bir diğer finansal aracı kesim ise bankerlerdir. Faaliyet alanları birbirine benzediği için, bankerlerin sarrafların devamı olduğu şeklinde yorumlar yapılabilmektedir.¹³⁹ Ancak bu konuda bir netlik bulunmamaktadır. İktisadi ve mali yapıda yaşanan değişimlerle beraber, 19.yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı'da belirginleşen lonca düzeni etrafında örgütlenmemiş, sermayesinin çoğunluğunu ticaretten elde etmiş, devletin kısa vadeli finansman ihtiyacını karşılayan Rum, Ermeni, Yahudi, Levanten ve yabancı tüccarlardan oluşmaktadırlar.¹⁴⁰

¹³⁵ Pamuk, **Paranın Tarihi...**, s. 210-217; Haydar Kazgan, "2. Sultan Mahmut Devrinde Enflasyon ve Darphane Amiri Kazaz Artin", **Toplum ve Bilim**, Sayı 11, 1980, s.120-125.

¹³⁶ Al ve Akar, **a.g.e.**, s. 279.

¹³⁷ Süleyman Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi", Marmara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003, s.45-46, 55-73.

¹³⁸ Al ve Akar, **a.g.e.**, s. 272.

¹³⁹ Sarrafların günümüz bankaları şeklinde çalıştıklarını gösteren bir örnek için bkz. Canan Torlak Emir, "An Analysis of Sarraf Credit Networks in Istanbul (1844-1863)", İstanbul Şehir Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015, s. 61-62.

¹⁴⁰ Al ve Akar, **a.g.e.**, s. 278.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1826 YILI İSTANBUL MAHKEME KAYITLARINA GÖRE İKTİSADİ İLİŞKİLERİN SOSYAL AĞ ANALİZİ

3.1. 1826 Yılı İstanbul Mahkeme Kayıtları

Çalışmamız için İSAM tarafından transliterasyonu yapılmış mahkeme kayıtları kullanılmıştır. Buna göre İstanbul Mahkemesi'nde miladi takvim yılı olarak 1826'yı kapsayan üç adet defter kaynak olarak belirlenerek incelenmiştir. Bu defterler: İstanbul Mahkemesi 147-148 ve 154 numaralı defterlerdir.¹

147 numaralı defter, 3 Şevval 1241-3 Muharrem 1242/11- Mayıs 1826-7 Ağustos 1826 tarihleri arasındaki kayıtları içermektedir. Defterde toplam 142 kayıt bulunmaktadır. 148 numaralı defter, 1242/1826-1827 yılları arasındaki kayıtları içermektedir. Toplam kayıt sayısı 479'dur. 154 numaralı defter ise 1237 – 1246/1822 – 1831 yılları arasında tutulan kayıtları içermektedir. Toplam kayıt sayısı 270'tir. Bunlar içerisinde 75 adet kayıt incelediğimiz yıl olan 1826 yılına aittir.

3.1.1. Mahkeme Kayıtlarının Sosyal Ağ Analizi İçin Tasnifi

İlk aşamada mahkeme kayıtları ilişkisel bir analize tabi tutulacağından, içeriğinde bir ilişki barındırıp barındırmadığına dair bir süzgeçten geçirilmiştir. Burada ilişkiden kasıt, basit anlamıyla iki farklı aktör arasındaki ilişkidir. Aktör olarak gerçek kişiler kastedilmektedir. Bu bağlamda, defterlerde bulunan hükümlerin bir kısmı iki farklı aktör arasında bir ilişkiyi konu edinmediği için elenmiştir. Örneğin, “*Mîrî ambarlarından ekmekçi esnafına hububat dağıtılması ve fiyatlarının*

¹ İstanbul Kadı Sicilleri 89 İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın ; editör Coşkun Yılmaz ; çeviri yazı / mukabele Fatma Zehra Beyaz – Fikret Sarıcaoğlu ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul : Kültür AŞ, 2019; İstanbul Kadı Sicilleri 90 İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826-1827) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın ; editör Coşkun Yılmaz ; çeviri yazı / mukabele Fatma Zehra Beyaz – Fikret Sarıcaoğlu ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul : Kültür AŞ, 2019.; İstanbul Kadı Sicilleri 88 İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246 / M. 1822- 1831) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın ; editör Coşkun Yılmaz ; çeviri yazı / mukabele Abdullah Sivridağ – Mustafa Yılmaz ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul : Kültür AŞ, 2019. Erişim Linki: <https://kadisicilleri.istanbul>

tespiti” gibi defterlerde birçok kez karşılaştığımız hükümler², iki farklı kişi arasında bir ilişkiyi içermediğinden analiz dışı tutulmuştur. Benzeri biçimde, kayıtlara geçmesi adına birer dilekçe olarak mahkemelere iletildiğini düşündüğümüz, “*Mehmed Esad Efendi’nin, evi önündeki ekmek tablasının kaldırılmasını talep ettiği*”³ gibi kayıtlar iki taraf arasında bir ilişki içermediğinden analize katılmamıştır.

İkinci bir aşamada ise iki farklı kişi arasında ilişki barındıran mahkeme kayıtlarında bu ilişkilerin iktisadi olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu durumda bir kısmı adli nitelikte olan kayıtlar iki gerçek kişi arasında ilişki içermekte olsalar da bu ilişkinin iktisadi bir ilişki sayılamayacağından analize katılmamışlardır.

Bu iki sorgu ışığında incelenen kayıtlar sonucu, 147 numaralı defterde bulunan 142 adet kayıttan 67 tanesi iki kişi arasında ilişki içermediği ya da iktisadi bir ilişkiyle alakalı olmadığı için elenmiştir. Benzer biçimde 148 numaralı defterde bulunan 479 kayıttan 272 tanesi aranan şartları sağlamadığı için elenmiştir. 154 numaralı defterdeki 1826 yılına ait kayıtlar ise bütünüyle emir, tedbir, bilgilendirme vb. resmi yazışma içerikli hükümlerden oluştuğu ve mahkemeye başvuran kişiler arasındaki ilişkilerle alakalı olmadıkları için analiz dışı bırakılmıştır. Böylece en az iki farklı kişi arasında bir iktisadi ilişkinin bulunduğu toplam 282 adet sicil kaydı daha detaylı incelemeye tabi tutulmuştur.

Bir sonraki aşamada, 1826 yılı İstanbul mahkemesi kayıtlarına yansıyan hükümlerde, en az iki farklı kişi arasında iktisadi bir ilişkiyi yansıtan 282 adet sicil kaydının içeriği detaylı bir biçimde incelenerek tasnif edilmiştir.

Yapılan tasnifle birlikte Sosyal Ağ Analizi için gerekli aktörler ve ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre 406 adet ilişki ile 616 farklı aktör saptanmıştır. İlişkiler, analizde “edge” yani bağ olarak yer almaktayken, aktörler ise analizde “node” yani düğüm; nokta olarak yer almaktadır.

Bağ olarak analize yansıyan ilişkiler, yönsüz bağ şeklinde analize alınmışlardır. Yönlü bağlar yerine yönsüz bağların tercih edilmiş olmasının sebebi, analizimiz için ilişkilerin salt varlığının önemli oluşudur. Dolayısıyla söz gelimi bir alacak-borç ilişkisinde, kimin alacaklı kimin borçlu olduğu, yaptığımız analizde kümülatif boyut

² İstanbul Kadı Sicilleri 89..., s. 35, 72, 79, 110, 123; İstanbul Kadı Sicilleri 90..., s.59, 62, 69, 74, 82, 127, 199, 315, 321, 339, 350, 390, 392, 410.

³ İstanbul Kadı Sicilleri 89..., s. 38.

öne çıktığından ötürü önemini kaybetmektedir. Ayrıca incelenen iktisadi ilişkilerde yönün bazen muğlak oluşu yani ilişkide bir hiyerarşinin olmaması gibi kurulan ilişkinin doğasına ilişkin durumlar yönsüz bağlantıların kullanılmasını gerektirmektedir.

Bir diğer önemli konu ise aktörlerin tespitiyle alakalı bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Mükerrer isimlerin, aynı kişiyi ifade edip etmediği kayıtların titiz bir biçimde incelenmesi ile saptanmıştır. Aynı isme sahip bir aktörün, yer; ilişki türü ve kayıtların içeriğindeki diğer malumatla birlikte çapraz sağlaması yapılmıştır. Böylece saptanan aktörlerin tekil olduğu, kayıtlar izin verdiği ölçüde kesinleştirilmiştir.

3.1.2. Mahkeme Kayıtlarındaki Aktörler

Analize katılan 607 aktör cinsiyet, din ve unvan sahipliği kategorilerinde ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Aktörlerden 528'si erkek iken, 74'ü kadındır. 5 aktör ise vakıf olarak analize katılmıştır. Böylece analizdeki erkek aktörlerin oranı %87 iken kadın aktör oranı %12 olarak gerçekleşmiştir.

Gayrimüslim aktör sayısı 250 iken, Müslüman sayısı ise 357'dir. Mahkeme kayıtlarında Müslüman erkek bireyler, "oğlu" anlamında kullanılan "bin" kısaltması "b." ile ifade edilmektedir. Gayrimüslim erkek bireyler için ise oğlu anlamında "veledi" kısaltması "v." ile ifade edilmektedir. Kadınlar için ise dini mensubiyetten bağımsız biçimde "kızı" manasında "bint" "in kısaltması "bt." kullanılmaktadır. Kadınların dini mensubiyet ayrımı salt isimlerin Müslüman ismi mi Gayrimüslim ismi mi olduğuna bakılarak anlaşılmaktadır. Gayrimüslim tebaanın Hristiyan mı Yahudi mi oldukları ise ne yazık ki mahkeme kayıtlarında kolayca anlaşılamamaktadır. Birtakım kayıtlarda kişilerin Yahudi oldukları bariz biçimde belirtilmekteyken, kayıtların çoğunluğu için bu durum geçerli değildir. Gayrimüslim isimler kayıtlar incelenirken ilk etapta isimlerin kökenleri araştırılarak bir ayrıma gitme yolu denenmiştir, ancak isimlerin Yahudi mi yoksa Hristiyan ismi mi olduklarını ayırt etmek kolay olmadığından bu ayrımı yapmaktan vazgeçilmek durumunda kalınmıştır. Ayrıca analize bir vakıf üzerinden katılan 5 aktör

(müteveli), vakıfların müteveli heyetindekiler Müslüman olduklarından ötürü analizde statüleri Müslüman aktör olarak yer almışlardır.

Böylece analize katılan aktörlerin dini mensubiyet oranları, Müslümanlar için %59 iken gayrimüslimler için %41 olarak gerçekleşmiştir. 1844 İstanbul nüfus sayımlarında Müslüman/gayrimüslim nüfus oranı yaklaşık %48'e %52 iken; mahkeme kayıtlarında bu oranın %59'a %41 şeklinde gerçekleşmesi, 1844 yılı İstanbul nüfus sayımlarına göre, Müslümanların 1826 yılı İstanbul mahkeme kayıtlarında temsil yoğunluğunun nüfus yoğunluğuna göre bir miktar daha fazla olduğunu göstermektedir.

Aktörleri temsil eden kategorilerden bir diğeri unvan olmuştur. Teorik açıdan unvanlar kişilerin belli bir türde tahsile sahip olduğunu veya çeşitli askeri-idari ya da adli-dini işlevlere hizmet eden ya da edebilecek kişiler olduklarını, dolayısıyla kişilerin bu grupların sosyoekonomik imtiyazlarına sahip olup olmadığını aktarmada işlevsel biçimde kullanılmaktadır.⁴ Soyadlarının olmadığı bir durumda unvanlar kişilerin tarifi için işlevsel olmuştur. Literatürde daha önce gidilmiş bir gruplandırma takip edilerek, unvanlara göre kişiler şu şekilde gruplara ayrılmıştır:

- Dini-adli unvanlar, ilmiye sınıfına ait veya dini/adli bir kuruma tabi olanlar: Efendi, Molla, Halife, Çelebi, Dede...
- Askeri-idari unvanlar, seyfiyye sınıfına ait veya ordu/idari görevi olanlar: Ağa, Beğ, Beşe
- Unvansızlar, ordu, idare, adli veya dini herhangi bir kurumla bağı olmayanlar.⁵

Unvan konusunda rehber olarak, Metin Coşgel ve Boğaç Ergene'nin Kastamonu Mahkeme Kayıtlarını kaynak olarak kullandıkları ve Osmanlı mahkemelerinde adaletin ne şekilde tezahür ettiğini niceliksel yöntemlerle araştırdıkları kitabının yanı sıra Nesrin Güllüdağ ve Halit Baş'ın araştırma makalesi ve kaynakçasından yararlanılmıştır.⁶

⁴ Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, **The Economics of Ottoman Justice : Settlement and Trial in the Sharia Courts**, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, s. 51-52.

⁵ Coşgel ve Ergene, **a.g.e.**, s. 52-53.

⁶ Nesrin Güllüdağ ve Halit Baş "1452 Numaralı İzmit Şeriye Sicilinde Yer Alan Unvan ve Lakaplar Üzerine Bir İnceleme", **Anasay**, Sayı 7, 2019, s. 73-104.

Coşgel ve Ergene'ye göre yukarıdaki gibi bir gruplandırmaya rağmen unvanlara ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü bu unvanlar kişilerin direkt mesleklerini belirtmeyebilmektedir. Örneğin askeri bir unvana sahip kişi, bizzat asker olmayabilir veya askeri bir kişinin ailesine mensup olabilir. Yeniçerilere addedilen beşe unvanı, yeniçerilerle organik bir bağ içerisinde yer almış olan esnaftan birisi tarafından kullanılıyor olabilir. Öte yandan bazı kişiler hem ilmiyye hem de seyfiyye sınıfından farklı unvanları bir arada kullanabilmektedir. Bu durum, kişilerin hayatlarında farklı meslek gruplarına dahil olduğunu göstermektedir. Kimisi ise unvanını salt aldığı eğitim veyahut geldiği aileden ötürü taşımaktadır.⁷

Kendi analizimizi gerçekleştirmek için mahkeme kayıtlarını tasnif ederken karşılaştığımız unvanlar ise alfabetik sırayla şunlar olmuştur: ağa, beşe, bey, çavuş, efendi, hacı, hanım, hatun, hoca, kadın, kaptan, molla, onbaşı, reis, seyyid. Coşgel ve Ergene'nin belirtmiş olduğu gibi, bizim incelediğimiz kayıtlarda da birden fazla unvan taşıyan kimseler mevcuttur. Bu gibi durumlarda, mahkeme kayıtlarında da kişiler tam sıfatlarıyla değil de kısaca zikretmek için kullanıldığı unvanları öncelikli unvan olarak analize dahil edilmiştir. Böylece aşağıda yer alan **Tablo 3.1.**'de ile incelediğimiz kayıtlardaki unvan dağılımını, Coşgel ve Ergene'nin belirttiği Dini-Adli (mavi renk) ve Askeri-İdari (gri renk) şeklinde gösterilmektedir.

Tablo 3.1.: İncelenen kayıtlardaki unvan dağılımı.

Ağa	161	Kaptan	1
Beşe	3	Molla	6
Bey	5	Onbaşı	1
Çavuş	4	Reis	4
Efendi	31	Seyyid	16
Hacı	4	Ünvanlı Toplam	278
Hanım	6	Dini-Adli Unvan	59
Hatun	32	Askeri-İdari Unvan	179
Hoca	2	Ünvensiz Toplam	324
Kadın	2	Vakıf	5
		Toplam Aktör	606

Kaynak: İstanbul Kadı Sicilleri 88-89-90 (İSAM)'dan tez için tasnif edilen kayıtlardan derlenmiştir.

⁷ Coşgel ve Ergene, **a.g.e.**, s.53

Açık gri renk ile gösterdiğimiz unvanlar askeri-idari unvanlar olup, toplam 179 unvan ile tüm aktörler arasında %29 paya sahiptir. Dini-Adli unvanlar ise açık mavi renk ile tabloda yer almaktadır. Sayıları 59 olan bu unvana sahip kişiler tüm aktörlerin %9,75'ini oluşturmaktadır. Analiz uygulayacağımız kayıtlarda toplam unvanlı sayısı 277 ile %45,8'lik bir paya sahipken, unvana sahip olmayan aktörlerin sayısı 324, tüm aktörlere oranları %53,3'tür.

Öte yandan hem Coşgel ve Ergene'nin belirtmiş olduğu gibi hem de Güllüdağ ve Baş'ın makalelerinde ele almış olduğu gibi, bu unvanlar kişilerin söz gelimi seyfiyye sınıfına veya ilmiyye sınıfına olan aidiyetlerini net olarak bildirmedi yeterli olmamaktadırlar. Unvanlar simgeledikleri anlam itibarıyla zaman içerisinde değişime uğramaktadır. Analizimizde en çok karşılaştığımız unvan olan "Ağa" unvanı, yukarıdaki tabloya göre askeri-idari kesimde yer alırken, mana olarak çok daha geniş bir anlam taşımaktadır. Benzer bir durum "Efendi" için de geçerlidir. Bu gibi durumlardan ötürü kişilerin unvan bilgisi salt bir unvana sahip olmaları ya da olmamaları açısından ayrıca değerlendirilmeye alınmıştır. Bu durumda unvanlı aktörlerin toplamı 277, ağdaki oranı %46'dır. Unvansız aktörlerin toplamı ise 324, ağdaki oranları %53'tür.

3.1.3. Mahkeme Kayıtlarındaki İlişki Türleri

Analizde kullanılan bağları oluşturan aktörler arasında kurulan ilişkileri türlerine göre değerlendirdiğimizde şu kategoriler saptanmıştır: alacak-borç, gedik devri, hisse devri, istiglal, kira, ortaklık ve satış.

Tablo 3.2.: İncelenen kayıtlardaki aktörler arası ilişkilerin dağılımı.

ilişki türü	alacak-borç	gedik devri	hisse devri	istiglal	kira	ortaklık	satış	toplam
ilişki sayısı	188	66	28	5	42	26	46	401
%	46,38	16,46	6,98	1,25	10,47	6,73	11,47	100

Kaynak: İstanbul Kadı Sicilleri 88-89-90 (İSAM)'dan tez için tasnif edilen kayıtlardan derlenmiştir.

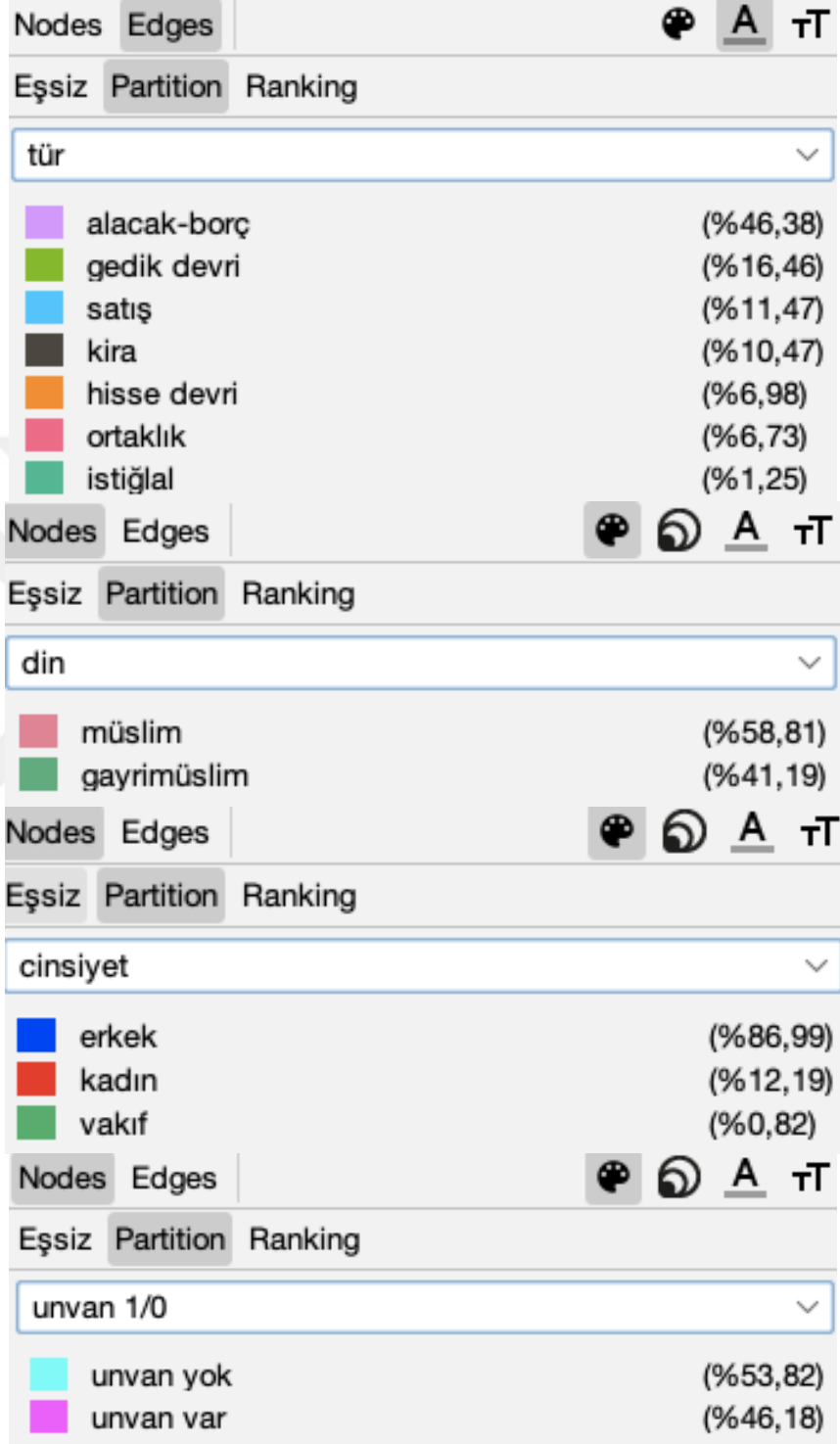
Buna göre alacak-borç ilişkileri, aktörler arasında kurulan ilişkilerin %46,9'unu kaplamaktadır. Bunu %16,45 ile gedik devri, %11,40 ile satış ve %10,40 ile kira takip etmektedir. Ortaklık %6,40 ve istiglal %1,20 ile mahkeme kayıtlarında tespit ettiğimiz iktisadi ilişki türlerinde diğerlerine oranla daha az rastlanan ilişki türü olarak analizde bulunmaktadır.

3.2. Sosyal Ağ Analizi

Sosyal Ağ Analizi uygulanarak elde edilen grafik görselleştirme ve parametre hesaplamalarında “*Gephi 0.9.7*” programı kullanılmıştır. İncelediğimiz kayıtların program tarafından algılanarak verilerin işlenmesi için oluşturduğumuz tablolar, aktörler (“nodes”) için EK-1 ve ilişkiler (“edges”) için EK-2 olarak çalışmanın sonunda yer almaktadır. Bu tablolarda her aktöre bir “Id” tanımlanmış, bu id’lerin analiz için incelediğimiz kayıtlarda aktörlere ilk olarak tespit ettiğimiz sicillerin numaraları, cinsiyet, din, unvan, 2.unvan/lakap, ilişki türü, alt ilişki türü bilgileri girilmiştir. Böylece oluşturduğumuz veri tabanı hem program tarafından ilgili grafik ve ölçümlerin yapılması maksadıyla kullanılmakta hem de programda elde ettiğimiz sosyal ağ analizinin sonuçlarının değerlendirilmesinde geriye dönük inceleme yapabilmemizi sağlamaktadır.

Kullandığımız programda elde edilen grafiklerin yorumlanabilmesi için farklı renklendirmeler uygulanmıştır. İzleyen bölümlerdeki yer alan grafiklerdeki renklendirmeler için lejant şu şekilde olacaktır:

Şekil 3.1.: Grafiklerde bulunan renklendirme bilgileri.

3.2.1. Derece Merkeziliği Ölçümü

İlk olarak derece merkezi ölçümü yapılmıştır. Derece merkeziliği aktörlerin ağda kurmuş oldukları bağlantı sayısına göre aktivitesi çok olan aktörleri öne çıkarmaktadır. Böylece oluşan ağda merkezi konumda bulunan aktörler saptanmaktadır. Şayet bir aktör, ağda yer alan 50 farklı diğer aktörle bir ilişki içerisinde bulunuyorsa bu aktörün derecesi 50 demektir. Bu hesaplamaya göre derece merkeziliği en yüksek olan 5 aktör **Tablo 3.3.**'te gösterilmiştir.

Tablo 3.3.: Derece merkeziliği ölçümüne göre ağda ön plana çıkan aktörler.

No	Ad	Sicil	Cinsiyet	Din	Unvan 1/0	Unvan 2	Tür	Derece
406	Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter	350	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	alacak-borç	33
262	Anaştas v. Avram	172	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	alacak-borç	16
367	Giridi Tiryâkizâde Mehmed Ağa b. Mustafa	285	erkek	müslim	unvan var	ağa	satış	15
138	Boğasıcı Anaştas	137	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	ortaklık	12
146	Manok v. Şahin	141	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	alacak-borç	12

Ağımızdaki derece merkeziliği en yüksek olan aktör “Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter” çıkmıştır. Gayrimüslim ve dolayısıyla unvansız olan bu aktörün sabuncu lakabı taşımasından ve birçok kişiyle alacak-borç ilişkisi içerisinde olduğundan ötürü tüccar olduğu anlaşılmaktadır. Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter’in bulunduğu mahkeme kayıtları incelendiğinde 26126 kuruşluk bir borcunun bulunduğu ve bu borcun çok çeşitli kimselerden alındığı; alacaklıların borçlarını mahkemede tecil ettirildiğini ve borcun taksitlendirildiğini görmekteyiz. Borç taksitlendirme seçeneğinin mahkeme kaydında yer alması dikkat çekicidir, ancak mahkeme kaydında paranın değerinin düşme riskine karşı alınacak vade farkı gibi bir ilave tedbirden bahsedilmemektedir.

Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter’in alacaklıları, borç sahibinin 26126 kuruş borcunu ödemeye gücü olmadığını öne sürmüştür. Ancak hapis cezasının teklif edilmesi halinde kişinin itibarı zedelenecek ve borçlu ile alacaklıların aralarında kurdukları alışveriş ilişkisine “*halel geleceği*” dile getirilmektedir. Bunun yerine

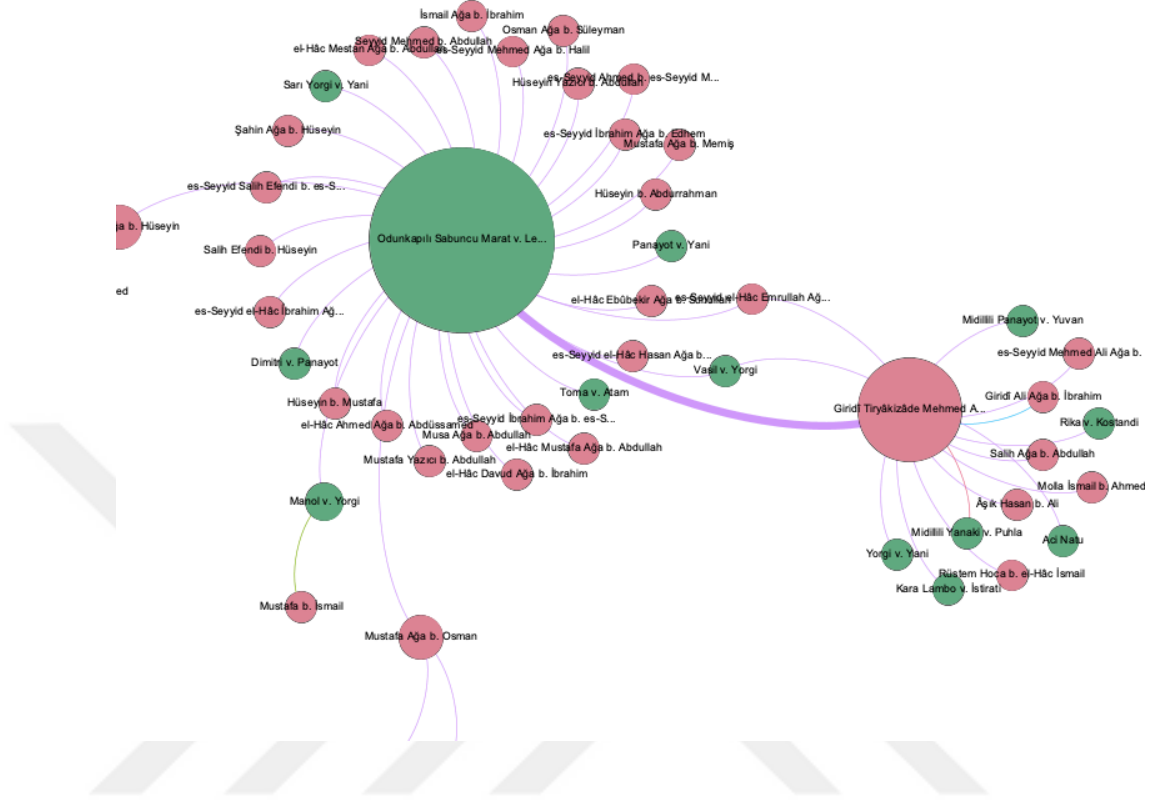
borcun taksitlendirilerek ödenmesine alacaklıların razı olduğu belirtilmekte; ayrıca borcun vadesine yönelik bilgi verilmektedir.

Ağda derece merkeziliği en yüksek ikinci aktör ise Anastaş v. Avram'dır. Bu kişinin adının geçtiği kayıtlar incelendiğinde ise bakkal olduğu ve esnaftan çeşitli kişilere toplam 4128 kuruş borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Zeytinyağı, sade yağ, sabun, pirinç vs. temel gıda maddelerinin çeşitli esnaftan temini karşılığında, bakkal Anastaş v. Avram'ın borcunu ödemediği, borçluların onu dava ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Anastaş v. Avram'ın bakkal dükkanında bir müddet ortaklık ilişkisi kurduğu başka bir kişiye ayrıca borçlu olduğu ağda görünmektedir.

Ağda en popüler üçüncü aktör ise Giridî Tiryâkizâde Mehmed Ağa b. Mustafa'dır. Ağa unvanı taşıyan bir Müslüman olan Mehmed Ağa b. Mustafa'nın sabun satışından dolayı birçok farklı kişi ile ilişki kurmuş olduğu görünmektedir. Ağda derece merkeziliği en fazla olan Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter'le de birden fazla kez ilişki kurmuş olması dikkat çekmektedir. Kendisinin sabun nazırı olduğu anlaşılmaktadır. Sabun nazırı olarak bir diğer kayıta rastladığımız Mehmed Ağa b. Mustafa'nın kurmuş olduğu borç ilişkilerini yerine getirerek borçlarını ödemiş olduğuyla ilgili bir mahkeme kaydındaki birçok farklı kişiyle kurduğu ilişki onu ağda merkezi bir konuma sürüklemiştir.

Ağda derece merkeziliğine göre birinci ve üçüncü sırada olan aktörlere yakından bakıldığında **Şekil 3.2'**deki görüntü elde edilmektedir.

Şekil 3.2.: Derece merkeziliği yüksek olan iki aktörün ağdaki konumları.

Grafiklerdeki renklerin ne anlama geldiğini yukarıda Şekil 3.1.’de açıklanmıştır. Mor bağlar alacak-borç ilişkisi kurulduğunu ifade etmektedir. Bağların kalınlığının artması ilişki sayısının artmış olduğunu göstermektedir. Buna göre birçok aktörle alacak-borç ilişkisine girmiş bulunan Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter ile Giridî Tiryâkizâde Mehmed Ağa b. Mustafa birçok kişiyle ilişki halinde olmalarının yanı sıra kendi aralarında da bir alacak-borç ilişkisi içinde bulunmaktadır. Ayrıca her iki aktörle de alacak-borç ilişkisi kurmuş aktörler dikkat çekmektedir.

3.2.2. Arasındalık Merkeziliği ve Yakınlık Merkeziliği Ölçümleri

Ağda bulunan aktörlerin, şayet olmasalar birbirleri ile bağlantı kuramayacak diğer aktörler arasında bağlantı kurabilme katsayısını gösteren arasındalık merkeziliği (betweenness centrality) ile ağda kontrol potansiyeli yüksek olan aktörler tespit edilmiştir. Başka bir deyişle arasındalık merkeziliği ölçümü köprü görevi gören

aktörleri belirlemektedir. Bir düğümden geçen en kısa aralıkların toplamı ile saptanır. Matematiksel olarak ifade etmek gerekirse şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$C_B(x) = \frac{\sum (y \text{ ile } z \text{ arasında } x' \text{ den geçen en kısa patika sayısı})}{(y \text{ ile } z \text{ arasındaki en kısa patika sayısı})}$$

Formülde ifade edildiği haliyle, X aktörü için, olası tüm birim çiftleri için Y ile Z arasındaki en kısa mesafenin X'den geçme olasılığının toplamı X'in arasındalık merkeziliğini vermektedir. Yani birimin (kendi analizimiz için kişinin) diğer birim çiftleri arasındaki en kısa mesafede bulunma miktarı arasındalık merkeziliği ile ölçülmektedir.⁸

Tablo 3.4: Arasındalık merkeziliği ve yakınlık merkeziliği ölçümlerinin derece merkeziliği ölçümü ile karşılaştırmalı tablosu.

Sıra	No	Ad	Cinsiyet	Din	Unvan	Tür	Arasındalık Merkeziliği	Derece	Yakınlık Merkeziliği
1.	406	Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter	erkek	gayrimüslim	ünvansız	alacak-borç	1113.5	33	0.746269
2.	367	Giridi Tiryakizade Mehmed Ağa b. Mustafa	erkek	müslim	ağa	satış	522.5	15	0.555556
3.	138	Boğasıcı Anaştaş	erkek	gayrimüslim	ünvansız	ortaklık	132	12	0.62069
4.	262	Anaştaş v. Avram	erkek	gayrimüslim	ünvansız	alacak-borç	120	16	1
5.	266	Mehmed Ağa b. Hüseyin	erkek	müslim	ağa	gedik devri	97	3	0.446429
6.	40726	Mustafa Ağa b. Osman	erkek	müslim	ağa	alacak-borç	96	3	0.446429
7.	46	Yani v. Dimitri	erkek	gayrimüslim	ünvansız	gedik devri	77	3	0.529412
8.	146	Manok v. Şahin	erkek	gayrimüslim	ünvansız	alacak-borç	66	12	1
9.	81	Nikola v. Yani	erkek	gayrimüslim	ünvansız	alacak-borç	61	4	0.418605
10.	202	Manol v. Yorgi	erkek	gayrimüslim	ünvansız	gedik devri	49	2	0.438596
11.	232	Amasralı İsmail Kaptan b. Ali	erkek	müslim	kaptan	satış	36	9	1
12.	118	Sivasî Çukadar Mehmed Ağa b. Hasan	erkek	müslim	ağa	alacak-borç	28	8	1
13.	323	Kırımî Mehmed Said Ağa b. Musa	erkek	müslim	ağa	alacak-borç	28	8	1
14.	257	Hanife Hanım bt. Numan Efendi	kadın	müslim	hanım	kira	21	7	1
15.	252	Kosta v. Tanas	erkek	gayrimüslim	ünvansız	hisse devri	17	2	0.310345

⁸ Gürsaka, a.g.e., s. 94.

Bu durumda **Tablo 3.4**'de görüldüğü gibi, ağda en popüler iki aktör olan Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter ile Giridî Tiryâkizâde Mehmed Ağa b. Mustafa arasındalık merkeziliği ölçümünde ağdaki diğer aktörlere oranla çok daha fazla aktör arasında köprü görevi görmektedir. Arasındalık merkeziliği 1113,5 olan Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter, arasındalık merkeziliği 522,5 ile ağda ön plana çıkan bir diğer aktör Giridî Tiryâkizâde Mehmed Ağa b. Mustafa'ya göre iki kattan fazla kişi arasında en kısa patikayı oluşturan köprü konumunda yer almaktadır.

Arasındalık merkeziliği verileri, aktörlerin ağdaki popülerliğini gösteren derece merkeziliği ölçümü verileri ile karşılaştırıldığında ise bazı aktörlerin sıra değiştirmiş olduğu görülmektedir. Örneğin derece merkeziliğine göre üçüncü sırada bulunan Giridî Tiryâkizâde Mehmed Ağa b. Mustafa, arasındalık merkeziliği ölçümlerine göre ikinci sıraya yükselmiştir. Benzer biçimde sıralamada yer değiştiren başka aktörler de mevcuttur. Söz konusu aktörlerin popülerliğine nazaran farklı aktörler arasında köprü kurma işlevlerinin görece daha iyi olduğunu göstermektedir.

Oluşturduğumuz ağda Anastaş v. Avram'ın, Giridî Tiryâkizâde Mehmed Ağa b. Mustafa ile benzer miktarda aktörle ilişki kurabilmesine rağmen, daha az aktör arasında en kısa patikada bulunmasının sebebini aynı şekilde bu aktörün köprü konumda görece daha nadir bulunmasıyla açıklayabiliriz. Başka bir deyişle arasındalık merkeziliği daha fazla çıkan aktörlerin ilişkide bulunduğu kişilerin de birbirleri ile ilişki kurmakta olmaları söz konusudur.

Ağdaki mesafe kavramına dayanan yakınlık merkeziliği (closeness centrality) ise ağdaki aktörlerin diğer aktörlere olan yakınlığını göstermektedir. Aktörün ağdaki bağımsızlığı hakkında yorum yapmamızı sağlamaktadır. Yakınlık merkeziliği, bir aktörün bağlantıda olduğu (ilişki kurduğu) diğer tüm aktörler arasındaki en kısa mesafenin ölçülmesine dayanmaktadır. Matematiksel gösterimi şu şekildedir:

$$C_c(x) = 1/\sum d(x,y)$$

Bir aktörün ağ içerisinde ilişki kurduğu diğer aktörlere en kısa uzaklıklarının terslerinin toplamını ifade eden bu formül ile ağdaki bir aktörün diğer aktörlere ne kadar hızlı bağlanabileceği ölçülmektedir.⁹

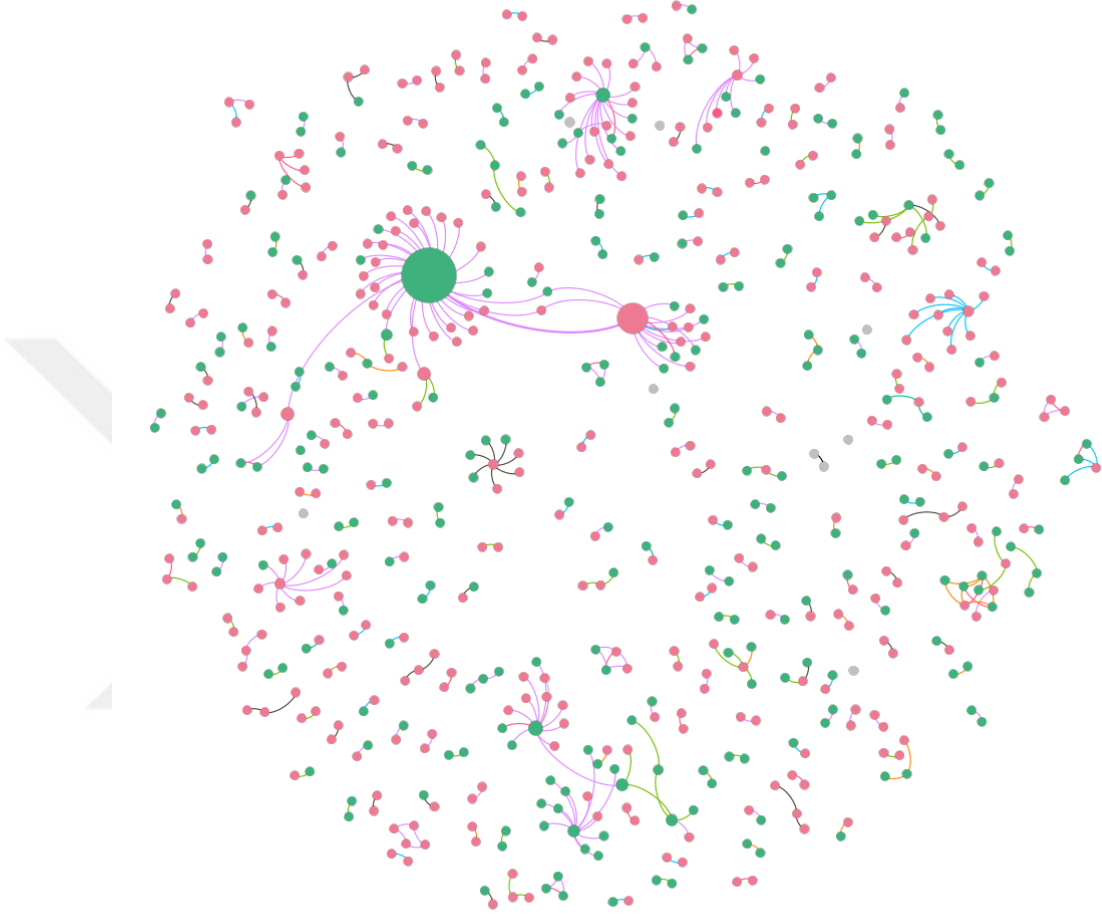
Yakınlık derecesi ile derece göstergeleri birbirlerinden bağımsızdır. Yani yüksek bir yakınlık için yüksek bir derece gerekli değildir. Tersine oluşturmuş olduğumuz ağda yakınlık derecesi ‘1’ çıkan aktörlerin, ilişki kurduğu aktörlerin başka aktörlerle bir ilişkide bulunmadığı görülmektedir. Örneğin yakınlık derecesi “1” olan Anastaş v. Avram’ın, yüksek bir dereceye sahip olmasına rağmen arasındalık merkeziliği ölçümünde popüler aktörlerin gerisinde kalması bu şekilde açıklanabilmektedir. Yani Anastaş v. Avram’ın ilişkide bulunduğu aktörlerin ağda başka bir ilişkisi bulunmamaktadır. Aynı ölçüde, yakınlık merkeziliği yaklaşık 0,74 olan Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter, yakınlık merkeziliği yaklaşık 0,55 olan Giridi Tiryâkizâde Mehmed Ağa b. Mustafa’ya göre daha fazla aktör ile birebir ilişkide bulunmuş olduğu görülmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, ağın genel görünümü (bkz. **Şekil 3.3**) itibariyle çok sayıda kişinin çok sayıda diğer kişiyle bir örümcek ağı ilişkisi içerisinde olmadığından ötürü yakınlık merkeziliği kullanılarak tutarlı bir yorum yapmak zordur.

3.2.3. Aktörlerin Özelliklerine Göre Ağ Görünümü

Sosyal ağ analizi sonucunda elde ettiğimiz ağda popüler olan aktörleri belirledikten sonra aktörlerin onlara atfettiğimiz özelliklerine göre renklendirilmesi sonucunda ağın genel grafiği aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

⁹ Gürsakal, a.g.e., s. 92-93.

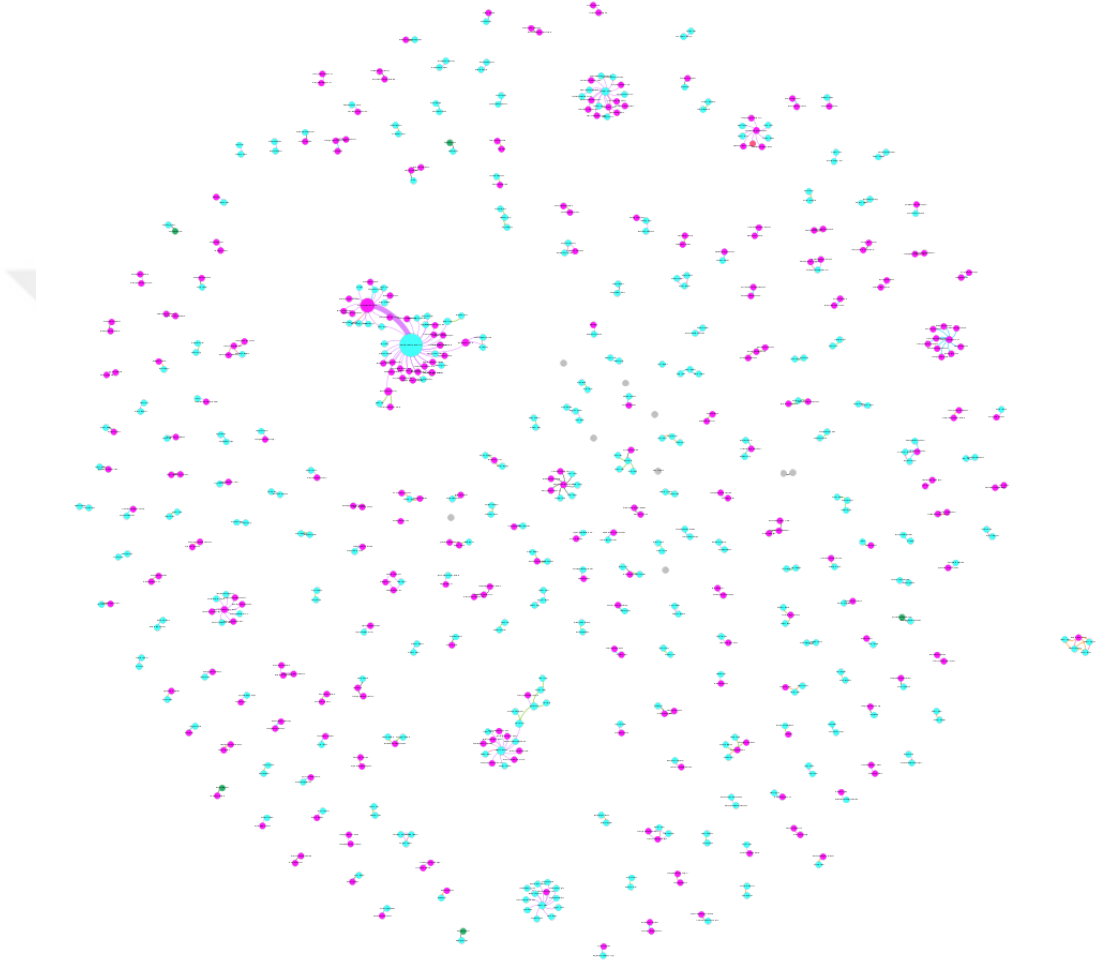
Şekil 3.3: 1826 Yılı İstanbul’unda İktisadi İlişkilerin Dini Mensubiyete Göre Sınıflandırılması

Alacak-borç ilişkisini ifade eden mor bağlantı rengi, ağda çok sayıda aktörün birbiri ile alacak-borç ilişkisinde bulunmuş olduğunu göstermektedir. **Şekil 3.3**’teki grafikte yeşil renk Müslüman aktörleri, kırmızı renk ise gayrimüslim aktörleri göstermektedir.

Program gerçekleştirilen Sosyal Ağ Analizinde birbirleriyle ilişkili aktörleri birbirine yakınlaştırırken ilişkili olmayanları birbirinden uzaklaştırmaktadır. Bu bağlamda, aktörlerin dini mensubiyetlerine göre renklendirmesini yaptığımız grafikte dini mensubiyete dayalı bir gruplaşma tespit edilmemiştir. Grafik Müslüman aktörler ile gayrimüslim aktörlerin ayırım gözetmeksizin ilişki içerisinde olduklarını göstermektedir.

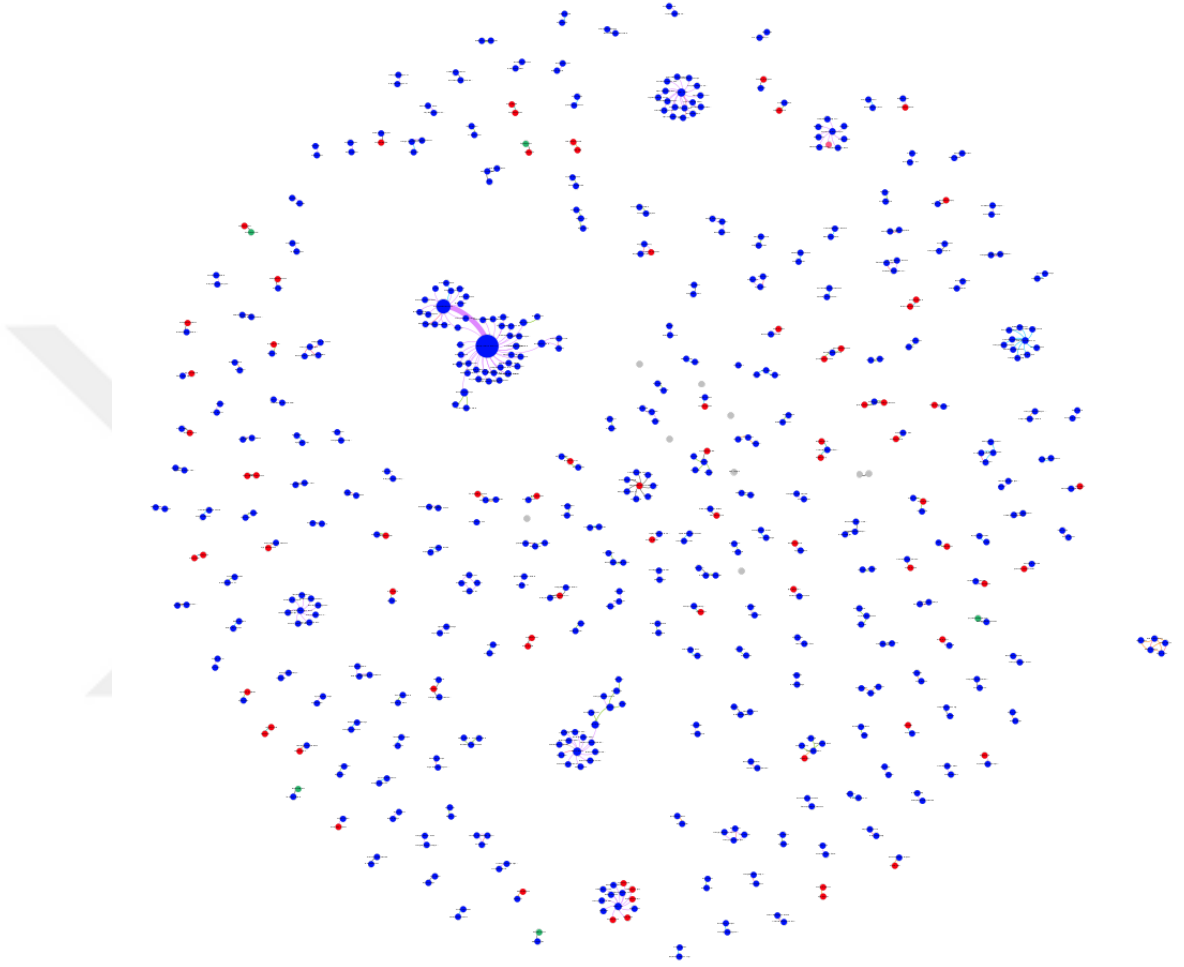
Şekil 3.4: 1826 Yılı İstanbul’unda İktisadi İlişkilerin Unvan Varlığına Göre Sınıflandırılması

Şekil 3.1’de belirtildiği üzere, açık mavi renkli aktörler unvansız iken, mor renkteki aktörler unvan sahibidir. Şekil 3.4’te yer alan grafik ağdaki aktörleri unvan varlığına göre göstermektedir. Elde ettiğimiz bu grafiğin homojen bir görünüm çizdiği söylenebilir. Bu durumda ağdaki aktörlerin iktisadi faaliyetlere unvan gözetmeksizin dahil olduğu görülmektedir.

Şekil 3.5’te ise cinsiyetlerine göre renklendirilen ağ görünümleri sunulmaktadır. Lacivert düğümler erkek aktörleri göstermektedir. Ağdaki aktörlerin yüzde 86,99’u erkek olduğu için, grafiğe bu renk tonu hakimdir.

Şekil 3.5: 1826 Yılı İstanbul’unda İktisadi İlişkilerin Cinsiyete Göre Sınıflandırılması

SONUÇ

Çalışmamızda bir yöntem olarak Sosyal Ağ Analizi'nin mahkeme kayıtlarındaki iktisadi ilişkilerin değerlendirilmesiyle belirli bir mekân ve zaman diliminde nasıl kullanılabileceği çabası ortaya konmuştur. İlk bölümde yöntem tanıtılarak, bu yöntemle ortaya konmuş Osmanlı tarihi ve iktisat tarihi açısından örnekler gösterilmiştir.

Mahkeme kayıtları ilişkisel kayıtlar sunduğundan ötürü sosyal ağ analizi yöntemi uygulamak için elverişli tarihi kayıtlardır. Keza, literatürde birçok örnek mevcuttur. Ancak bugüne kadarki uygulamalar, farklı dönemlere ait daha öncesinde hazırlanmış kalabalık verilerin uygun hale getirilerek sosyal ağ analizi yoluyla karşılaştırılması veyahut toplumsal ağlarda ön plana çıkmış -ayanlar ve sarraflar gibi- kimi aktörlerin etrafındaki kayıtların toparlanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden sınırlı bir tarihe ve mekâna ait, içinden nasıl bir ilişkiler yumağı çıkacağı net bir şekilde kestirilemeyen bir uygulamaya literatürde pek rastlanmamaktadır. Bu bağlamda çalışmamız, sosyal ağ analizi uygulanması için toparlanan verilerin nasıl bir yöntemle tasnif edilip analize uygun hale getirilebileceğini açıklayan özgün bir çalışma olarak prototip niteliği taşımaktadır.

Diğer taraftan, bu ve benzeri sayısal analiz yöntemlerinin, -iktisat ve iktisat tarihi başta olmak üzere, sosyal bilimlerde sık sık rastlandığı üzere- bağlamlarından koparılarak salt birer laboratuvar nesnesi haline getirilmesi riskini önlemek adına, incelenen zaman ve mekânın, ikinci bölümde gerçekleştirdiğimiz şekilde detaylı bir aktarımı yapılmıştır. Toplumsal ilişkileri merkezine alan bir analiz yönteminin kullanılması sebebiyle, tezde incelediğimiz konular toplum merkezli bakış açısıyla aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda, 19.yüzyılın ilk çeyreğinde, tarihin farklı çıkar grupları arasında daima bir mücadeleye dahil olan akışkanlığı nazarında, Osmanlı coğrafyasının ve İstanbul'unun, zorunlu bir şekilde piyasalaşmaya eklemlenme sürecinde bulunduğu gerek kurumlarının gerekse toplumsal ilişkilerinin bir dönüşümden geçtiği muhakkaktır. 1826 yılı, Osmanlı'nın daha sonra bir ulus-devlete dönüşecek olan ideoloji ve kurumlarının oluşması açısından, neredeyse 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ve 1858 Arazi Kanunnamesi gibi kilometre taşları kadar etkili

olan, hatırı sayılır bir dönüm noktasını simgelemektedir. Vaka-i Hayriye, yani hayırlı vaka şeklinde isimlendirilerek her otoriter rejimin yapacağı şekilde içerdiği şiddet ve vahşeti perdeleyen bir isimlendirmeye maruz kalmış olan Yeniçeri Ocağı'nın ilgası bu sene gerçekleşmiştir. II. Mahmud'un Osmanlı konsolidasyonunu sağlamakta, merkezileşmeyi tesis etmekte önemli bir dönüm noktası olan bu olay bizatihi tezimizin malzemesi olarak seçilmiş olan mahkeme kayıtlarının, tek bir yıla ait komple kayıtların transliterasyonun yapılarak ulaşılabilirliğinin artma sebebinin, yani çalışmamızın varoluş nedenini teşkil etmektedir. Ancak bu kayıtlardan yaptığımız sosyal ağ analizinde bu olayın izdüşümlerine rastlamayı beklemek iyimser bir beklenti olarak kalmış, gerçeğe yansıyamamıştır. Keza Osmanlı'nın ticari ve sosyal hayatıyla bir araya geçmiş olan yeniçeriliğin kaldırılmasının mahkeme kayıtlarına yansması -şayet bundan söz edebilirsek- daha sonraki yıllara kalmaktadır.

Bununla birlikte, yaptığımız analizin sonuçlarından, piyasalaşmaya yönelik çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Öncelikle, aktörler arasında kurulan ilişkilerin neredeyse yarısını, %46,38 oranıyla alacak-borç ilişkilerinin oluşturması dikkat çekmektedir. Bu durum kişilerin, alacak-borç ilişkilerini resmiyete kavuşturmak için kadı mahkemelerini yoğun biçimde kullandığını göstermektedir.

Alacak-borç ilişkisinden sonra ağ içerisinde en fazla ilişkiyi barından ikinci türün ise %16,46 ile gedik devri olması ilginçtir. Bu durum göstermektedir ki, başta Seven Ağır olmak üzere¹, çeşitli araştırmacıların esnaf loncaları ve gedik kurumunun dönüşümü hususunda öne sürmüş olduğu gibi, bir meslek koluna ait dükkân, alet-edevat gibi sabit sermaye organlarının kullanımı ve o meslek kolunu icra etme hakkını sağlayan gediklerin, incelediğimiz yıl olan 1826'da birer ödeme ve bireysel yatırım (tasarruf) aracına dönüştükleri tespit edilmiştir. Hisse devri şeklinde ilişki türüne giren ilişkilerin çoğunda hisseye konu olan mülkün yine gedik hakkı olması bu yargımızı doğrular niteliktedir.

İkinci olarak, ağda derece merkeziliği en yüksek çıkan Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter'in birçok kişiyle alacak-borç ilişkisi kurmuş olan bir tüccar olması, buna karşın alacaklıların adli bir ceza yerine kişinin borçlarını uzun vadeye yayılmış taksitlerle ödemesini kabul etmesi, 1826 yılı İstanbul'unda piyasa ilişkilerinin

¹ Ağır, "The rise and demise..."; Yıldırım, "Osmanlı Esnafında Uyum...".

güçlendiğinin ipucunu vermektedir. Günümüz piyasa ortamı düşünüldüğünde, iktisadi ağlarda en merkezi konumda olan kurumların borçlarının olabildiğince vadelenirilmesi veya kimi vergi aflarına konu olması söz konusudur. Bu kişi veya kurumların itibar zedeleyici adli cezalardansa, uzun vadelerle olsa da borçlarını ödüyor konumda kalmaları, birbirlerine ağ ilişkisi içerisinde bağlanmış bir piyasa ekonomisinde öncelikle tercih edilmektedir. Bu bağlamda Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter'in kurduğu borç ilişkilerinin bize vermiş olduğu bilgiler, günümüz piyasa ekonomisi ile benzerlik göstermektedir.

Alacak-borç ve gedik devri'nden sonra en sık rastlanan ilişki türleri sırasıyla %11,47 ile satış; %10,47 ile kira; %6,98 ile hisse devri ve %6,73 ile ortaklık olmuştur.

Çalışmamızda çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlardan en önemlisi incelenen yıla ait mahkeme kayıtlarından elde edilen veri tabanının, kesin yorumlar yapmamızı sağlayacak derinliği sunamaması olmuştur. Örneğin, uyguladığımız ölçümlerden arasındalık merkeziliği ölçümü sonucunda, derece merkeziliği ölçümüne göre tespit ettiğimiz popüler aktör listesinde ufak farklar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla aktörlerin ağdaki durumları hakkında salt derece merkeziliğinin dikkate alınmasının yeterli olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan, Granovetter'in "zayıf bağların gücü" veya sosyal sermayenin kaynağının Ronald Burt'ün öne sürdüğü gibi bağların gücü yerine yapısal boşlukların varlığıyla ilgili olduğuna yönelik düşüncesini sınayabileceğimiz kadar veri incelediğimiz yıla ait mahkeme kayıtlarından elde edilememiştir.² Yakınlık merkeziliği ölçümü sonucunda ise incelediğimiz ağın boyutunun sınırlı kalması sebebiyle tutarlı bir çıkarım elde etmek mümkün olmamıştır.

Öte yandan yaptığımız bu ölçümler sonucunda ağdaki derece merkeziliğine göre birinci sırada bir sabun tüccarı, üçüncü sırada ise sabun nazırı bulunması, incelediğimiz yıl sabun sanayii ile ilgili ilişkilerin mahkemelere yoğun biçimde taşındığı yönünde ipucu vermektedir.

² İlk bölümde Sosyal Ağ Analizi'ni açıklarken kısaca değinmiştik. Ayrıca bkz. Mark S. Granovetter, "The Strength of Weak Ties", **American Journal of Sociology**, Sayı 78/6, 1973, s. 1360-1380; Burt, a.g.e.

Diğer taraftan, sabun nazırı olarak bir devlet görevlisi olmasına rağmen kurmuş olduğu borç ilişkisinin mahkemelerce tasdik ediliyor oluşu dikkat çekicidir. Devlet temsilcisinin piyasadaki bir aktör gibi davranması ve nazır olmasına rağmen tüzel bir kişilik taşımak yerine mahkeme kayıtlarında şahsını temsilen geçmiş olduğu görülmektedir. Özel sektör ve kamu sektörü arasındaki ayırım henüz muğlaktır.

Son olarak, aktörlerin özelliklerine göre elde ettiğimiz ağ grafiklerinde dinsel mensubiyet, unvan varlığı ve cinsiyet özelliklerine göre her üç biçimde elde ettiğimiz grafiklerde aktörlerin onlara atfedilen özelliklerine göre bir grupta bulunmadığı, dolayısıyla aktörlerin dini mensubiyet, unvan varlığı veya cinsiyetlerinden bağımsız serbestçe iktisadi ilişkiler kurmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihsel olgulara hiçbir şey bilmiyormuş gibi bakmamız oldukça zordur. Ancak sosyal ağ analizi gibi yöntemler kullanarak bu yönde denemeler yapılabilir. Öte yandan idealleştirilmiş olmaları gerekmesizin birtakım söylemlerin kanıtlarını sağlamak için sosyal ağ analizi gibi bir yöntemin son derece uygun olabileceği hipotezler mevcuttur. Örneğin, çalışmanın literatür kısmında değindiğimiz, Ariel Salzman'ın taşradan padişaha kadar uzanan örgütsel yapının bir piramit biçiminden ziyade kum saati şeklinde olduğunu öne sürerek malikane sistemi ve ayanların ademi-i merkezileşmeye değil tam tersi merkezileşmeye yönelik katkısı olduğu yönündeki argümanının geçerli olup olmadığı sosyal ağ analizi uygulanarak test edilebilir. Böyle bir çalışma mukataalar başta olmak üzere çeşitli arşiv belgeleri arasında hummalı bir çalışmayı ve ayakları yere basan bir metodolojiyi gerektirecektir. Bu ve benzeri araştırmalar bundan sonraki çalışmalarda sosyal ağ analizi kullanımı için önerimiz olarak not edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Mahkeme Kayıtları

İstanbul Mahkeme Kayıtları	147 no.lu Şer'iyye Sicili
İstanbul Mahkeme Kayıtları	148 no.lu Şer'iyye Sicili
İstanbul Mahkeme Kayıtları	154 no.lu Şer'iyye Sicili

2. Kitaplar

Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali:	Modern Devletin Doğası: 16.Yüzyıldan 18.Yüzyıla Osmanlı Devleti , çev: Oktay Özel ve Canay Şahin, 2018, İstanbul: İmge Kitabevi
Aksan, Virginia H.:	Osmanlı Harpleri 1700-1870 , çev: Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
Akyıldız, Ali:	Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme , İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2018
Armağan, Mustafa (der.):	Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu , Timaş, İstanbul, 2011
Asimov, Isaac:	Foundation , New York, Bantam, 1991.
Aydın, M.Akif ve Çakır, Coşkun (der.):	Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi , İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015.
Aytekin, E. Atilla:	Üretim Düzenleme İsyan , Dipnot Yayınları, İstanbul, 2021
Barkey, Karen:	Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar , Versus Kitap, 2011.
Berkes, Niyazi:	Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002
Berkes, Niyazi:	Türkiye İktisat Tarihi , Yapı Kredi Yayınları, 4.baskı, İstanbul, 2020
Beydilli, Kemal:	Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı , Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2013.

- Biggs, N.; Lloyd, E. ve Wilson, R.: **Graph Theory, 1736-1936**, Oxford University Press, 1986.
- Borgatti, Stephen P.; Everett, Martin G.; Johnson, Jeffrey C.: **Analyzing Social Networks**, SAGE, Los Angeles, 2013.
- Bragg, John K.: **Ottoman Notables and Participatory Politics**
Tanzimat Reform in Tokat, 1839-1876, Routledge, New York 2014.
- Braudel, Fernand: **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, II.Cilt, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017.
- Burt, Ronald S.: **Structural Holes: The Social Structure of Competition**, Harvard University Press, 1992.
- Cezar, Yavuz: **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- Coşgel, Metin ve Ergene, Boğaç A.: **The Economics of Ottoman Justice : Settlement and Trial in the Sharia Courts**, Cambridge University Press, Cambridge, 2018
- Eldem, Vedat: **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970
- Freeman, Linton C.: **The Development of Social Network Analysis: A Study in the Sociology of Science**, Empirical Press, 2004.
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.
- Gould, Roger V.: **Insurgent Identities - Class, Community, and Protest in Paris from 1848 to the Commune**, University of Chicago Press, Chicago, 1995.

- Graf, Tobias P.: **The Sultan's Renegades Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610**, Oxford University Press, Oxford 2017.
- Güran, Tefvik: **19.Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, İř Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- Gürsakal, Necmi: **Sosyal Ağ Analizi**, Dora Yayıncılık, Bursa, 2009.
- Hobsbawm, Eric: **Devrim Çağı 1789-1848**, çev. Bahadır Sina Şeren, Dost Kitabevi, 3.baskı, Ankara, 2003.
- Issawi, Charles: **An Economic History of the Middle East and North Africa**, Columbia University Press, New York, 1982.
- İnalçık, Halil: **Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV**, Türkiye İř Bankası Kültür Yayınları, 11.basım, İstanbul, 2021.
- İslamoğlu, Huricihan: **Dünya Tarihi ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi V.Cilt**, Türk Tarih Kurumu, 8.baskı, Ankara, 2007.
- Karpat, Kemal: **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev: Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, 2006
- Kasaba, Reşat: **The Ottoman Empire and The World Economy; The Nineteenth Century**, Suny Press, Albany, 1988
- Kazgan, Haydar: **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şirketleşme: Osmanlı Sanayii Monografi ve Yorumlar**, İstanbul 1991.
- Kosorukoff, Alex: **Social Network Analysis: Theory and Applications**, Passmore, Ed. David L, 2011.
- Köksal, Yonca: **The Ottoman Empire in the Tanzimat Era: Provincial Perspectives from Ankara to Edirne**, Routledge, Abingdon-New York, 2019.

- Marx, Karl: **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili**, Birinci Cilt, Çev: Alaattin Bilgi, 9.Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2009.
- McGowan, Bruce: **Economic Life in Ottoman Europe**, Cambridge University Press, 1981.
- McGowan, Bruce: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Cilt 2, Editör: Halil İnalcık, Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Moreno, Jacob Levy: **Who Shall Survive? A New Approach to the Problem of Human Interrelations**, Nervous and Mental Disease Publishing Co., Washington D.C., 1934.
- Nagata, Yuzo: **Tarihte Âyânlar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- North, Douglas C.: **Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans**, çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010
- Ortaylı, İlber: **“İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı”**, Kronik, İstanbul, 2021.
- Owen, Roger: **The Middle East in the World Economy 1800-1914**, I.B. Tauris, Londra, 1981.
- Oyan, Oğuz: **Feodalizmden Kapitalizme Osmanlı'dan Türkiye'ye**, Yordam Kitap, İstanbul, 2016
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim, İstanbul, 2005.
- Pamuk, Şevket: **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

- Pamuk, Şevket: **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Pamuk, Şevket: **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5.baskı, İstanbul, 2015
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2018
- Quataert, Donald: **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020
- Richardson, John: **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**, Greenwood, Westport, 1986.
- Salzmann, Ariel: **Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Regime'i**, çev: Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Scott, John: **Social Network Analysis: A Handbook**, Sage Publications, Londra, 1987.
- Tak, Ekrem: **XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer'iyye Sicilleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019.
- Tezcan, Baki: **The Second Ottoman Empire : Political and Social Transformation in the Early Modern World**, Cambridge University Press, New York, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Alemdar Mustafa Paşa**, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1942
- Wasserman, Stanley ve Faust, Katherine: **Social Network Analysis: Methods and Applications (Structural Analysis in the Social Science)**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

- Yaşa, Fırat: **İmparatorluğun Öteki Yüzleri**, Der: Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020.
- Yaycıoğlu, Ali: **Partners of the Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions**, Stanford University Press, California, 2016,
- Yılmaz, Gülay: **The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul**, McGill University Libraries, Montreal, 2011.
- Zürcher, Eric Jan: **Modernleşen Türkiye Tarihi**, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 7.baskı.

3. Makaleler

- Acun, Ramazan: *“Sosyal Ağ Bakış Açısından Tarihçi Kimliğinin Oluşumu: Ahmet Yaşar Ocak Üzerine Bir Deneme”*, **Ötekilerin Peşinde / Prof. Dr.Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan**, Haz: Mehmet Öz & Fatih Yeşil, Timaş Yayınları, 2015, s.1-27
- Acun, Ramazan: *“Vakıf Araştırmalarının Sosyal Ağ Analizi Merkezdekiler ve Kenardakiler”*, **Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin Yedi yıldız'a Armağan**, Ed: Yunus Koç, Serhat Küçük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2015, s.67-76
- Ağcasulu, Hülya: *“Sosyal Bilimlerde İlişkileri İnceleyen Bir Yöntem: Sosyal Ağ Analizi”*, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 22, 2018, s.1915-1933
- Ağır, Seven: *“The rise and demise of gedik markets in Istanbul, 1750–1860”*, **Economic History Review**, Sayı 71/1, 2017, s.133-156
- Akkuş, Yakup: *“Modern dönem Osmanlı maliyesine analitik bir bakış”*, **Istanbul Journal of Economics**, Sayı 68, 2018, s.113-160

- Al-Qattan, Najwa: “*Osmanlı Mahkemesi’nin İçinden: Devlet ve Dinin Kesişiminde Bölgesel Hukuk*”, **Erken Modern Osmanlılar** içinde, Der: Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.269-283
- Al, Hüseyin ve Akar, Şevket Kamil: “Osmanlı Dönemi İstanbul’unda Finans”, **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 6, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015, s.260-261
- Alkan Günay, Nilüfer: “A Study of Social Network Analysis: The Ayan of Bursa in the Late 18th Century”, **Akademik Bakış**, Cilt 5 Sayı 10, Yaz 2012, s.39-49
- Alkan, Halime: “17. Yüzyıl İstanbul’unda Finansal ve Ticari İlişkilerin Sosyal Ağ Analizi (SNA) ile Değerlendirilmesi”, **İstanbul İktisat Dergisi**, 69/2, 2019, s.285-320
- Barkey, Karen ve Rossem, Ronan Van: “Networks of Contention: Villages and Regional Structure in the Seventeenth-Century Ottoman Empire”, **American Journal of Sociology**, Vol. 102, No. 5, 1997, s.1345-1382
- Barkey, Karen: “The Use of Court Records in the Reconstruction of Villages Networks: A Comparative Perspective”, **International Journal of Comparative Sociology**, 32/1-2, 1991, s.195-216
- Barton, Allen H.: Survey Research and Macro-Methodology., **American Behavioral Scientist**, Sayı 12(2), 1968, s.1-9.
- Bearman, Peter; Faris, Robert ve Moody, James: “Blocking the Future: New Solutions for Old Problems in Historical Social Science”, **Social Science History**, Vol. 23, No. 4, Special Issue: What Is Social Science History?, 1999.
- Cauchy, A.L.: “Recherche sur les polyèdres - premier mémoire”, **Journal de l'Ecole Polytechnique**, 9 (Cahier 16), 1813.

- Cippola, Carlo: “The Italian and Iberian Peninsulas”, **The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire**, editör: M. Postan, E. Rich, ve E. Miller, Cambridge University Press, Cambridge, 1963, s. 399-400.
- Clarke, Edward C.: "Osmanlı Sanayi Devrimi", Çev: Yavuz Cezar, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde, Ed: Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10.Basım, Ankara, 2021
- Çakır, Coşkun ve Akkuş, Yakup: “Osmanlı İstanbul’unda Ticaret”, **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 6, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015.
- Çelik, Fatma Eda: “Türkiye Modern Devleti’nin Osmanlı’daki Kökenleri – Toprak Yönetiminde ve Yönetmel Organlarda Dönüşüm”, **memleket Siyaset Yönetim (MSY)**, Cilt 17, Sayı 37, Haziran 2022.
- Dörtok Abacı, Zeynep: “Sosyal Ağ Analizi”, **Tarih İçin Metodoloji**, Editör: Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, 2016.
- Dörtok Abacı, Zeynep: ““Bilgi Çağında Tarihçi Olmak”: Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları”, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, 2(2), 2013.
- Eldem, Edhem: “A Quest for the Bourgeoisie of Istanbul – Identities, Roles and Conflicts”, Der: Ulrike Freitag ve Nora Lafi, **Urban Governance Under the Ottomans – Between Cosmopolitanism and Conflict**, Routledge, Londra, 2014, s.159-186
- Ergene, Boğaç: “*Osmanlı Hukuk Tarihine Niceliksel ve Ekonomik Yaklaşımlar*”, **İktisat Tarihinin Dönüşü**, Der: Ulaş Karakoç ve Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021

- Faroqhi, Suraiya: “Padişahın Toplumsal ve Siyasal Seçkinlerle Karşı Karşıya Gelen Sıradan Tebaası...”, **İmparatorluğun Öteki Yüzleri**, Der: Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020
- Gedikli, Fethi: “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, 2005
- Granovetter, Mark S.: “The Strength of Weak Ties”, **American Journal of Sociology**, Sayı 78/6, 1973.
- Güllüdağ, Nesrin ve Baş, Halit: “1452 Numaralı İzmit Şeriye Sicilinde Yer Alan Unvan ve Lakaplar Üzerine Bir İnceleme”, **Anasay**, Sayı 7, 2019.
- İnalcık, Halil: “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu”, **BELLETEN**, 124, Cilt: XXXI - Sayı: 124, 1967.
- Karaman, Kıvanç ve Pamuk, Şevket: “Osmanlı devleti ve Avrupa devletlerinde taşışlar ve nedenleri (1326-1844)”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 43 (Nisan), 2016
- Karasu, Hamit: “Osmanlı Ayanları Üzerine Yapılan Çalışmalar (Tanzimat’a kadar)”, **Turkish Studies**, Sayı 13/16, Yaz 2018
- Karpat, Kemal H.: “İstanbul Nüfusu: XVIII. Yüzyılın Sonundan XX. Yüzyılın Başına”, **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 3, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015.
- Kaya, Alp Yücel ve Peker, Ali Onur: “Yeni Kurumsal İktisat, İktisat Tarihini Nasıl Yazıyor? Eleştirel Bir Bakış”, **Praksis**, Sayı 54, 2020.
- Kazgan, Haydar: “2. Sultan Mahmut Devrinde Enflasyon ve Darphane Amiri Kazaz Artin”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 11, 1980.
- Koç, Yunus: “Giriş: Demografi”, **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 3, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015.
- L'Huillier, S.-A.-J.: Mémoire sur la polyèdrométrie, **Annales de Mathématiques**, 3, 1861.

- Padgett, John F. ve Ansell, Christopher K.: "Robust Action and the Rise of the Medici, 1400-1434", **The American Journal of Sociology**, Vol. 98, No. 6, 1993.
- Quartaert, Donald: "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2**, Editör: Halil İnalçık, Donald Quartaert, Eren Yayıncılık, 2.baskı, İstanbul, 2006.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet: "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde, Ed: Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10.Basım, Ankara, 2021
- Shaw, Stanford J.: "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", **International Journal of Middle East Studies**, Sayı 10, No. 2, 1979
- Stamatopolulos, Demetrios: "From Machiavelli to the Sultans: Power Networks in the Ottoman Imperial Context", **HISTOREIN**, Sayı 5, 2005.
- Sunar, Mehmet Mert: "XIX. Yüzyıl Başları İstanbul'unda Esnaf Yeniçeriler", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 18, 2011.
- Şahin, Canay: "The economic power of Anatolian Ayan in the late 18th century: the case of Caniklizâdes", **International Journal of Turkish Studies**, Sayı 11, 2005.
- Tamdoğan-Abel, Işık: "Büyükleri saymak, küçükleri sevmek 18. yüzyıl Adana'sında ayanların ilişki ağları ve iki farklı ilişki yürütme üslubu", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı 1, Bahar 2005.
- Terzibaşoğlu, Yücel ve Kaya, Alp Yücel: "19. Yüzyıl Balkanlarda Toprak Rejimi ve Emek İlişkileri", **İktisat Tarihinin Dönüşü: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Tartışmalar**, İletişim Yayınları, 2021

- Thilagam, P. Santhi: “Applications of social network analysis”, **Handbook of Social Network Technologies and Applications**, Editör: Barko Furht, Springer, New York, 2010.
- Uzun, Ahmet: “İstanbul’un İlaşesi”, **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 6, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015
- Wetherell, Charles: “Historical Social Network Analysis”, **International Review of Social History**, Sayı 43, 1998.
- Yaşa, Fırat: "Han'ın Mutfağından Bahçesaray'daki Kölelere: Toplumsal İlişkilerin Odağında Kilercibaşı Mehmed Ağa", **Bilig**, Sayı 81, 2017.
- Yaycıoğlu, Ali: “Perdenin Arkasındakiler Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme”, **Journal of Turkish Studies**, Sayı 51, Aralık 2019.
- Yaycıoğlu, Ali: “Sened-i İttifak (1808): Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Ortaklık ve Entegrasyon Denemesi”, **Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi**, Editör: Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010.
- Yıldırım, Kadir: “Osmanlı İstanbul’unda Sanayi”, **Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Der: M Akif Aydın ve Coşkun Çakır, Cilt 6, İBB Kültür A.Ş. ve İSAM, İstanbul, 2015.
- Yıldırım, Onur: “Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 83, Kış 1999/2000
- Yıldırım, Onur: “Piyasalar ve Kurumlar: Esnaf Loncaları”, **İktisat Tarihinin Dönüşü** içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- Ze’evi, Dror: “The Use of Ottoman Shari’a Records...”, **Islamic Law and Society**, 5,1, Brill, Leiden, 1998

Zhang, Mingxin: “Social Network Analysis: History, Concepts, and Research”, **Handbook of Social Network Technologies and Applications**, editör: B. Furht, 2010.

4. Tezler

Beyzatlar, Mehmet Aldonat: "Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlarına Yeni Bir Yaklaşım: Sosyal Ağ Analizi", Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2015.

Çiloğlu, Nur Mine: ““Sosyal Ağ Analizi ve Hürrem Sultan Kaynakçası Üzerine Bir Değerlendirme”, Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2018.

Güripek, Mustafa Can: “Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi Düşüncenin Modernleşmesi ve Hayriyye Tüccarları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.

Kafadar, Cemal: “Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict”, Institute of Islamic Studies, McGill University, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1981.

Karaarslan, Abdullah: “Diverging Career Paths and Social Networks: A Cohort of the Students with Literary Talent in the Sahn Madrasas in the Sixteenth Century”, İstanbul Şehir Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.

Kaya, Süleyman: “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi”, Marmara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003, s.45-46, 55-73.

Öner, Onur: “Geç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e İstanbullu Müzisyenlerin Sosyal Profil Analizi: Sosyal Ağlar ve Bir ‘Meslek’ Olarak Müzik”, İstanbul Şehir Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2019.

- Serdaroğlu, Üzeyir
Serdar: “The Evolution of Commercial Institutions and Business Networks in the Ottoman Empire: British Merchant Families and Individual Merchants in the Levant Trade in the 18th Century”, University of Birmingham, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Birmingham, 2018.
- Torlak Emir, Canan: “An Analysis of Sarraf Credit Networks in Istanbul (1844-1863)”, İstanbul Şehir Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015
- Ünlü, Ertan: “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Merkez-Taşra Bağlamında Sarrafların İlişki Ağları: Bir Sosyal Ağ Analizi Yöntemi Denemesi”, Ankara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2020.
- Yeşil, Fatih: “Nizam-ı Cedid’den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826”, Hacettepe Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009.
- Zajmi, Ekrem: “*The Ottoman Period in Albanian Historiography (1915-2015)*”, Hacettepe Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2018.

5. Ansiklopedi ve Sözlükler

- Ortaylı, İlber: “Kadı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2001, C: 24, s. 73.
"Sidjill/In Ottoman Administrative Usage", editör: P.J. Bearman vd., **The Encyclopaedia of Islam IX**. ss. 539-545. Leiden, 1997.
- Faroqhi, Suraiya:

6. İnternet Siteleri

İSAM KADI SİCİLLERİ <http://www.kadisicilleri.org>

International Network for
Social Network Analysis
(INSNA)

<https://www.insna.org/>

ottolegal projesi

<https://tr.ottolegal.net> (Erişim tarihi: 20.08.2021)

7. Projeler

Abacı Nurcan:

““Batmayacak Kadar Bağlantılı Ya da Güçlü Olmak”: Kadı Sicillerine Göre Osmanlı Toplumunda Sosyal Ağlar ve Aktörler (1695-1700)”, Tubitak Projesi, Proje No: 112K270, Bursa, 2015.

Atçıl, Abdurrahman:

“Yüksek Osmanlı Ulemasının Mesleki ve Entelektüel İlişki Ağları ve Gruplaşmaları (1470-1650)”,

<https://app.trdizin.gov.tr/proje/TWpFMU1qWTI/yuksek-osmanli-ulemasinin-mesleki-ve-entelektuel-iliski-aglari-ve-gruplasmalari-1470-1650-> (Erişim tarihi: 20.08.2021)

EKLER

EK-1: Sosyal Ağ Analizinde aktörleri temsil eden veri tabanı.

No	Etiket	Sicil	Cinsiyet	Din	Unvan 1/0	Unvan 2	2.Ünvan Lakap	Tür	Alt Tür
1	Tavit v. Rafael	3	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	Kazzaz Gedigi
2	Isak v. Matatya	3	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	Kazzaz Gedigi
3	Avram v. Yuvan	4	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	Kazzaz Gedigi
4	Mison v. Avram	4	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	Kazzaz Gedigi
5	Avanes v. Agop	6	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	Kazzaz Gedigi
6	Aleko v. Panayot	6	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	Kazzaz Gedigi
7	Hasan Ağa b. Mustafa	7	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	Oda Gedigi
8	Hüseyin Beşe b. Hasan	7	erkek	müslim	unvan var	beşe		gedik devri	Oda Gedigi
9	Nâziki Hatun vakfı	8	vakıf	müslim		vakıf		kira	Oda Kirası
10	Nâziki Hatun vakfı	8	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	Kakmacı	kira	Oda Kirası
11	es-Seyyid Mustafa Ağa b. Ali	10	erkek	müslim	unvan var	ağa	Seyyid	alacak-borç	
12	es-Seyyid Mehmet Ağa b. Ali	10	erkek	müslim	unvan var	ağa	Seyyid	alacak-borç	
13	Mustafa Ağa b. Süleyman	11	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	Cariye
14	Cömertoğlu Mustafa Ağa b. Ali	11	erkek	müslim	unvan var	ağa	Cömertoğlu	satış	Cariye
15	Zencani Zeynelabidin	13	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	Zencani	satış	Çubuk
16	Uzun Mehmed Ağa b. Salih	13	erkek	müslim	unvan var	ağa	Uzun	satış	Çubuk
17	Kaplan v. Yorgi	14	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
18	Kostandi v. Vasil	14	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
19	el-Hâc Hüseyin Ağa b. Hasan	15	erkek	müslim	unvan var	ağa	Hacı	alacak-borç	
20	es-Seyyid Hüseyin Çavuş b. Mehmed Emin	15	erkek	müslim	unvan var	çavuş	Seyyid	alacak-borç	
21	el-Hâc Halil Ağa b. el-Hâc Ahmed	16	erkek	müslim	unvan var	ağa	Hacı	ortaklık	
22	es-Seyyid Mehmed Eşref Usta	16	erkek	müslim	unvan var	seyyid	Usta	ortaklık	
23	Azime Hatun	18	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	
24	es-Seyyid Mehmed b. el-	18	erkek	müslim	unvan	seyyid		kira	

	Hâc Ahmed				var				
25	Ahmed b. Hasan	18	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		kira	
26	Alâiyeli es-Seyyid Yusuf	19	erkek	müslim	unvan var	seyyid	Alâiyeli	ortaklık	
27	es-Seyyid Ahmed Ağa	19	erkek	müslim	unvan var	ağa	Seyyid	ortaklık	
28	Zennecizâde es-Seyyid Ali Ağa	20	erkek	müslim	unvan var	ağa	Seyyid	alacak-borç	
29	Fatma Hanım	20	kadın	müslim	unvan var	hanım		alacak-borç	
30	Mehmed Edhem b. Abdullah	23	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
31	Aleniko bt. Dimitri	23	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
32	es-Seyyid Mehmed Emin Ağa	24	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	kira	
33	İbrahim Usta	24	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	usta	kira	
34	Leblebicioğlu Hüseyin Beşe b. Abdüllatif	27	erkek	müslim	unvan var	beşe	leblebicioğlu	alacak-borç	
35	Yanto v. Avram	27	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
36	Kuyumcu Altıparmak Kosti	28	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	kuyumcu	satış	dükkan hakkı
37	Acî Nişan	28	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	dükkan hakkı
38	Harîrizâde el-Hâc Mehmed Ağa b. el- Hâc Taha	29	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	satış	fes
39	Ebu İshak Mehmed Ağa b. Mehmed	29	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	fes
40	Lidorya bt. Yoseb	30	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		istiğlal	
41	Emine Hatun	30	kadın	müslim	unvan var	hatun		istiğlal	
42	Agop & Mıgırdıç v. Bogos	31	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
43	Ebübekir Efendi	31	erkek	müslim	unvan var	efendi		alacak-borç	
44	el-Hâc Mehmed Kaptan b. Hasan	37	erkek	müslim	unvan var	hacı	kaptan	satış	cariye
45	Süleyman b. Mehmed	37	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		satış	cariye
46	Yani v. Dimitri	42	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	
47	Halil Usta b. Süleyman	42	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	usta	gedik devri	
48	İbrahim b. Mustafa	43	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		satış	beygir
49	Mehmed Said b. Osman	43	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		satış	beygir
50	el-Hâc Hasan Ağa b. el-Hâc Osman	44	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	hisse devri	dükkan hissesi

51	Yani v. Tanaş	44	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	dükkan hissesi
52	es-Seyyid Mehmed İzzet Efendi b. Mehmed	46	erkek	müslim	unvan var	efendi	seyyid	kira	
53	Sahak v. Abraham	46	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	
54	es-Seyyid Abdullah	47	erkek	müslim	unvan var	seyyid		satış	ev
55	Kuruyemişçi Ahmed Ağa	47	erkek	müslim	unvan var	ağa	kuruyemişçi	satış	ev
56	Hafız Tahir Efendi b. Selim	55	erkek	müslim	unvan var	efendi	Hafız	satış	kahve
57	Nemçeli Anaçbo Berirvic	55	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	namçeli	satış	kahve
58	Takuhi bt. Artin	57	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	ev
59	Anna bt. Kirkor	57	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	ev
60	es-Seyyid Ahmed b. es-Seyyid Ahmed	60	erkek	müslim	unvan var	seyyid		alacak-borç	
61	Ebûbekir Ağa b. Mehmed	60	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
62	Vasil v. Mihal	62	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
63	Karalim v. Apostol	62	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
64	Yorgi v. Avram	65	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
65	Yorgi v. Vasil	65	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
66	Terzi Sefer v. Hancı Kasbar	68	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	terzi	hisse devri	ev hissesi
67	Anna bt. Asvador	68	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	ev hissesi
68	es-Seyyid Halil Ağa b. es-Seyyid İbrahim	69	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	hizmet karşılığı
69	Danyel v. Kirkor	69	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	hizmet karşılığı
70	Amasyevî İmamoğlu Hasan Ağa b. Hüseyin	70	erkek	müslim	unvan var	ağa	imamoğlu	istiğlal	
71	Vartan bt. Kirah	70	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		istiğlal	
72	Mehmed Ağa b. İbrahim	72	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	cariye
73	el-Hâc Süleyman Ağa b. Mahmud	72	erkek	müslim	unvan var	ağa	Hacı	satış	cariye
74	Türlücü Süleyman Ağa b. Rüstem	80	erkek	müslim	unvan var	ağa	türlücü	alacak-borç	
75	Ali Ağa b. Ebî Bekir	80	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
76	Cömerdoğlu Halil b. Mustafa	81	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	cömerdoğlu	satış	tütün
77	Tütüncü Arakil v. Sergiz	81	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	tütüncü	satış	tütün

78	Mariko bt. Françesko	82	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
79	İngiliz Magri Mikelli	82	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
80	es-Seyyid Mustafa Bey b. Cafer	86	erkek	müslim	unvan var	bey	seyyid	alacak-borç	
81	Nikola v. Yani	86	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
82	Hoylu Mehmed b. el-Hâc Abdullah	91	erkek	müslim	unvan var	hacı	hoylu	satış	gül yağı
83	Tütüncü Bogos v. Avanes	91	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	tütüncü	satış	gül yağı
84	Hatice bt. Abdullah	92	kadın	müslim	unvan var	hatun		alacak-borç	
85	Yağlıkçı Dellali Mehmed b. Ömer	92	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
86	Mestçi es-Seyyid Osman Ağa	94	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	satış	
87	es-Seyyid Halil b. Mehmed	94	erkek	müslim	unvan var	seyyid		satış	
90	Abdülhalim Efendi b. Mustafa	97	erkek	müslim	unvan var	efendi		satış	
91	Kuyumcu Simon v. Apik	97	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	kuyumcu	satış	
92	İsak v. Yako	98	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	
93	Ali Usta b. Mehmed Salih	98	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	usta	satış	
94	Manok v. Karabet	100	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
95	Osman b. Abdullah	100	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
96	es-Seyyid Mustafa b. Yusuf	105	erkek	müslim	unvan var	seyyid		alacak-borç	
97	Yuna v. Kostandi	105	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
98	Mustafa Çavuş b. Mehmed	106	erkek	müslim	unvan var	çavuş		alacak-borç	
99	Hristo v. Niko	106	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
100	el-Hâc Mehmed Ağa b. Hüseyin	107	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	hisse devri	uncu değirmeni
101	Mehmed Atâüllâh Efendi	107	erkek	müslim	unvan var	efendi		hisse devri	uncu değirmeni
102	Eğimli Bogos v. Agop	108	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	dükkan
103	Agop v. Minas	108	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	dükkan
104	Fesçi Süleyman Ağa b. el-Hâc Kasım	111	erkek	müslim	unvan var	ağa	fesçi	alacak-borç	
105	Bafırlı Mehmed b. İbrahim	111	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	bafırlı	alacak-borç	
106	Toros v. Serovpe	113	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	

107	Pandeli v. Aleksi'	113	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
108	el-Hâc Mehmed Ağa b. Mehmed	115	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	hisse devri	dükkan hissesi
109	Fatma bt. İbrahim	115	kadın	müslim	unvan var	hatun		hisse devri	dükkan hissesi
110	Timur Bey	116	erkek	müslim	unvan var	bey		alacak-borç	
111	el-Hâc Mustafa Mestan Ağa b. Mehmed Halil	116	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
112	Mustafa Sıdkî Efendi b. el-Hâc Mehmed	118	erkek	müslim	unvan var	efendi		kira	
113	Yusuf b. Talib	118	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		kira	
114	Hasan Efendi	121	erkek	müslim	unvan var	efendi		satış	cariye
116	Panayot v. Yanaki	122	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
117	Nefise Hanım bt. İsmail	122	kadın	müslim	unvan var	hanım		alacak-borç	
118	Sivasî Çukadar Mehmed Ağa b. Hasan	123	erkek	müslim	unvan var	ağa	çukadar	alacak-borç	
119	Abdülhamid Ağa b. el-Hâc Ahmed	123	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
120	Vasil v. Yuvan	124	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
122	Kirkor v. Artin	125	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
123	Kahveci Selim Ağa b. İbrahim	125	erkek	müslim	unvan var	ağa	kahveci	alacak-borç	
124	Kamerî Hatun Vakfı	126	vakıf	müslim		vakıf		kira	
125	Serpohi bt. Avanes	126	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	
126	Ebübekir Ağa b. Mustafa	127	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
127	es-Seyyid Osman Ağa b. Osman	127	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
128	Mustafa Ağa vakfı	130	vakıf	müslim		vakıf		kira	
129	İsmail Ağa b. Mehmed	130	erkek	müslim	unvan var	ağa		kira	
130	el-Hâc Mustafa Ağa b. Osman	131	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
131	Abdi Ağa b. Mustafa	131	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
132	Kürkçü Vasil v. İstavri	133	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	
133	Kaspar v. Melkon	133	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	
134	Tütüncü Ahmed Ağa b. Mustafa	134	erkek	müslim	unvan var	ağa	tütüncü	kira	
135	es-Seyyid Süleyman	134	erkek	müslim	unvan var	seyyid		kira	
136	es-Seyyid Osman b. es-Seyyid Mehmed	135	erkek	müslim	unvan var	seyyid		kira	

137	Hüseyin Ağa b. Osman	135	erkek	müslim	unvan var	ağa		kira	
138	Boğasıcı Anaştaş	137	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
139	İstefan v. Mihaıl	137	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
140	Yorgi v. Kostandi	138	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
141	Ahmed Bey b. Hasan	138	erkek	müslim	unvan var	bey		alacak-borç	
142	es-Seyyid Mehmed Ârif Ağa b. es-Seyyid Mehmed	139	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	ortaklık	
143	Ahmed Ağa b. Salih	139	erkek	müslim	unvan var	ağa		ortaklık	
144	İbrahim Ağa b. Hüseyin	140	erkek	müslim	unvan var	ağa		ortaklık	
145	Seyyid Mehmed Şakir Ağa b. es-Seyyid el-Hâc Ahmed	140	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	ortaklık	
146	Manok v. Şahin	141	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
147	Ali b. İbrahim	141	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
148	Sarrafi Eğinli Bedros v. Melkon	2	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	sarrafi	alacak-borç	
149	Çukadar Halil Ağa	2	erkek	müslim	unvan var	ağa	çukadar	alacak-borç	
150	Naile Hatun bt. Ahmed	4	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	
151	Asiye bt. Yusuf	4	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	
152	Uncu Vartan v. Samuyel	6	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	uncu	alacak-borç	
153	Hüseyin Usta	6	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	usta	alacak-borç	
154	Ayşe Hatun bt. İbrahim	7	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	dükkan
155	İsak v. Mosi	7	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	dükkan
156	Mehmed Arif Bey	11	erkek	müslim	unvan var	bey		alacak-borç	
157	Nakkaş Mehmed Sadık b. Mustafa	11	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	nakkaş	alacak-borç	
158	Ahmed Usta b. Mehmed	12	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	usta	alacak-borç	
159	Vartan v. Kikor	12	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
160	Ebubekir b. Ali	13	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
161	Mehmed Sadık Ağa	13	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
162	Nefise bt. Yusuf	15	kadın	müslim	unvan var	hatun		alacak-borç	
163	Artin v. Sahak	15	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	

164	Fâtıma Hanım bt. Ali	16	kadın	müslim	unvan var	hanım		gedik devri	sebzeci gediği
165	Nikola v. Anaştas	16	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	sebzeci gediği
166	Nefise bt. Mustafa	17	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	
167	Kirkor v. İstefan	17	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	
168	İstefan v. Hristo	27	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	yoğurtçu gediği
169	Ömer b. Süleyman	27	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	yoğurtçu gediği
170	Halil Ağa b. Süleyman	31	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
171	Karabet v. Artin	38	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
172	Kigork v. Markar	38	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
173	Hadros v. Oseb	38	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
174	Ahmed Yazıcı b. Ebibekir	43	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	gemi
175	Trabzonî es-Seyyid Mustafa Reis b. es-Seyyid Ali	43	erkek	müslim	unvan var	reis		ortaklık	gemi
176	es-Seyyid Mehmed Şakir Ağa b. el-Hâc Hasan	45	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
177	Tanaş v. Kostandi	45	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
178	Kirkor v. Babek	47	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
179	Nikogos v. Abraham	47	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
180	İbrahim Edhem Efendi b. Mehmed	48	erkek	müslim	unvan var	efendi		kira	
181	Esma Hatun b. Yusuf	48	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	
182	Yanaki v. Kosti	51	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
183	Ahmed Ağa	51	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
184	Yoğurtçubaşı Mehmed Ağa	54	erkek	müslim	unvan var	ağa	yoğurtçubaşı	alacak-borç	
185	Yorgi ve Kostandi v. Dimitri	54	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
186	Abraham v. Serkiz	55	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	
187	Haçador v. Asvador	55	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	
188	Astarcı Nigdeli Toma	59	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	astarcı	kira	
189	Abraham v. Agop	59	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	
190	Şekerci Hüseyin Usta b. Mehmed	60	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	usta	alacak-borç	

191	Abdullah Ağa b. Ali	60	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
192	Fâtıma bt. Mustafa	62	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	dükkan hissesi
193	Kara Mustafa b. Süleyman	62	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	kara	kira	dükkan hissesi
194	Ahmed Ağa b. Mustafa	63	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	tütüncü geddiği
195	Mehmed Said Ağa b. Ali	63	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	
196	Ömer Efendi b. Mehmed	72	erkek	müslim	unvan var	efendi		gedik devri	tütüncü mahzeni geddiği
197	İsmail Efendi b. Mustafa	72	erkek	müslim	unvan var	efendi		gedik devri	tütüncü mahzeni geddiği
198	Şerife Fâtıma Şefika bt. es-Seyyid Mehmed	79	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	
199	es-Seyyid Mehmed Emin Efendi b. es-Seyyid Ahmed	79	erkek	müslim	unvan var	efendi	seyyid	kira	
200	Sima bt. Novic	83	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	bostan
201	Âişe Hatun Vakfı	83	vakıf	müslim		vakıf		kira	bostan
202	Manol v. Yorgi	87	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tütüncü geddiği
203	Mustafa b. İsmail	87	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tütüncü geddiği
204	Trabzonî Mehmed Ağa b. Mustafa	93	erkek	müslim	unvan var	ağa	trabzonî	ortaklık	gemi
205	Trabzonî Mehmed Yazıcı b. Mustafa	93	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	trabzonî	ortaklık	gemi
206	Süleyman Efendi	97	erkek	müslim	unvan var	efendi		gedik devri	Havaî kahve geddiği
207	Molla Mustafa b. Hasan	97	erkek	müslim	unvan var	molla		gedik devri	havaî kahve geddiği
208	Abdullah Ağa b. Muhyiddin	108	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	Havaî kahve geddiği
209	Osman Ağa b. Abdülhamid	108	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	Havaî kahve geddiği
210	Yakut bt. Mankasar	114	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz geddiği
211	Avanes v. Mankasar	114	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz geddiği
212	Şerife Fâtıma	119	kadın	müslim	unvan yok	ünvansız		satış	oda
213	Hamparsom v. Kabril	119	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	oda
214	İbrahim Usta b. Mustafa	120	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	usta	gedik devri	berber geddiği
215	Mehmed Şakir Usta	120	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	usta	gedik devri	berber geddiği
216	Yanko v. Manol	125	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	fırın hissesi
217	Mehmed Arif Efendi	125	erkek	müslim	unvan	efendi		hisse	fırın hissesi

					var			devri	
218	es-Seyyid Veliüddin Ağa b. es-Seyyid Ahmed	131	erkek	müslim	unvan var	ağa		ortaklık	
219	Mahmud Onbaşı b. Mahmud	131	erkek	müslim	unvan var	onbaşı		ortaklık	
220	Avram v. Mosi	138	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tütüncü gediği
221	Ellez v. Ellez	138	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tütüncü gediği
222	Mehmed Ağa b. Ali	141	erkek	müslim	unvan var	ağa		kira	bahçe
223	Tanaş v. Yani	141	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	bahçe
224	Agop v. Ohannes	142	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kahvehane gediği
225	Agop v. Kerope	142	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kahvehane gediği
226	Todori v. Pandeli	145	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	uncu değirmeni gediği
228	Nalband Mehmed Ağa b. Mahmud	146	erkek	müslim	unvan var	ağa	nalband	hisse devri	ev hissesi
229	Ayşe Hatun b. Ahmed	146	kadın	müslim	unvan var	hatun		hisse devri	ev hissesi
230	Musa Hilmi Efendi b. Ahmed	147	erkek	müslim	unvan var	efendi		alacak-borç	
231	Mustafa Reşid Efendi b. Mehmed	147	erkek	müslim	unvan var	efendi		alacak-borç	
232	Amasralı İsmail Kaptan b. Ali	148	erkek	müslim	unvan var	kaptan		satış	gemi
233	el-Hâc Hüseyin Ağa b. Hasan	148	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	satış	gemi
234	Ali Ağa b. Mustafa	149	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	hizmet
235	Maydoslu Aci Kostandi v. Yorgi	149	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	hizmet
236	Zümrüd bt. Ohannes	152	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	ev hissesi
237	Sara bt. Vartan	152	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	ev hissesi
238	Fâtma Letâfet Kadın bt. Abdullah	153	kadın	müslim	unvan var	kadın		satış	bostan
239	Rukiye bt. Süleyman	153	kadın	müslim	unvan var	hatun		satış	bostan
240	Artin v. Markos	154	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	hizmet
241	Bedros v. Kigork	154	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	hizmet
242	Agop v. Artin	154	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	hizmet
243	Margarite bt. Zakar	155	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tuhafçı ve fincancı gediği
244	Artin v. Mardiros	155	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tuhafçı ve fincancı

									gediği
245	Serpohi bt. Kirko	158	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tuhafçı ve fincancı gediği
246	Kirkor v. Avadis	158	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tuhafçı ve fincancı gediği
247	İstefan v. Kirkor	158	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tuhafçı ve fincancı gediği
248	Bogos v. Ohan	159	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	financı gediği
249	Kristosor v. Kirkor	159	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	financı gediği
250	el-Hâc Mehmed Ağa b. İbrahim	160	erkek	müslim	unvan var	ağa		hisse devri	uncu değirmeni
251	Katerina bt. Vidal	160	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	uncu değirmeni
252	Kosta v. Tanas	164	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	kasap gediği
254	Hristo v. Yorgi	164	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	kasap gediği
255	Şerife Fâtıma Hatun bt. Hasan	169	kadın	müslim	unvan var	hatun		alacak-borç	
256	Hâfız Ahmed b. Mustafa	169	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	hafız	alacak-borç	
257	Hanife Hanım bt. Numan Efendi	170	kadın	müslim	unvan var	hanım		kira	dükkan
258	Mustafa Efendi b. Lütfullah	170	erkek	müslim	unvan var	efendi		kira	dükkan
259	Kirkor v. Agop	171	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	oda
260	Mehmed İzzet Ağa b. Ali	171	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	oda
261	Anaştas v. Todori	172	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
262	Anaştas v. Avram	172	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
263	Hâfız Mehmed Efendi b. el-Hâc Süleyman	173	erkek	müslim	unvan var	efendi	hafız	alacak-borç	
265	Eftim v. Yani	174	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
266	Mehmed Ağa b. Hüseyin	174	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	kasap gediği
267	Salih b. Ahmed	176	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		satış	hizmet
268	Ali Bey b. Mehmed	176	erkek	müslim	unvan var	bey		satış	hizmet
269	Hüseyin Ağa b. Osman	179	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
270	İstefan v. İstefan	179	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
271	Asiye Hatun	182	kadın	müslim	unvan var	hatun		hisse devri	vakıf ev
272	Fâtıma Hatun bt. Ahmed	182	kadın	müslim	unvan	hatun		hisse	vakıf ev

					var			devri	
273	Muhsinzâde es-Seyyid Mehmed Bey b. es-Seyyid Mehmed Said Bey	183	erkek	müslim	unvan var	seyyid		kira	dükkan
274	el-Hâc Mehmed b. el-Hâc Ali	183	erkek	müslim	unvan var	hacı		kira	dükkan
275	Asvador v. Arakil	186	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
276	Agik v. Arsen	186	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
277	İsmail Ağa b. İsmail	188	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
278	Ali Ağa b. Süleyman	188	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
279	Hasan b. Mehmed	189	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
280	Mustafa Efendi b. Mehmed Emin	189	erkek	müslim	unvan var	efendi		gedik devri	kasap gediği
281	Abdullah b. Mehmed	190	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
282	Şeyh Mehmed Geylanî Vakfı	193	vakıf	müslim		vakıf		kira	
283	Marangoz İbrahim b. Abdullah	193	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	marangoz	kira	
284	es-Seyyid el-Hâc Mustafa Şerif Ağa b. İsmail	195	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	kira	oda hissesi
285	Mustafa Sâlim Ağa	195	erkek	müslim	unvan var	ağa		kira	oda hissesi
286	Halil b. Mustafa	197	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
288	Emine bt. Abdullah	203	kadın	müslim	unvan var	hatun		alacak-borç	
289	İbrahim Edhem Ağa	203	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
290	Hrubsima bt. İstefan	204	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tuhafçı ve fincancı gediği
291	Hekim Abraham v. Oseb	204	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	hekim	gedik devri	tuhafçı ve fincancı gediği
292	Eleni bt. Dimitri	205	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
293	İstavri v. Mihaıl	205	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
294	Mehmed Emin b. Mehmed Emin	206	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
295	İskenderiyeli Abdullah b. Mehmed	206	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	iskenderiyeli	alacak-borç	
296	Tönbekici Kukas v. Artin	210	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	tönbekici	alacak-borç	
297	Avanes v. Artin	210	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
298	Hasan Ağa b. Osman	211	erkek	müslim	unvan var	ağa		kira	kasap gediği
299	Molla Hasan b. Mehmed	211	erkek	müslim	unvan	molla		kira	kasap gediği

					var				
300	Hristo	212	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	kasap gediği
301	Esmâ Kadın bt. Abdullah	216	kadın	müslim	unvan var	kadın		kira	
302	Selim Sâbit Efendi b. Mehmed Efendi	216	erkek	müslim	unvan var	efendi		kira	
303	Mehmed Said Efendi	217	erkek	müslim	unvan var	efendi		kira	oturakçı dükkânı
304	Ali b. Hasan	217	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		kira	oturakçı dükkânı
305	Hasan Ağa b. Mehmed	217	erkek	müslim	unvan var	âğa		kira	oturakçı dükkânı
308	İsmail Çavuş b. İbrahim	222	erkek	müslim	unvan var	çavuş		satış	kereste
309	Acı Avanz v. Acı Serkez	222	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	kereste
310	Vasil v. Yani	224	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
311	Karabet v. Haçador	224	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
312	Avram v. Yako	225	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	bağcı ve saçakçı gediği
313	Mosi v. Elya	225	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	bağcı ve saçakçı gediği
314	Dimitri v. Yani	228	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
315	Nikoli v. Kostantin	228	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
316	Bakkal Tanaş v. Nikola	229	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	bakkal	alacak-borç	
317	Edhem Ağa	229	erkek	müslim	unvan var	âğa		alacak-borç	
318	Tütüncü Hasan Ağa b. Ahmed	230	erkek	müslim	unvan var	âğa		gedik devri	tütüncü gediği
320	Yuvan v. Yaki	231	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
321	Yorgaki v. Dimitri	231	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
322	İsrail v. İsak	235	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
323	Kırımı Mehmed Said Ağa b. Musa	238	erkek	müslim	unvan var	âğa	kırımı	alacak-borç	
324	Tütüncü Kemahlı Ömer Ağa b. Mehmed	238	erkek	müslim	unvan var	âğa	tütüncü	alacak-borç	
325	Furuşni bt. Mihal	240	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
326	Kiryako v. Andon	240	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
327	Mehmed b. Velîyüddin	243	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
328	İsmail b. Ali	243	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	

329	Şerife Esma bt. Ali	246	kadın	müslim	unvan var	hatun		alacak-borç	
330	Ebubekir Ağa b. Mehmed Said	246	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
331	es-Seyyid Derviş Mehmed Tahir Ağa b. es-Seyyid Ahmed	250	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	ortaklık	
332	es-Seyyid Ahmed Seydâ Efendi b. el-Hâc Mehmed Sâdık	250	erkek	müslim	unvan var	efendi	seyyid	ortaklık	
333	Tunuslu Uzun Süleyman Ağa b. Hasan	251	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
334	Yusuf Ağa b. Abdullah	251	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
335	Artin v. Markar	253	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	
336	Mehmed Arif Ağa	253	erkek	müslim	unvan var	ağa		kira	
337	Şerife Hatice bt. İbrahim	255	kadın	müslim	unvan var	hatun		alacak-borç	
338	Mehmed b. Hüsnü	255	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
339	Hatice Hatun bt. Mehmed	256	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	
340	Hayim v. Bahor	256	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	
341	İbrahim b. Abdullah	257	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		satış	sığır sakatı
342	el-Hâc İbrahim Ağa	257	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	satış	sığır sakatı
343	Mehmed Emin Ağa b. Süleyman	258	erkek	müslim	unvan var	ağa		hisse devri	
344	Anna bt. Takfor	258	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	
345	İbrahim Ağa b. Mustafa	262	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	kasap gediği
346	Feyzullah b. Mehmed	262	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
347	Mosko v. Tanas	266	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	kasap gediği
348	İsteryo v. Niko	266	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	kasap gediği
349	Ali Ağa b. Osman	266	erkek	müslim	unvan var	ağa		hisse devri	kasap gediği
350	Midillili Panayot v. Yuvan	268	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
352	Üstüyan v. Dimitri	272	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
353	Lolo v. Yani	272	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
354	Mehmed b. Davud	273	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
355	Mehmed b. Süleyman	273	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	

356	Mehmed Said Ağa b. Yahya	275	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	kazzaz gediği
357	Şerife Emine bt. Mehmed	275	kadın	müslim	unvan var	hatun		gedik devri	kazzaz gediği
358	Şerife Saide bt. Mehmed	275	kadın	müslim	unvan var	hatun		gedik devri	kazzaz gediği
359	el-Hâc Mehmed Hamdullah Efendi	276	erkek	müslim	unvan var	efendi	hacı	alacak-borç	
360	Divyo	276	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
361	Kostandi v. Zahrak	283	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	hizmet
362	Fâtıma bt. Abdullah	283	kadın	müslim	unvan var	hatun		satış	hizmet
363	Samuyel v. Yasef	284	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	kürk ve kumaş
364	Dimitri v. Yorgi	284	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	kürk ve kumaş
365	Serope v. Miledos	284	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	kürk ve kumaş
366	Avanes v. Andon	284	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	kürk ve kumaş
367	Giridi Tiryâkizâde Mehmed Ağa b. Mustafa	285	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	sabun
368	Giridi Ali Ağa b. İbrahim	285	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	sabun
369	Ayşe Hanım bt. Abdullah	289	kadın	müslim	unvan var	hanım		gedik devri	tütüncü gediği
370	Kukas v. Atam	289	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tütüncü gediği
371	Şerife Havva Hatun	293	kadın	müslim	unvan var	hatun		gedik devri	çörekçi dükkamı gediği
372	Osman b. Mehmed	293	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	çörekçi dükkamı gediği
373	Karabet v. Mıgırdiç	298	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
374	İsmail Ağa b. Mustafa	298	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	kazzaz gediği
375	Domik bt. İsayi	298	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	kazzaz gediği hissesi
376	Bedros v. Avakim	299	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
377	Feyzullah Ağa b. Mehmed	299	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	kazzaz gediği
378	Kerope v. Agop	300	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
379	İstefan v. Covanni	308	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	mahzen gediği
380	Elya v. Salamon	308	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	mahzen gediği
383	es-Seyyid Mehmed b. Davud	312	erkek	müslim	unvan var	seyyid		alacak-borç	

384	es-Seyyid Mehmed b. es-Seyyid el-Hâc Süleyman	312	erkek	müslim	unvan var	seyyid		alacak-borç	
385	Midillili Yanaki v. Puhla	315	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	midillili	ortaklık	
386	Salamon v. Yaşova	318	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz geddiği
387	Vasil v. Petro	318	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz geddiği
388	İstavri v. Petro	319	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz geddiği
389	Sabatay v. İsak	319	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz geddiği
390	Tavit v. Avram	320	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz geddiği
391	Avram Yakof	320	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz geddiği
392	İbrahim Ağa b. Süleyman	321	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	kereste
393	Yuvan v. Oseb	321	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	kereste
394	İbrahim Beşe b. Mehmed	324	erkek	müslim	unvan var	beşe		gedik devri	tütüncü geddiği
396	Rukiye bt. Mehmed	333	kadın	müslim	unvan var	hatun		hisse devri	ev hissesi
397	Mustafa Arif	333	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	ev hissesi
398	Abdullah Ağa b. Abdullah	334	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
399	Musa Ağa b. Mehmed	334	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
400	Anesti v. Atam	337	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz geddiği
402	es-Seyyid el-Hâc Hasan Ağa b. es-Seyyid Mustafa	345	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	ortaklık	
403	Marko v. Yasef	345	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
404	Lefter v. Panayot	345	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
405	es-Seyyid Ahmed Ağa b. Zeynelabidin	346	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
406	Odunkapılı Sabuncu Marat v. Lefter	350	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	sabuncu	alacak-borç	
407	Şahin Ağa b. Hüseyin	350	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
408	Ali b. Feyzullah	351	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	ev hissesi
409	Halil b. Mehmed	351	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	ev hissesi
410	Dimitri v. Aci Kozma	352	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
411	İbrahim Kaptan b. Hüseyin	352	erkek	müslim	unvan var	ağa		ortaklık	
412	İstefan v. Karabet	353	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	

413	Derviş Osman b. Ebubekir	353	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
416	Kirkor v. Mirican	355	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
417	el-Hâc Hasan Ağa b. İsmail	355	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
418	Kosta v. Peraşkova	359	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
419	Sava v. Kiziro	359	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
420	Filibos	361	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	tütüncü gediği
421	Zeliha bt. Hasan	361	kadın	müslim	unvan var	hatun		gedik devri	tütüncü gediği
422	Kirkor v. Hazer	362	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	değirmen gediği hissesi
423	Avakim v. Nikogos	362	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	değirmen gediği hissesi
424	Mustafa Usta b. Osman	365	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	usta	alacak-borç	
425	Mustafa Usta b. Mehmed	365	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	usta	alacak-borç	
426	Simyon v. Serkiz	368	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
427	Abram v. Arakil	368	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
428	Manuk v. Agop	368	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
429	Aci Natu	369	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
430	Emetullah bt. Habib	372	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		istiğlal	
431	Dumni bt. Nikola	372	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		istiğlal	
432	Aleko v. Yorgi	376	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	dolab gediği
433	Magdelini bt. Yani	376	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	dolab gediği
434	Mehmed Emin Ağa b. Abdülkerim	382	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
435	Numan Ağa b. Abdülkerim	382	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
436	Mehmed Emin Ağa b. Halil	382	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
437	Yakof v. Terifinos	383	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
438	Mehmed Akif Ağa	383	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
439	Oskihan v. Manol	385	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
440	Abraham v. Simon	385	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
441	Francisko v. Franciskoviç	385	erkek	gayrimüslim	unvan	ünvansız		alacak-	

					yok			borç	
442	Zeron v. Serkiz	387	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	değirmen geddiği hissesi
443	Andon v. Zahrab	387	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	değirmen geddiği hissesi
444	Vartan v. Arakil	387	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	değirmen geddiği hissesi
445	Mehmed Ağa b. Osman	387	erkek	müslim	unvan var	ağa		hisse devri	değirmen geddiği hissesi
446	Aleksan v. Nikogos	387	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	değirmen geddiği hissesi
447	Pandazi v. Yorgi	389	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	bostan geddiği
448	Beço v. Manoş	389	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	bostan geddiği
449	Kozma v. Manoş	389	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	bostan geddiği
450	Abdullah Reis b. Mehmed	390	erkek	müslim	unvan var	reis		satış	gemi
451	İsmail Reis b. Ali	390	erkek	müslim	unvan var	reis		satış	gemi
452	Trabzonî Mazlum el-Hâc Ömer Ağa b. Ahmed	391	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	istiğlal	
453	Aleniko bt. Yorgi	391	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		istiğlal	
454	Maryora bt. Dimitri	391	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		istiğlal	
455	Rüstem Hoca b. el-Hâc İsmail	392	erkek	müslim	unvan var	hoca	hacı	alacak-borç	
456	Molla İsmail b. Ahmed	392	erkek	müslim	unvan var	molla		alacak-borç	
457	Salih Ağa b. Abdullah	392	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
458	Âşık Hasan b. Ali	392	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
459	es-Seyyid Mehmed Ali Ağa b. el-Hâc Mustafa	392	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
460	Yorgi v. Yani	392	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
461	Kara Lambo v. İstirati	392	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
462	Rika v. Kostandi	392	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
463	Ali Ağa b. İbrahim	394	erkek	müslim	unvan var	ağa		ortaklık	
466	Ahmed Yazıcı b. Mustafa	398	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
467	Hatîbzâde el-Hâc Hasan Ağa b. Mehmed	398	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
468	Simyon v. Apostol	400	erkek	gayrimüslim	unvan	ünvansız		hisse	ev hissesi

					yok			devri	
469	Magdelini bt. Anaştaş	400	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	ev hissesi
470	Karakaş Hananya v. Yako	404	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
471	İsak v. Menteş	404	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
472	Çolak Artin Kalfa v. Sahak	405	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	hizmet
473	Panos v. Serkiz	405	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	hizmet
474	es-Seyyid Hasan Ağa b. Mustafa	406	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
475	Selim Ağa b. Hasan	406	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
476	Şerife Saide Hanım bt. Mehmed	408	kadın	müslim	unvan var	hanım		gedik devri	kazzaz gediği
477	Ohannes v. Serkiz	408	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
478	Karabet v. Simaven	410	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	hububat
479	Hâfız Mehmed Ağa b. Ahmed	410	erkek	müslim	unvan var	ağa	hafız	satış	hububat
480	Said Ağa b. Süleyman	412	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
481	Said Ağa b. Sasî	412	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
482	Sâlim b. Sasî	412	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
483	Salih Ağa b. Hammude	412	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
484	Meçko Dimitri v. Kiryako	414	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
485	Sagomon v. Karakoç	414	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
486	Ayşe Hatun b. Abdullah	414	kadın	müslim	unvan var	hatun		alacak-borç	
487	Salon v. Aron	415	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
488	Menahim v. İsak	415	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
489	Aslan v. Avram	417	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
490	Yasef v. Avram	417	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kazzaz gediği
491	Ümmühani bt. Süleyman	418	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	kasap gediği hissesi
492	Ali b. Osman	418	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		kira	kasap gediği hissesi
493	Şerife Emine bt. Mehmed	420	kadın	müslim	unvan var	hatun		gedik devri	kazzaz gediği
494	Mahmud Çavuş b. Ali	421	erkek	müslim	unvan var	çavuş		hisse devri	kasap gediği hissesi
495	Hüseyin b. Ebubekir	421	erkek	müslim	unvan	ünvansız		hisse	kasap gediği

					yok			devri	hissesi
496	Mustafa b. el-Hâc Ahmed	422	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
497	Ahmet Ağa	422	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	kasap gediği
498	Mehmed b. Ali	423	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
500	es-Seyyid el-Hâc Hasan Ağa b. Abdullah	433	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	hisse devri	kahvehane hissesi
501	Alâiyevî Mehmed Ağa b. Mehmed	433	erkek	müslim	unvan var	ağa		hisse devri	kahvehane hissesi
502	Hüseyin Efendi b. Mehmed	436	erkek	müslim	unvan var	efendi		kira	mahal
503	Mehmed Emin Ağa b. Abdurrahman	436	erkek	müslim	unvan var	ağa		kira	mahal
504	Mehmed Reis b. Feyzullah	439	erkek	müslim	unvan var	reis		satış	kereste
505	Süleyman Ağa b. Halil	439	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	kereste
506	Horasima bt. Ohan	441	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	dükkan
507	Nefise bt. Musa	441	kadın	müslim	unvan var	hatun		kira	dükkan
508	İskenderânî es-Seyyid Davud b. es-Seyyid Hüseyin	444	erkek	müslim	unvan var	seyyid		ortaklık	
509	İskenderânî Mehmed Şemsi b. el-Hâc Mehmed	444	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
510	İzmirî Mustafa Ağa b. Mehmed	444	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
511	Yorgi v. Dimitri	446	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	kasap gediği hissesi
512	Yani v. İstavri	446	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	kasap gediği hissesi
513	Kosta v. Yani	446	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	kasap gediği hissesi
514	Yani v. Menalo	448	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
515	Ebubekir Efendi b. Halil	448	erkek	gayrimüslim	unvan var	efendi		alacak-borç	
518	Melkon v. Asador	451	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	uncu değirmeni hissesi
519	Şehrî Ahmed b. Ahmed	451	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	uncu değirmeni hissesi
521	Yani v. Niko	452	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
525	Mahmud Ağa b. Mehmed	454	erkek	müslim	unvan var	ağa		gedik devri	kasap gediği
526	İbrahim b. Ahmed	454	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
527	Hristo v. Margirit	454	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	kasap gediği
528	Koprodoro Rafayel nâm-ı	456	erkek	gayrimüslim	unvan	ünvansız		alacak-	

	diğer Kamal v. Yako				yok			borç	
529	Norya bt. Artin	456	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
530	Acı Markar v. Delot	458	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	oda gediği
531	İstefan v. Nazroni	458	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	oda gediği
532	Esirci es-Seyyid Ahmed Efendi b. Hâfız Ali	459	erkek	müslim	unvan var	efendi	seyyid	ortaklık	
533	Ketânî Osman Ağa b. Ahmed	459	erkek	müslim	unvan var	ağa		ortaklık	
534	Salamon v. Rafayel	476	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		hisse devri	parçacı gediği hissesi
535	Ümmü Gülsüm bt. Ahmed	476	kadın	müslim	unvan var	hatun		hisse devri	parçacı gediği hissesi
536	Emin Ağa b. Abdullah	476	erkek	müslim	unvan var	ağa		hisse devri	parçacı gediği hissesi
1192	Taşçı Mehmed Ağa b. Ahmed	123	erkek	müslim	unvan var	ağa	taşçı	alacak-borç	
1193	es-Seyyid Süleyman Ağa b. es-Seyyid Mustafa	123	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
1194	Kiryako v. Nikola	123	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1195	Simon v. Yuvan	123	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1201	Mişon v. Salho	124	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1390	Buldanlı Hasan Ağa b. el-Hâc İbrahim	137	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
1391	Kastamonulu Ahmed Efendi b. el-Hâc Salih	137	erkek	müslim	unvan var	efendi		alacak-borç	
1392	Denizlili Molla Ahmed b. el-Hâc Süleyman	137	erkek	müslim	unvan var	molla		alacak-borç	
1393	Burdurlu Ahmed Efendi b. el-Hâc Âdem	137	erkek	müslim	unvan var	efendi		alacak-borç	
1394	Kastamonulu Müezzinoğlu Mehmed b. Mehmed	137	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	müezzinoğlu	alacak-borç	
1395	Murâbit Osman Ağa b. el-Hâc Mehmed	137	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
1396	Karacasulu Köseoğlu el-Hâc Mehmed Ağa b. el-Hâc Mehmed	137	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
1397	Karacasulu Memiş oğlu el-Hâc Süleyman Ağa b. el-Hâc Süleyman	137	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
1399	Ermiya v. Yuvakim	137	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1470	Üsküdarî İsmail Ağa b. Abdullah	141	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
1471	Tülbentçi Mihal v. Toma	141	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	

1472	Sergiz v. Toros	141	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1473	Markar v. Abraham	141	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1474	Berber Kirkor v. Avanes	141	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1475	Tülbentçi Asvador v. Melkon	141	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1476	Kosti v. Nikola	141	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1477	Tülbentçi Artin v. Agop	141	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1478	Hurubsima bt. Mikayil	141	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1479	Hanima bt. Kirkor	141	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
1651	Dimitri v. Kostandi	16	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		gedik devri	sebzeci gedigi
1991	es-Seyyid Ahmed Efendi b. el-Hâc Osman	79	erkek	müslim	unvan var	efendi	seyyid	kira	
2190	Mehmed b. Mahmud	131	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		ortaklık	
2191	es-Seyyid Kara Ali b. Ahmed	131	erkek	müslim	unvan var	seyyid		ortaklık	
2331	es-Seyyid el-Hâc Ali Ağa b. <<Mustafa>> Osman	148	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	satış	gemi
2332	Mustafa Ağa b. Halil	148	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	gemi
2333	el-Hâc Hasan Ağa b. Hüseyin	148	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	satış	gemi
2334	es-Seyyid el-Hâc Ahmed Ağa b. es-Seyyid Mahmud	148	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	satış	gemi
2335	el-Hâc Mehmed Ağa b. Ahmed	148	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	satış	gemi
2336	Ömer Ağa b. Veliyüddin	148	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	gemi
2337	Molla Mustafa b. Osman	148	erkek	müslim	unvan var	molla		satış	gemi
2338	Hasan Ağa b. Ahmed	148	erkek	müslim	unvan var	ağa		satış	gemi
2581	es-Seyyid Hüseyin Ağa b. İsmail	170	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	kira	dükkan
2582	el-Hâc Mehmed Ağa b. Ali	170	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	kira	dükkan
2583	Artin v. Toros	170	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	dükkan
2584	Aslan v. Toros	170	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	dükkan
2585	Artin v. Serkiz	170	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	dükkan
2586	Haçador v. Artin	170	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		kira	dükkan
2630	Kahvecizâde es-Seyyid Hasan Ağa b. Mustafa	173	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	

2631	Mehmed b. Mustafa	173	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
2632	Yağcı es-Seyyid Memiş Ağa b. Ömer	173	erkek	müslim	unvan var	molla		alacak-borç	
2633	Yağcı Molla Abdullah b. el-Hâc Mustafa	173	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	yağcı	alacak-borç	
2634	Yağcı İstirati v. Yako	173	erkek	gayrimüslim	unvan var	hacı	seyyid	alacak-borç	
2635	Vefâhîzâde es- Seyyid el-Hâc Hasan Ağa b. Ahmed	173	erkek	müslim	unvan var	ağa	galatalı	alacak-borç	
2636	Galatalı Mehmed Sâdık Ağa b. Hasan	173	erkek	müslim	unvan var	ağa	tuzcu	alacak-borç	
2637	Tuzcu İbrahim Ağa b. Ömer	173	erkek	müslim	unvan var	ağa	pirinççi	alacak-borç	
2638	Pirinççi Mustafa Ağa b. Ebîbekir	173	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
2639	Odunkapılı el- Hâc Ebûbekir Ağa b. Mehmed	173	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
2640	Kapanı dakikli Pirinççi Mehmed b. Abdullah	173	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	pirinççi	alacak-borç	
2641	Pekmezci Ali Yazıcı b. Hüseyin	173	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	pekmezci	alacak-borç	
2642	Ayazmalı Acı Foti v. Yani	173	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız	ayazmalı	alacak-borç	
2643	Vasilaki v. Dimitri	173	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
2851	Mehmed Memiş Ağa b. el-Hâc Mehmed	195	erkek	müslim	unvan var	ağa		kira	oda hissesi
3091	Mardiros v. Kirkor	222	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	kereste
3092	Gariboğlu Bedros v. Karabet	222	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		satış	kereste
3241	Cezayirli es-Seyyid Mehmed Hoca b. el-Hâc Hüseyin	238	erkek	müslim	unvan var	hoca	seyyid	alacak-borç	
3242	Pirinççi Hasan Efendi b. Mehmed	238	erkek	müslim	unvan var	efendi	pirinççi	alacak-borç	
3243	Hamalbaşî Hüseyin Ağa b. Abdullah	238	erkek	müslim	unvan var	ağa	hamalbaşî	alacak-borç	
3244	Kırımı Abdülfettah Yazıcı b. es- Seyyid Ahmed	238	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	kırımı	alacak-borç	
3245	Kazzâz Acı Artin v. Kigork	238	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
3246	Emir Ali b. Süleyman b. Abdullah	238	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
3247	İpekçi Kartallı Yorgaki v. Lusitiri	238	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız	ipekçi	alacak-borç	
4070	es-Seyyid İbrahim Ağa b. es-Seyyid Ahmed	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
4071	es-Seyyid el-Hâc Emrullah Ağa b. es-Seyyid İbrahim	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
4072	Salih Efendi b. Hüseyin	350	erkek	müslim	unvan var	efendi		alacak-borç	
4073	Hüseyin b. Mustafa	350	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	

4074	Seyyid Mehmed b. Abdullah	350	erkek	müslim	unvan var	seyyid	seyyid	alacak-borç	
4075	Vasil v. Yorgi	350	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
4076	Panayot v. Yani	350	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
4077	Dimitri v. Panayot	350	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
4078	Sarı Yorgi v. Yani	350	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
4079	Toma v. Atam	350	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
13901	Yoseb v. Anatya	137	erkek	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
14701	Artıkuhiye bt. Ohan	141	kadın	gayrimüslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
40710	Hüseyin b. Abdurrahman	350	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
40711	es-Seyyid el-Hâc Hasan Ağa b. es-Seyyid Ahmed	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
40712	es-Seyyid el-Hâc İbrahim Ağa b. es-Seyyid Mehmed	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
40714	es-Seyyid Mehmed Ağa b. Halil	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
40715	el-Hâc Mestan Ağa b. Abdullah	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
40716	el-Hâc Davud Ağa b. İbrahim	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
40717	Mustafa Ağa b. Memiş	350	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
40718	el-Hâc Mustafa Ağa b. Abdullah	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
40719	es-Seyyid Salih Efendi b. es-Seyyid Mehmed	350	erkek	müslim	unvan var	efendi	seyyid	alacak-borç	
40721	es-Seyyid Ahmed b. es-Seyyid Mehmed	350	erkek	müslim	unvan var	seyyid	seyyid	alacak-borç	
40722	Hüseyin Yazıcı b. Abdullah	350	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
40723	Osman Ağa b. Süleyman	350	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
40725	el-Hâc Ebübekir Ağa b. Sunullah	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
40726	Mustafa Ağa b. Osman	350	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
40727	el-Hâc Ahmed Ağa b. Abdüssamed	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	hacı	alacak-borç	
40728	Musa Ağa b. Abdullah	350	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	
40729	es-Seyyid İbrahim Ağa b. Edhem	350	erkek	müslim	unvan var	ağa	seyyid	alacak-borç	
40730	Mustafa Yazıcı b. Abdullah	350	erkek	müslim	unvan yok	ünvansız		alacak-borç	
40731	İsmail Ağa b. İbrahim	350	erkek	müslim	unvan var	ağa		alacak-borç	

EK-2: Sosyal Ağ Analizinde ilişkileri temsil eden veri tabanı.

Tablo sosyal ağ analizi uygulamak için kullandığımız programa yönelik tasarlanmıştır. Türkçe olmayan ifadeler bu yüzden kullanılmıştır.

Target	Source	Type	Weight	Tür
1	2	undirected	1	gedik devri
3	4	undirected	1	gedik devri
5	6	undirected	1	gedik devri
7	8	undirected	1	gedik devri
9	10	undirected	1	kira
11	12	undirected	1	alacak-borç
13	14	undirected	1	satış
15	16	undirected	1	satış
17	18	undirected	1	alacak-borç
19	20	undirected	1	alacak-borç
21	22	undirected	1	ortaklık
23	24	undirected	1	kira
23	25	undirected	1	kira
26	27	undirected	1	ortaklık
28	29	undirected	1	alacak-borç
30	31	undirected	1	alacak-borç
32	33	undirected	1	kira
34	35	undirected	1	alacak-borç
36	37	undirected	1	satış
38	39	undirected	1	satış
40	41	undirected	1	istiglal
42	43	undirected	1	alacak-borç
44	45	undirected	1	satış
46	47	undirected	1	gedik devri
48	49	undirected	1	satış
50	51	undirected	1	hisse devri
52	53	undirected	1	kira
54	55	undirected	1	satış
56	57	undirected	1	satış

58	59	undirected	1	satış
60	61	undirected	1	alacak-borç
62	63	undirected	1	alacak-borç
64	65	undirected	1	alacak-borç
66	67	undirected	1	alacak-borç
68	69	undirected	1	alacak-borç
70	71	undirected	1	istiğlal
72	73	undirected	1	satış
74	75	undirected	1	alacak-borç
76	77	undirected	1	satış
78	79	undirected	1	alacak-borç
80	81	undirected	1	alacak-borç
81	521	undirected	1	gedik devri
81	46	undirected	1	gedik devri
82	83	undirected	1	satış
84	85	undirected	1	alacak-borç
86	87	undirected	1	satış
90	91	undirected	1	satış
92	93	undirected	1	satış
94	95	undirected	1	alacak-borç
96	97	undirected	1	alacak-borç
98	99	undirected	1	alacak-borç
100	101	undirected	1	hisse devri
102	103	undirected	1	satış
104	105	undirected	1	alacak-borç
106	107	undirected	1	alacak-borç
108	109	undirected	1	hisse devri
110	111	undirected	1	alacak-borç
112	113	undirected	1	kira
114	20	undirected	1	satış
116	117	undirected	1	alacak-borç
118	119	undirected	1	alacak-

				borç
118	1191	undirected	1	alacak-borç
118	1192	undirected	1	alacak-borç
118	1193	undirected	1	alacak-borç
118	1194	undirected	1	alacak-borç
118	1195	undirected	1	alacak-borç
118	120	undirected	1	alacak-borç
118	1201	undirected	1	alacak-borç
122	123	undirected	1	alacak-borç
124	125	undirected	1	kira
126	127	undirected	1	alacak-borç
128	129	undirected	1	kira
130	131	undirected	1	alacak-borç
132	133	undirected	1	kira
134	135	undirected	1	kira
136	137	undirected	1	kira
138	1390	undirected	1	alacak-borç
138	1391	undirected	1	alacak-borç
138	1392	undirected	1	alacak-borç
138	1393	undirected	1	alacak-borç
138	1394	undirected	1	alacak-borç
138	1395	undirected	1	alacak-borç
138	1396	undirected	1	alacak-borç
138	1397	undirected	1	alacak-Borç
138	46	undirected	1	alacak-borç
138	1399	undirected	1	alacak-borç
138	13901	undirected	1	alacak-borç
138	139	undirected	1	ortaklık
140	141	undirected	1	alacak-borç
142	143	undirected	1	ortaklık

144	145	undirected	1	ortaklık
146	147	undirected	1	alacak-borç
146	1470	undirected	1	alacak-borç
146	1471	undirected	1	alacak-borç
146	1472	undirected	1	alacak-borç
146	1473	undirected	1	alacak-borç
146	1474	undirected	1	alacak-borç
146	1475	undirected	1	alacak-borç
146	1476	undirected	1	alacak-borç
146	1477	undirected	1	alacak-borç
146	1478	undirected	1	alacak-borç
146	1479	undirected	1	alacak-borç
146	14701	undirected	1	alacak-borç
148	149	undirected	1	alacak-borç
150	151	undirected	1	kira
152	153	undirected	1	alacak-borç
154	155	undirected	1	kira
156	157	undirected	1	alacak-borç
158	159	undirected	1	alacak-borç
160	161	undirected	1	alacak-borç
162	163	undirected	1	alacak-borç
164	165	undirected	1	gedik devri
164	1651	undirected	1	gedik devri
166	167	undirected	1	kira
168	169	undirected	1	ortaklık
170	159	undirected	1	alacak-borç
171	172	undirected	1	alacak-borç
171	173	undirected	1	alacak-borç
172	173	undirected	1	ortaklık

174	175	undirected	1	ortaklık
176	177	undirected	1	alacak-borç
178	179	undirected	1	alacak-borç
180	181	undirected	1	kira
182	183	undirected	1	alacak-borç
184	185	undirected	1	alacak-borç
186	187	undirected	1	gedik devri
188	189	undirected	1	kira
190	191	undirected	1	alacak-borç
192	193	undirected	1	kira
194	195	undirected	1	gedik devri
196	197	undirected	1	gedik devri
198	199	undirected	1	kira
198	1991	undirected	1	kira
200	201	undirected	1	kira
202	203	undirected	1	gedik devri
204	205	undirected	1	ortaklık
206	207	undirected	1	gedik devri
208	209	undirected	1	gedik devri
210	211	undirected	1	gedik devri
212	213	undirected	1	satış
214	215	undirected	1	gedik devri
216	217	undirected	1	hisse devri
218	219	undirected	1	ortaklık
218	2190	undirected	1	ortaklık
218	2191	undirected	1	ortaklık
220	221	undirected	1	gedik devri
222	223	undirected	1	kira
224	225	undirected	1	gedik devri
226	222	undirected	1	gedik devri
228	229	undirected	1	hisse devri
230	231	undirected	1	alacak-borç
232	233	undirected	1	satış

232	2331	undirected	1	satış
232	2332	undirected	1	satış
232	2333	undirected	1	satış
232	2334	undirected	1	satış
232	2335	undirected	1	satış
232	2336	undirected	1	satış
232	2337	undirected	1	satış
232	2338	undirected	1	satış
234	235	undirected	1	satış
236	237	undirected	1	hisse devri
238	239	undirected	1	satış
240	241	undirected	1	satış
240	242	undirected	1	satış
243	244	undirected	1	gedik devri
245	246	undirected	1	gedik devri
245	247	undirected	1	gedik devri
248	249	undirected	1	gedik devri
250	251	undirected	1	hisse devri
252	81	undirected	1	gedik devri
252	254	undirected	1	gedik devri
255	256	undirected	1	alacak-borç
257	258	undirected	1	kira
257	2581	undirected	1	kira
257	2582	undirected	1	kira
257	2583	undirected	1	kira
257	2584	undirected	1	kira
257	2585	undirected	1	kira
257	2586	undirected	1	kira
259	260	undirected	1	satış
261	262	undirected	1	ortaklık
262	263	undirected	1	alacak-borç
262	2630	undirected	1	alacak-borç
262	2631	undirected	1	alacak-borç
262	2632	undirected	1	alacak-borç
262	2633	undirected	1	alacak-borç

262	2634	undirected	1	alacak-borç
262	2635	undirected	1	alacak-borç
262	2636	undirected	1	alacak-borç
262	2637	undirected	1	alacak-borç
262	2638	undirected	1	alacak-borç
262	2639	undirected	1	alacak-borç
262	2640	undirected	1	alacak-borç
262	2641	undirected	1	alacak-borç
262	2642	undirected	1	alacak-borç
262	2643	undirected	1	alacak-borç
265	266	undirected	2	gedik devri
267	268	undirected	1	satış
269	270	undirected	2	alacak-borç
271	272	undirected	1	hisse devri
273	274	undirected	1	kira
275	276	undirected	1	alacak-borç
277	278	undirected	1	alacak-borç
279	280	undirected	1	gedik devri
281	280	undirected	1	gedik devri
282	283	undirected	1	kira
284	285	undirected	1	kira
284	2851	undirected	1	kira
286	63	undirected	1	alacak-borç
288	289	undirected	1	alacak-borç
290	291	undirected	1	gedik devri
292	293	undirected	1	gedik devri
294	295	undirected	1	alacak-borç
296	297	undirected	1	alacak-borç
298	299	undirected	1	kira
298	300	undirected	1	kira

301	302	undirected	1	kira
303	304	undirected	1	kira
303	305	undirected	1	kira
308	309	undirected	1	satış
308	3091	undirected	1	satış
308	3092	undirected	1	satış
309	3091	undirected	1	ortaklık
310	311	undirected	1	gedik devri
312	155	undirected	1	gedik devri
313	155	undirected	1	gedik devri
314	315	undirected	1	alacak-borç
316	317	undirected	1	alacak-borç
318	266	undirected	1	gedik devri
320	321	undirected	1	gedik devri
322	155	undirected	1	gedik devri
323	324	undirected	1	alacak-borç
323	3241	undirected	1	alacak-borç
323	3242	undirected	1	alacak-borç
323	3243	undirected	1	alacak-borç
323	3244	undirected	1	alacak-borç
323	3245	undirected	1	alacak-borç
323	3246	undirected	1	alacak-borç
323	3247	undirected	1	alacak-borç
325	326	undirected	1	alacak-borç
327	328	undirected	1	ortaklık
329	330	undirected	1	alacak-borç
331	332	undirected	1	ortaklık
333	334	undirected	1	alacak-borç
335	336	undirected	1	kira
337	338	undirected	1	alacak-borç
339	340	undirected	1	kira

341	342	undirected	1	satış
343	344	undirected	1	hisse devri
345	346	undirected	1	gedik devri
347	348	undirected	1	hisse devri
348	349	undirected	1	hisse devri
350	367	undirected	1	alacak-borç
352	353	undirected	1	alacak-borç
354	355	undirected	1	alacak-borç
356	357	undirected	1	gedik devri
356	358	undirected	1	gedik devri
359	360	undirected	1	alacak-borç
361	362	undirected	1	satış
363	364	undirected	1	satış
365	366	undirected	1	satış
367	455	undirected	1	alacak-borç
367	4071	undirected	1	alacak-borç
367	456	undirected	1	alacak-borç
367	457	undirected	1	alacak-borç
367	458	undirected	1	alacak-borç
367	459	undirected	1	alacak-borç
367	4075	undirected	1	alacak-borç
367	460	undirected	1	alacak-borç
367	461	undirected	1	alacak-borç
367	462	undirected	1	alacak-borç
367	368	undirected	1	satış
369	370	undirected	1	gedik devri
371	372	undirected	1	gedik devri
373	374	undirected	1	gedik devri
374	378	undirected	1	gedik devri
374	375	undirected	1	hisse devri

376	377	undirected	1	gedik devri
379	380	undirected	1	gedik devri
383	384	undirected	1	alacak-borç
385	367	undirected	1	ortaklık
386	387	undirected	1	gedik devri
388	389	undirected	1	gedik devri
390	391	undirected	1	gedik devri
392	393	undirected	1	satış
394	374	undirected	1	gedik devri
396	397	undirected	1	hisse devri
398	399	undirected	1	alacak-borç
400	377	undirected	1	gedik devri
402	404	undirected	1	alacak-borç
402	403	undirected	1	ortaklık
403	404	undirected	1	alacak-borç
405	402	undirected	1	alacak-borç
405	403	undirected	1	alacak-borç
406	367	undirected	1	alacak-borç
406	407	undirected	1	alacak-borç
406	4071	undirected	1	alacak-borç
406	4072	undirected	1	alacak-borç
406	4073	undirected	1	alacak-borç
406	4074	undirected	1	alacak-borç
406	4075	undirected	1	alacak-borç
406	4076	undirected	1	alacak-borç
406	4077	undirected	1	alacak-borç
406	4078	undirected	1	alacak-borç
406	202	undirected	1	alacak-borç
406	4079	undirected	1	alacak-

				borç
406	4070	undirected	1	alacak-borç
406	40711	undirected	1	alacak-borç
406	40712	undirected	1	alacak-borç
406	367	undirected	1	alacak-borç
406	40714	undirected	1	alacak-borç
406	40715	undirected	1	alacak-borç
406	40716	undirected	1	alacak-borç
406	40717	undirected	1	alacak-borç
406	40718	undirected	1	alacak-borç
406	40719	undirected	1	alacak-borç
406	40710	undirected	1	alacak-borç
406	40721	undirected	1	alacak-borç
406	40722	undirected	1	alacak-borç
406	40723	undirected	1	alacak-borç
406	266	undirected	1	alacak-borç
406	40725	undirected	1	alacak-borç
406	40726	undirected	1	alacak-borç
406	40727	undirected	1	alacak-borç
406	40728	undirected	1	alacak-borç
406	40729	undirected	1	alacak-borç
406	40730	undirected	1	alacak-borç
406	40731	undirected	1	alacak-borç
408	409	undirected	1	hisse devri
410	411	undirected	1	ortaklık
412	413	undirected	1	alacak-borç
414	415	undirected	1	
416	417	undirected	1	alacak-borç
418	419	undirected	1	gedik

				devri
420	421	undirected	1	gedik devri
422	423	undirected	1	hisse devri
424	425	undirected	1	alacak-borç
426	427	undirected	1	alacak-borç
426	428	undirected	1	alacak-borç
429	367	undirected	1	alacak-borç
430	431	undirected	1	istiglal
432	433	undirected	1	gedik devri
434	436	undirected	1	alacak-borç
435	436	undirected	1	alacak-borç
437	438	undirected	1	alacak-borç
439	441	undirected	1	alacak-borç
439	440	undirected	1	ortaklık
440	441	undirected	1	alacak-borç
442	445	undirected	1	hisse devri
442	446	undirected	1	hisse devri
442	443	undirected	1	ortaklık
443	445	undirected	1	hisse devri
443	446	undirected	1	hisse devri
444	445	undirected	1	hisse devri
444	446	undirected	1	hisse devri
445	446	undirected	1	ortaklık
447	448	undirected	1	gedik devri
447	449	undirected	1	gedik devri
450	451	undirected	1	satış
452	453	undirected	1	istiglal
452	454	undirected	1	istiglal
463	464	undirected	1	ortaklık
466	467	undirected	1	alacak-borç
468	469	undirected	1	hisse devri
470	40726	undirected	1	alacak-borç
470	471	undirected	1	ortaklık
471	40726	undirected	1	alacak-

				borç
472	473	undirected	1	satış
474	475	undirected	1	alacak- borç
476	477	undirected	1	gedik devri
478	479	undirected	1	satış
480	481	undirected	1	alacak- borç
480	482	undirected	1	alacak- borç
483	481	undirected	1	alacak- borç
483	482	undirected	1	alacak- borç
484	485	undirected	1	ortaklık
486	484	undirected	1	alacak- borç
486	485	undirected	1	alacak- borç
487	488	undirected	1	gedik devri
489	490	undirected	1	gedik devri
491	492	undirected	1	kira
493	477	undirected	1	gedik devri
494	495	undirected	1	gedik devri
496	497	undirected	1	gedik devri
498	463	undirected	1	gedik devri
500	501	undirected	1	hisse devri
502	503	undirected	1	kira
504	505	undirected	1	satış
506	507	undirected	1	kira
508	510	undirected	1	alacak- borç
508	509	undirected	1	ortaklık
509	510	undirected	1	alacak- borç
511	512	undirected	1	hisse devri
511	513	undirected	1	hisse devri
518	519	undirected	1	hisse devri
525	526	undirected	1	gedik devri
525	527	undirected	1	gedik devri

528	529	undirected	1	alacak- borç
530	531	undirected	1	gedik devri
532	533	undirected	1	ortaklık
534	535	undirected	1	hisse devri
534	536	undirected	1	hisse devri

